

**T.C.
UFUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI**

**SOVYETLER BİRLİĞİ'NİN DAĞILMASI SONRASINDA
TÜRKİYE - AVRASYA İLİŞKİLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

Kadir YAZICI

TEZ DANIŞMANI

Doç. Dr. Oya AKGÖNENÇ

Ankara – 2009

JÜRİ ÜYELERİ'NİN İMZA SAYFASI

Kadir YAZIC'ya ait "Sovyetler Birliği'nin Dağılması Sonrasında Türkiye – Avrasya İlişkileri" adlı bu tezin Yüksek Lisans Tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Doç. Dr. Oya AKGÖNENÇ
Tez Danışmanı

Bu çalışma jürimiz tarafından oybirliği ile Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan :

Üye :

Üye :

Bu tez Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tez yazım kurallarına uygundur.

ÖNSÖZ

Dünyanın en büyük kara parçalarından olan Avrasya coğrafyası birçok ekonomik ve kültürel zenginliği bünyesinde barındırmaktadır. Avrasya kavramı birçok farklı anlamda ve kapsamda kullanılır. Bu çalışmada temel alınan Avrasya kavramı dar ve geniş anlamlarının birleşmesinden, coğrafi bir bölge anlamının yanında, aynı zamanda ekonomik ve siyasi bir bölge anlamında da kullanılmıştır.

Kurallarının oyuncuya yabancı olduğu topluluklar içerisinde yer alabilmek hatta yer almak için çaba harcamak zor ve tavizlerle dolu bir süreç gerektirebilir. Türkiye uzun yıllardır böyle bir tanımlamanın içerisinde sayılabilecek bir süreçte Batı ile iyi ilişkiler kurma peşinde olmuştur. Geldiği noktada hala bir başarıdan veya milli çıkarları adına bir gelişmeden söz etmek pek mümkün değildir. Oysa tarihin akışı Türkiye'ye bir daha, barındırdığı fırsatlar itibariyle, oluşamayacak bir ortam sunmuştur: "Sovyetlerin dağılması yeni imkanlar ve bakış açıları". Üstelik tüm gelişmeler Türkiye'nin yanı başında olmaktadır. Bu durumda Türkiye kurallarına yabancı olduğu ortamlardan, kendi kurallarını koyma ihtimali olan ortamlara geçebilme şansını yakalamış görünmektedir.

Bu çalışmamda temel olarak bu çıkarsamanın temellerini ve gelişen siyasal ilişkileri ortaya koymaya çalıştım. Ulaştığım noktada ise bir takım analizler ile bu çıkarsamanın doğruluğunu savundum. Konu seçiminde bugüne kadar eğitim hayatım boyunca hazırladığım seminer ödevleri ve Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne giriş süreci üzerine yaptığım araştırmalar etkili oldu.

Bu çalışmanın hazırlanması sırasında; kurgu üzerindeki tamamlayıcı önerilerden dolayı, verdiği fikirler sonucu sahip olduğum farklı bakış açılarından dolayı ayrıca yaşadığım ciddi sağlık sorunları nedeniyle düşen motivasyonumu tekrar kazanmamdaki katkılarından dolayı, çalışmanın başından sonuna kadar her aşamada ilgisini eksik etmeyen Danışmanım Sayın Doç Dr Oya AKGÖNENÇ'e Teşekkürlerimi Sunarım.

Ayrıca Çalışmam süresince yaptığı özverili katkılarından dolayı sevgili eşim Özlem Yazıcı'ya, Rusça kaynaklar üzerindeki çalışmalarımda yardımlarını esirgemeyen Akdeniz Üniversitesi Araşt. Görev. değerli arkadaşım Serap Saruhan'a, çeviriler sırasındaki yardımlarından dolayı Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Doktora Öğrencisi, değerli arkadaşım Cezmi Ünal'a saygı ve sevgilerimi sunarım...

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR CETVELİ	v
GİRİŞ	1
A. AVRASYA	3
1. Avrasya Kavramı ve Kapsamı	3
2. Sovyetler Birliğinin Dağılma Süreci	5
3. Soğuk Savaş Sonrası Değişen Dengeler	8
B. AVRASYA'DA HAKİMİYET ARAYIŞLARI	15
1. Rusya	18
2. Çin	25
2.1. Şanghay İşbirliği Örgütü:.....	25
2.2. Birliğin Oluşumu Ve Gelişimi.....	27
2.3. Ekonomik İşbirliği	28
2.4. Kültürel İşbirliği	28
3. ABD	30
A. TÜRKİYE RUSYA İLİŞKİLERİ	35
1. Türkiye – Rusya İlişkileri.....	35
1.1. 1990 – 2006 Yılına Kadar Türk-Rus İlişkileri.....	37
1.2. Genel Siyasi İlişkiler.....	38
1.3. Türkiye – Rus İlişkileri Terör Örgütü.....	41
1.4. Mavi Akım	45
1.5. Askeri ve Stratejik İlişkiler	47
1.6. Ticari – Ekonomik İlişkiler	48
1.7. 2001 Avrasya Eylem Planı.....	50
1.8. Türkiye – Rusya İlişkilerinde Sorunlar.....	51
B. TÜRKİYE'NİN ORTA ASYA ÜLKELERİ İLE İLİŞKİLERİ	56
1. Azerbaycan	56
1.1. Siyasi İlişkiler	58
1.2. Karabağ Sorunu.....	61
1.3. Ekonomik İlişkiler	66
1.4. Azerbaycan'da Mevcut Türk Yatırımcıları	68
2. Gürcistan	70

2.1. Siyasi İlişkiler	71
2.2. Kafkasya İstikrar Paktı	78
2.3. Ekonomik İlişkiler	79
3. Kazakistan	81
3.1. Siyasi İlişkiler	82
3.2. Ekonomik İlişkiler	87
4. Kırgızistan	88
4.1. Siyasi İlişkiler	89
4.2. Ekonomik ve Ticari İlişkiler	91
5. Tacikistan	94
5.1. Siyasi İlişkiler	95
5.2. Ekonomik İlişkiler	97
6. Özbekistan	101
6.1. Siyasi İlişkiler	103
6.2. Ekonomik İlişkiler	107
7. Türkmenistan.....	110
7.1. Siyasi İlişkiler	111
7.2. Ekonomik İlişkiler	112
7.3. Türkiye İle Türkmenistan Arasında İmzalanan Ekonomik Ve Ticari Anlaşmalar	114
C. AVRASYA SEÇENEĞİ	115
1. Türk Dış Politikasında Avrasya.....	115
2. Bölgeye Yönelik Kültürel Girişimler	122
2.1. Türk İşbirliği Ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı (TİKA)	122
2.2. Eğitim Faaliyetleri	125
2.3. Türk Kültür Ve Sanatları Ortak Yönetimi (TÜRKSOY)	125
2.4. Öğrenci Değişimleri.....	126
2.5. TRT – Avrasya Kanalı	127
SONUÇ	129
KAYNAKÇA	134
ÖZET	141
ABSTRACT	142

KISALTMALAR CETVELİ

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AET	Avrupa Ekonomik Topluluğu
AGİT	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AKKA	Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Anlaşması
APEK	Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği
BDT	Bağımsız Devletler Topluluğu
BM	Birleşmiş Milletler
BTC	Bakü Tiflis Ceyhan
ÇHC	Çin Halk Cumhuriyeti
DEİK	Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu
DKÖB	Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi
ECO	Ekonomik İşbirliği Organizasyonu
GAİP	Güneydoğu Avrupa İstikrar Pakti
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
GKRY	Güney Kıbrıs Rum Yönetimi
HAYÜ	Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi
IMF	International Monetary Fund - Uluslararası Para Fonu
KEK	Karma Ekonomik Komisyonu
KİP	Kafkasya İstikrar Pakti
KKTC	Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
NATO	North Atlantic Treaty Organisation - Kuzey Atlantik İttifakı
RF	Rusya Federasyonu
RSFSC	Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti
SBKP	Sovyetler Birliği Komünist Partisi
SEECp	Güneydoğu Avrupa İşbirliği Süreci
SOCAR	Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
ŞİÖ	Şanghay İşbirliği Örgütü
TDAV	Türk Dünyası Araştırma Vakfı

TİKA	Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı
TOBB	Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TPAO	Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
TÜRKSÖY	Türk Kültür ve Sanat Ortak Yönetimi

GİRİŞ

Soğuk Savaşın sona ermesi ve beraberinde gelen değişiklikler Türk Dış Politikası'na da yansımış ve yeni arayışlar içerisine yönelmiştir. Bu doğrultuda batıya dönük Türk Dış Politikasına alternatif olarak "Avrasya Seçeneği" kamuoyunda aralıklarla gündeme gelmiştir. Özellikle Avrupa Birliği ile ilişkilerde yaşanan sorunların ardından, Avrasya fikirleri güç kazanmış, bu tartışmalar 2002 baharında üst düzey bir askeri yetkilinin, Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreteri Orgeneral Tuncer Kılınç'ın, açıklamalarıyla gündeme oturmuştur. Harp Akademileri Komutanlığı'nca düzenlenen "Türkiye'nin etrafında barış kuşağı nasıl oluşturulur" konulu sempozyumda söz alan Orgeneral Tuncer Kılınç, "...Türkiye'nin Rusya Federasyonu ve İran'ı da içine alacak şekilde bir arayışın içinde olmasında fayda buluyorum." Sözlerine yer vermesi tartışmaları alevlendirmiştir.¹

Avrasya politikaları kavramları Türk analistlerce Sovyetlerin dağılmasının ardından tartışılan bir konu olsa da, üst düzey yetkililer tarafından dile getirilmesi pek örneği olmayan bir durumdur. Üstelik "Avrasya Birliği" çalışmalarına Rusya ile devam edilirken böyle bir açıklamanın yer bulması, Türk kamuoyu kadar Dünya kamuoyunda da, konuya ilgi duyanlarca dikkatle izlenmiştir.

Sovyetlerin dağılması tüm dünya açısından değerlendirilmesi gereken fırsatları beraberinde getirmiştir. Özellikle komşu ülkeler bu durumdan coğrafi avantajları nedeniyle daha fazla yararlanma şansına sahiptirler. Ayrıca Türkiye'nin sahip olduğu etnik ve kültürel yapı da göz önüne alındığında, değişen dengelerin en fazla Türkiye lehine sonuçlar çıkarması beklenmektedir. Oysa Sovyetlerin dağılmasıyla batılı analistler, Türkiye'nin öneminin azalacağını düşünmüşlerdir.

Bu durumda gelinen noktada sonuç nedir? Bu çalışmada bu sorunun cevabını aramak için, Sovyetlerin dağılmasının ardından değişen dengeler ve

¹ Erel Tellal, Türk Dış politikasında Avrasya Seçeneği, Türkiye'nin Avrasya Macerası 1989 – 2006, Der: Mustafa Aydın, Nobel Yay. 2007 Ank. S.13

görüşler ortaya konulmuş ardından bölge ülkeleri ile Türkiye'nin ilişkilerini geniş ölçüde anlatılmaya çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

A. AVRASYA

1. Avrasya Kavramı ve Kapsamı

Avrasya kelime olarak Avrupa ile Asya kelimelerinin birleşmesinden oluşmaktadır. “Avr” ile “Asya” sözcüklerinin birleşmesinden oluşan bu kelime Avrupa kıtası ile Asya kıtasını kapsayan coğrafi bölgeyi ifade eder.²

Zbigniew Brzezinski'ye göre dünyanın en büyük kıtası ve jeopolitik bir eksen olan Avrasya dünya Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH)' sının %60'ına ve dünyanın bilinen enerji kaynaklarının dörtte üçüne sahiptir. Bu yüzden Z.B şu ifadeyi kullanır; “Avrasya'ya hükmeden bir güç dünyanın en ileri ve ekonomik olarak en verimli üç bölgesinden ikisini kontrol edecektir.”³

Dünyanın kontrolü ile ilgili ortaya atılan teorilerden en çok bilinenleri; denizlere hükmeden dünyaya hükmeder; hava hâkimiyetini sağlayan dünyaya hükmeder ve son olarak, kara hâkimiyetini sağlayan dünyaya hükmeder teoremleridir. Kara ile ilgili olan teorem Avrasya'yı temel almıştır. Bu jeopolitik kurama göre Avrasya'yı denetleyen kara egemenliğini ele geçirmektedir. İlk kez İngiliz coğrafyacı Sir Halford Mackinder'in (1861– 1947) öne sürdüğü bu kuram uyarınca “Heartland” dünyanın en büyük doğal kalesidir. Buraya egemen olan dünyaya da egemen olur. Başlangıçta, doğu Avrupa'dan başlayarak tüm Avrasya'yı Heartland içine alan Mackinder, 1943'de Lena nehrinin doğusunu bu merkez bölgeden çıkararak neredeyse günümüzde enerji savaşlarının yaşandığı söz konusu coğrafya ile bu alanı sınırlamıştır.⁴ Yine bu teoreme göre; teknolojik ilerlemeler sayesinde ortaya çıkan kara taşıtlarının, otomobiller ve trenler ile karalarda, daha önce gemiler sayesinde denizlerde yaşanan etkinin ortaya çıkacağını ifade ederek; kara taşımacılığının kontrol ve güce giden yolun anahtarı olduğunu ifade etmiştir. Tabi bu teorem ortaya atıldığında Mackinder'in kara temelli gücünün

²“Avrasya”, Wikipedia Online, <http://tr.wikipedia.org/wiki/Avrasya>, (02.10.08)

³ Zbigniew Brzezinski, “Büyük Satranç Tahtası”, s.52., Çeviren:Ertuğrul Dikbaş ve Ergün Kocabıyık, Sabah Yayınları 1998 İstanbul.

⁴ Mustafa Aydın, “Türkiye'nin Avrasya Macerası”, Nobel Yayınları Eylül 2007 İstanbul, s.19.

odağında Rusya'nın, daha sonra Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (S.S.C.B) Avrasya merkez karası yatmaktaydı. Avrasya ve Afrika'nın birlikte oluşturduğu dünya adasında, merkez karayı kontrol eden güç, baskın güç yani süper güç olacaktır. Sovyetler Birliği bu nedenle süper güçlerden birisiydi.⁵ Mackinder "merkez kara"yı coğrafi olarak; kuzey kutbu kıyılarından orta kısımlardaki çöllere genişleyen ve batıya Baltık ve Karadeniz arasında uzanan kısmı, "Avrasya'nın kuzey ve iç kesimleri", olarak tanımlamıştır.⁶

Mackinder'in tanımı da görüşleri de bugün hala güncelliğini, geçerliliğini koruyor denebilir. Aslında Avrasya, Avrupa ve Asya'nın birleşimi olan ana kıta olarak ifade etse bile; can alıcı gelişmeler Asya tarafında yaşanmaktadır ve beklentiler devam edeceği yönündedir. Zaten bu yüzden buraya "Avrasya Balkanları" denmiştir. Avrasya Balkanları kavramının içine; Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan, Türkmenistan, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan ve Afganistan girmektedir. Bu sınırlara zaman zaman dahil edilen ülkeler ise bölgedeki stratejik oyuncular olan Türkiye ve İran'dır.⁷

Avrasya tanımlamalarına dair jeopolitik bir bakış açısı da şu şekilde özetlenebilir. Coğrafi anlamada Avrupa ve Asya kıtalarının toplamı anlamına gelen bu kavram, SSCB'nin dağılmasının ardından daha çok jeopolitik yaklaşımçılar tarafından, Hazar ve çevresindeki enerji (petrol ve doğalgaz) kaynaklarının bulunduğu coğrafyayı anlatmak için kullanılmıştır. Türkiye'de ise son on yılda coğrafi olmaktan çok siyasi anlamda algılanmıştır bunun iki tür kullanımına tanık olunmaktadır. Dar anlamda "Türk Dünyası"nın (merkezi Asya ve bazen Kafkaslar) anlatılmaktadır. Geniş anlamda ise soğuk savaş sonrasında kapitalist ekonomik sisteme eklenen coğrafyaya denk düşmektedir (yukarıdakilerin yanı sıra Rusya Federasyonu, Çin Halk Cumhuriyeti, Afganistan, Pakistan, Hindistan, İran ve Türkiye). Bu çalışmada ortaya çıkan farklı Avrasya tanımlamaları doğrultusunda Avrasya sınırları içerisine giren farklı coğrafi bölgeler söz konusudur. Bunun yanı sıra Avrasya

⁵ Brzezinski, a.g.e., s.53.

⁶ Christopher J. Fettweis, Sir Halford Mackinder, "Geopolitics and Policymaking in the 21st Century, Parameters", 2000, s. 58–71.

⁷ Brzezinski, a.g.e., s.53.

tanımı siyasal anlamda da kullanılmaktadır. Kavram karmaşasını önlemek adına bu çalışmada kabul edilecek Avrasya sınırlarına dair şu tanımları yapmakta fayda vardır. Coğrafi olarak; Türkiye, Gürcistan, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan, Türkmenistan, Afganistan ve Azerbaycan'ı kapsayan bir bölge olarak tanımlanmaktadır. Siyasal anlamda ise Rusya ve Türk Dünyası'nı (Kafkasya-Orta Asya) anlatmaktadır. Ayrıca soğuk savaş sonrası bölgedeki enerji kaynaklarına olan ilgilerinden dolayı Amerika Birleşik Devletleri ve Çin'in Türk Dünyası ve Hazar bölgesindeki egemenlik arayışları da bu çalışma içerisindeki siyasal anlamdaki Avrasya tanımına dahil edilmişlerdir.

2. Sovyetler Birliğinin Dağılıma Süreci

İkinci dünya savaşı sonrasında güç kaybeden Avrupa, savaş sonrasında yaptığı ekonomik ve sosyal yapılanmalarla tekrar güçlenme amacı içerisinde girmiştir. Savaş sonrası ortaya çıkan bu süreçte, iki büyük savaşın başlangıç noktasında yer alan Almanya'nın tekrar tehdit haline dönüşmemesi temel düşünceyi oluşturmuştur. Ancak savaş sonrasında ortaya çıkan en önemli gerçek, Batı Avrupa devletlerinin güvenlik endişelerinin Almanya'dan değil, Sovyetler Birliği'nden kaynaklanmasıdır. İkinci Dünya Savaşı'nın dünya güç dengesini bozması ve Avrupa'nın bir güç merkezi olarak dünya siyaset sahnesinden çekilmesi sonucu dünya, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Sovyetler Birliği önderliğinde iki kutuplu, ideolojilerin belirleyici olduğu bir döneme girmiştir. İkinci Dünya Savaşı, bir yandan ABD ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ni (SSCB) Avrupa'nın kaderine yön verecek duruma getirmiş, diğer yandan geleneksel uluslararası düzenin çok önemli değişikliklere uğramasına yol açmıştır.⁸

İki kutuplu sistem boyunca bir bloğun lideri durumundaki Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği, resmen 1991 yılında dağılarak 15 bağımsız devlete bölünmüştür ve bu durum, uluslararası sistemde iki kutuplu yapının sona ermesine yol açmıştır.

⁸ Hikmet Erdoğan, "Avrupa'nın Geleceğinde Türkiye'nin Önemi ve NATO İttifakı", IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2004, s.52.

M. Gorbaçov'un 1985'te Komünist Parti Genel Sekreterliği görevine gelmesiyle başlayan SSCB'nin dağılma sürecini iki kısma ayırıp incelemek mümkündür. "Bunlar, perestroyka (yeniden yapılanma) ve glastnost (açıklık) dönemi ve 1990 sonrası federal birimlerin parad suverinitetof (bağımsızlıklar geçidi) olarak adlandırılan dönemdir."⁹

Oral Sander'e göre otuz yıllık Stalin döneminin belirgin özellikleri, Stalin diktası ve kültü, Siyasal terör, Komünist Parti tekeli, Devlet işlerinde her alanda kapalılık, Komünist dünyanın tek parçalı bütünlüğü olmuştur.¹⁰

Gorbaçov'un Sovyetler Birliği Komünist Partisi (SBKP) Genel Sekreterliği'ne seçilmesiyle Sovyetler Birliği yeni bir bakış açısı kazanmıştır. Bu doğrultuda yeniden yapılanma ile sosyalist ülkelerin yeni düzenlemeler yapacakları dünya çapında ilan edilmiştir. Özellikle SBKP' nin 27. Kongresinde okunan rapor, Gorbaçov'un Ekim Devriminin 70. yılında yaptığı konuşmalar, bu konudaki gelişmelerin netleşmesini sağlamıştır.¹¹

Dolayısıyla 80'lerin sonunda ağır sosyo-ekonomik sorunlar yaşayan SSCB'de belirleyici unsur, soğuk savaşı tırmandıracak politikalar uygulamak yerine, ülke içinde yapılanmaya önem veren Gorbaçov politikaları olmuştur. Silahlanma harcamalarının azaltılması, Batı tipi bir parlamento kurulması, demokrasi için şart olan güçler ayrımının gerçekleştirilmesi gibi, SBKP' nin tekeline son veren uygulamalar ile yeniden yapılanma politikasına işlerlik kazandırılması sonrasında, bu denli hızlı reformlar, merkezi yönetime karşı direniş hareketlerine yol açmıştır. Bu hareketlerin milliyetçi bağımsızlık hareketlerine dönüşmesi de kaçınılmaz şekilde gerçekleşmiştir.

Cumhuriyetlerde milliyetçi hareketler devam ederken, 1990 yılında Rusya Sosyalist Federatif Cumhuriyeti, Ukrayna, Kazakistan, Beyaz Rusya, Moldova ve Letonya ile bağımsızlaşmayı özendirici ikili anlaşmalar imzalanmıştır. Bu anlaşmalar, cumhuriyetlerin bağımsızlığını deklare eden ilk

⁹ "SSCB'nin Yıkılması ve Milliyetçiliğin Canlanması", www.academical.org/dergi/makale/s6rusyaetnopolitik2.htm, (01.09.08)

¹⁰ Oral Sander, "Siyasal Tarih", İmge Yayınları, İstanbul, 1997, s. 440-441.

¹¹ "SSCB'nin Yıkılması ve Milliyetçiliğin Canlanması", www.academical.org/dergi/makale/s6rusyaetnopolitik2.htm,

hukuki belgeler olmaları yönüyle önemlidir. Bir bütün olarak Sovyetler Birliği, bu gelişmeleri yaşarken, Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti (RSFSC), I. Halk Milletvekilleri Kongresi, 12 Haziran 1990'da Bağımsızlık Deklarasyonunu kabul etmiş, bu SSCB'nin dağılışının ilk hukuki metni olmuştur.¹² Son olarak, 8 Aralık 1991'de Minsk'te SSCB'nin resmen dağıldığı, Rusya, Ukrayna, Beyaz Rusya başkanları tarafından açıklanmıştır.

Sovyetlerin yıkılışına dair birçok yorum yapılırsa da, Eric Hobsbawm'ın “Soğuk savaşın sona ermesi Sovyet sisteminin de sona ermesini mi gerektirdi?” sorusu önemlidir.¹³ Hobsbawm'a göre bu iki olay birbirine bağlantılı olsa da, Sovyetlerin müttefiki ülkelerin SSCB'ye yıllık 10 milyon dolar gibi sürekli bir yük oluşturması, kapitalizme alternatif olarak sunulan sosyalizmin 1960'larla beraber rekabet yeteneğinin ortadan kalkması gibi nedenlerle, soğuk savaş başından itibaren eşit olmayanlar arasında bir savaştı. Bu nedenle, en genel ifadeyle, Sovyetlerin ortadan kalkışı, soğuk savaşın da ortadan kalkmasına yol açmıştır.

Sovyetler Birliği'nin dağılması öncesinde, Gorbaçov'un Doğu Avrupa'daki müttefik devletlerle ilişkileri de, bu devletlerin Sovyet etkisine ve kendi ülke yönetimlerine karşı ayaklanmalarının, Romanya dışında kansız şekilde sonuçlanmasına neden olmuştur. Bu süreçte Polonya, Çekoslovakya, Macaristan, Bulgaristan ve Romanya'da komünist rejimler sona ermiştir.

Bu dönemde, Avrupa'nın Sovyet yanlısı bölümünde en önemli olay, iki Almanya'nın birleşmesi olmuştur. 1989 Ekiminde Doğu Almanya'da Berlin Duvarına karşı gösterileri izleyen ilk serbest seçimlerin ardından, Nisan ayında iki Almanya ile 2. Dünya Savaşı'nın galipleri olan İngiltere, ABD, Fransa ve SSCB arasında 2+4 olarak bilinen ve Almanya'ya egemenliğinin geri verilmesini ve Berlin Duvarının tümüyle yıkılmasını öngören görüşmeler yapılmıştır.¹⁴ Bu görüşmeler sonucunda, resmen 2 Ekim 1990'da Federal Almanya ve Demokratik Almanya birleşmiş, Federal Almanya milli marşı ve

¹²“ SSCB'nin Yıkılması ve Milliyetçiliğin Canlanması”,
www.academical.org/dergi/makale/s6rusyaetnopolitik2.htm,

¹³ Eric Hobsbawm, “Kısa Yirminci Yüzyıl: Aşırılıklar Çağı”, Sarmal Yay, İstanbul, 2001, s. 306.

¹⁴ Sander, a.g.e. s.450.

bayrağı altında tek Almanya ortaya çıkmıştır. Böylece Doğu Almanya da Avrupa Topluluğu'nun bir parçası haline gelmiştir.

3. Soğuk Savaş Sonrası Değişen Dengeler

Türkiye tarihe "Truman Doktrini" olarak geçen dönemin ABD Başkanı Truman'ın açıklamaları ile Soğuk Savaş dönemi boyunca batı tarafından güvence altına alınmıştır. 12 Mart 1947 tarihinde gerçekleşen bu açıklamalar sonrasında Soğuk Savaş'ın varlığı Türk Dış Politikasına etki eden önemli etmenlerden biri olmuştur. Yaklaşık 45 yıl süren Soğuk Savaş döneminde Türkiye batı tarafından Sovyetler Birliği'nin yayılmacılığına karşı tampon bir bölge olarak görülmüş, Türkiye Cumhuriyeti de bu süre boyunca batıya yönelik bir siyaset izlemiştir. Bu yönelik NATO'ya üyelik ve Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (AET) entegre olma çabası ile daha da belirginleşmiştir.¹⁵ Soğuk Savaş döneminde, iki odak göz önünde bulundurularak uygulanan dar kalıplı politikalar, Soğuk Savaş sonrası oluşan yeni politik, ekonomik, askeri ve sosyal kalıplara uymamış ve uluslararası sistemde belirsizliklere neden olarak jeopolitik bir boşluk oluşturmuştur. İki kutuplu sistemin sona ermesiyle birlikte, tüm ulusal güçlerini dahil oldukları siyasal grup ve ideolojiye göre yönlendiren ve politikalarını da bu çerçevede şekillendiren devletler, bu yeni ve ani değişim sonrasında, karşı karşıya kalacakları tehditlerin ne olduğu konusunda arayışlarını sürdürürken, sabit kalan tek şey devletlerin ulusal çıkarları olmuştur.

Söz konusu bu dönemde, jeopolitik tartışmalarda en çok vurgulanan bölge Avrasya Bölgesi, yani Orta Asya, Kafkasya ve Hazar Bölgesi'ni içeren alan olmuştur. Bu bölge günümüz jeopolitik teorilerinde en çok önem verilen bölge olma özelliğini korurken, küresel güçler, küresel olmaya aday güçler ve bölgesel güçler de bölgeye ilişkin ekonomik, sosyal, siyasal vb. Politikalarını ulusal niyet ve amaçları doğrultusunda, imkan ve kabiliyetleri ölçüsünde oluşturmuşlar ve uygulamışlardır. Yine bu dönemde jeopolitik konumunda en büyük değişikliğe maruz kalan ülkelerden birisi Türkiye olmuştur. 45 yıl

¹⁵ Yelda Demirağ, "Soğuk Savaş Sonrası Türkiye'nin Orta Asya Siyasetinde Geldiği Son Nokta", www.jeopolitik.org/index2.php?option=com_content&do_pdf=1&id=22 -, s.1

boyunca Batı için bir kanat ülke rolü üstlenen Türkiye, 1990'lı yıllardan itibaren cephe ülkesi konumuna gelmiştir. Din, dil, kültür, tarih vb. alanlarda bağları olan yeni bağımsız devletlere karşı model sorumluluğu taşıyan Türkiye, komşusu olduğu diğer ülke ve bölgelerle ilişkilerinde de fırsat ve tehdit çeşitliliği içinde politikalarını şekillendirme zorunluluğu içerisine girmiştir.¹⁶

Soğuk Savaşın sona ermesi, İki Kutuplu Dünya düzeni bitirerek yerini uluslararası sistemde yepyeni bir yapılanmaya bırakıyordu. Ortaya çıkan yenedünya düzeninde birçok değişim vardı ve bu değişikliklerin başında eski iki süper gücün mevcut stratejileri geliyordu. Kısaca özetlemek gerekirse, Rusya açısından; Sahip olduğu jeopolitik ve jeostratejik gücün önemli bir kısmını kaybetmiş bir durum sözkonusuydu. Bu durum karşısında Rusya Federasyonu politik, ekonomik, askeri, sosyal vb. Tüm alanlarda yeniden yapılanma sürecini başlatmıştır. Rusya'nın bu süreci devam ettirirken dünyaya ilişkin jeopolitik yönelimleri şu şekilde özetlenebilir; Batı ile ilişkileri yeni bir düzeye oturtmak, Eski Sovyet, yeni bağımsız ülkelerle ilişkilerine öncelikli olarak önem vermek, diğer Asya devletleri ile ilişkilerini güçlendirerek bir anlamda dünyada güç dengelerini korumak ve Orta Doğu ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmek.

Ayrıca, oluşan jeopolitik belirsizlikte sözkonusu güçlerin jeopolitik arayışları ulusal çıkarları doğrultusunda şekillenirken, bağımsızlığına kavuşan eski Sovyet ülkeleri köklü bir devlet geleneğine sahip olmamakla beraber, kazandıkları bağımsızlıkların bilincinde olarak ulusal çıkarlarını belirlemiş ve bu çerçevede politikalar üretmeye başlamışlardır. Söz konusu ülkeler bir yandan siyasi, askeri, ekonomik ve sosyal yapılanmalarını sürdürürken diğer yandan sahip oldukları çerçevenin esnekliği ölçüsünde dış politika çizgilerini belirlemiş; kimi ülkeler Batı'ya yönelirken, kimileri ise Rusya ile yakın ilişkiler sürdürmeyi uygun ya da zorunlu bulmuşlardır.¹⁷ ABD

¹⁶Armağan Kuloğlu, "Değişen Küresel Jeopolitikte Türkiye", Avrasya Dosyası Jeopolitik Özel, Avrasya Dosyası Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, Kış 2002, cilt:8 Sayı:4,s.10-

11

¹⁷Armağan Kuloğlu, a.g.m., s. 12-13

açısından ise durum daha kısaca şöyledir. Soğuk Savaşın sona ermesinden sonra dünyadaki tek super güç olarak kalan ABD'nin ulusal hedefi, bu gücünü korumak ve değişen konjunktüre göre ulusal çıkarları çerçevesinde küresel ve bölgesel düzeyde politikalar belirlemek olmuştur.¹⁸

Değişen dünya düzeni iki süper gücün yanı sıra Avrupa düzeyinde de önemli düşünce değişikliklerine neden olmuştur. Bütün enerji ve imkanlarını iki bloktan birine yönlendirmiş olan ülke grupları bu düzenin bozulmasından sonra yeni sistemin gerekliliklerine hızlı bir entegrasyon yapamamışlardır. Bu teroie paralel olarak Soğuk Savaşın sona ermesi NATO'nun geleceği konusundaki tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Az önce de ifade edildiği gibi Soğuk Savaşın sona ermesi Doğu- Batı cepheleşmesinin de bitmesi anlamına gelmektedir. Soğuk Savaş Döneminin en belrigin özelliği olan süper güçler arasındaki mücadelede en önemli sorun olarak güvenlik görünmekteydi ve bu çerçevede Avrupanın güvenliği açısından NATO son derece önemli bir işlev yerine getirmekteydi. Nato Soğuk Savaş Döneminde Batı Avrupayı Sovyet tehdidinden koruduğu gibi, Türkiyenin en önemli müttefiki olan ABD'nin de Avrupa'da etkisini sürdürmede önemli bir rol oynadı. Sovyet tehdidine karşı kurulan NATO için, Türkiye sahip olduğu stratejik konumdan dolayı çok önemliydi ve büyük ölçüde bu nedenden dolayı Türkiye NATO üyeliğine alınmıştı. Oysa yeni düzende bu gruplaşmanın ve tehditler varlığına karşı güçlenme isteğinin gerekliliği kalmamıştı. Nitekim Sovyet tehdidi ortadan kalkınca, ister istemez NATO'nun Avrupa güvenliği için gerekli olup olmadığı sorusu gündeme gelmiştir.¹⁹

Soğuk Savaş döneminin sona ermesi ile NATO ittifakının geleceği konusundaki tartışmalar sürerken, Avrupa Birliği siyasal bir birlik olma sürecini hızlandırmıştır. Bu durum yeni bir bakış açısı ortaya çıkararak ve Avrupa'nın güvenlik sorunlarının Avrupa Birliği tarafından çözümlenmesi için gerekli girişimler başlatılması fikrini doğurmuştur. Bütün bu gelişmeler

¹⁸ Yelda Demirağ a.g.m., s.3-4

¹⁹ Abdulkadir Baharçipek, "Soğuk Savaşın Anlamı ve Sona Ermesinin Türk Dış Politikası Üzerine Etkileri", 21.yy Eşiğinde Türk Dış Politikası, Editör: Yrd. Doç.Dr. İdris Bal, Alfa Yayınları 2001 İstanbul, s.31-33

güvenliğini büyük ölçüde NATO ittifakı üzerine kuran Türkiye için birçok olumsuzluğa yol açabilirdi. Aynı şekilde Soğuk Savaş sonrası dönemde Doğu Avrupa'da yaşanan demokratikleşme süreci sonunda eski Doğu Bloğu ülkelerinin Avrupa Birliği'ne üye olma süreçleri başlarken, Türkiye'nin birlik üyesi olma ihtimali Soğuk Savaş dönemine göre daha da azaldı. Yine Sovyet tehdidinin ortadan kalkması, Türkiye'nin Avrupa Güvenliği kapsamındaki öneminin azalmasına neden oldu.²⁰

Soğuk Savaşın sona ermesi uluslararası dengeler açısından olduğu kadar Türkiye için de son derece önemli yeni gelişmelerin ortaya çıkmasına neden oldu. Tüm dünya yeni düzenden kendi çıkarları doğrultusunda hedefler ve stratejiler belirlerken, Türkiye'nin yeni düzende sahip olacağı durum bölgesel dengeleri değiştirebilirdi. Bu paralelde birçok soru yanıtını aramaktaydı;

“Bu yapılanma içerisinde Türkiye'nin rolü ne olacaktı? Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan yeni denge ve oluşumlara ne derece uyum gösterebilecekti? Önüne çıkan fırsatları ne şekilde değerlendirebilecekti? Türkiye, sosyalist dünya sisteminin yıkılışından sonra ortaya çıkan bölgesel ve küresel gelişmelere ve yeni yapılanmalara ne kadar hazırlıklıydı?”²¹

Ayrıca, Türkiye'nin yeni dönemde kaybedenler arasında olup olmadığı ve dünya politikasında marjinalleşme eğilimine girip girmediği merak edilen konular arasındaydı. Nasuh Uslu bu durumu değerlendirirken, böyle bir olasılığın Türk politikacılar açısından çok olumsuz bir gelişme ve dış politikada çok ciddi bir geri adım oluşturacağına değinmiştir ve şöyle değerlendirmiştir. Türkiye'nin batı bakımından stratejik önemindeki azalış, Batılıların Türkiye'ye askeri ve ekonomik yardım sağlamada daha isteksiz davranmalarına neden olacak ve Batılı devletlerin Türkiye'yi ilgilendiren birçok konuda daha olumsuz tutum takınmalarını beraberinde getirebilecekti. İlk akla gelenler, Türkiye'nin Kıbrıs konusunda yoğun baskı altına alınması ve Türk iç sistemiyle ilgili insan hakları gibi konularda Türkiye'ye daha fazla

²⁰ Abdulkadir Baharçiçek, a.g.m., s.33-35

²¹ Yelda Demirağ, a.g.m. s.4-5

eleştiri yönetilmesi olasılıklarıydı.²² Bununla beraber gelişmeler, Türkiye'yi merkeze koymuş ve ortaya çıkan güç boşluğu Türkiye'yi bölgesel önderliğe doğru iten bir süreç oluşturmuştur. Ancak, bu hazırlıksızlığın ve bilgi eksikliğinin olumsuz sonuçlar ortaya çıkarması olasıydı.²³

Soğuk savaş döneminin ardından yalnızlığa doğru itilme tehdidinde ek olarak, Türkiye açısından bir başka sıkıntıda, Türkiye'yi kuşatan bölgelerde meydana gelen durum değişiklikleri oldu. Değişen dünya dengeleri sonrasındaki bölgesel siyasi boşluklar ve ortaya çıkan ekonomik potansiyel Avrupa Birliği ile Türkiye'nin çıkarlarının eski dönemlerdeki kadar örtüşmeyeceğini işaret etmekteydi. Ayrıca Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üyeliği konusunda Soğuk Savaş Döneminde bulunmayan iki engel daha ortaya çıkmış görünüyordu. İlk olarak Doğu - Batı cepheleşmesinde Batı ittifakı için önemli görülen Türkiye, Soğuk Savaş sona erince bu önemini kaybettiği için Avrupa Birliği tarafından Türkiye'nin tam üyeliğine Soğuk Savaş dönemindeki kadar olumlu yaklaşılmamaktaydı. İkinci olarak, daha 1990 yılına kadar Batı dünyasının karşısındaki cephede yer alan Doğu Avrupa ülkeleri Soğuk Savaşın sona ermesi ile birlikte tam üyelik konusunda Türkiye'den daha avantajlı bir konuma geçmiş bulunmaktaydılar ve Türkiye'nin tam üyeliğinin ancak bu ülkelerden sonra olabileceği açıkça ifade edilmekteydi. Öte yandan Soğuk Savaşın sona ermesi ile Türkiye'nin tam üyeliğini engelleyen siyasal ve ekonomik nedenlerin yanı sıra ideolojik ve kültürel boyuttaki nedenlerin varlığından daha yüksek sesle ve/veya cesaretle söz edilmeye başlanmış olmasından da bahsetmek gerekir. Sonuçta Soğuk Savaşın sona ermesinin Türk dış politikasının 40 yıldır hedeflediği Avrupa Birliği'ne tam üyelik ihtimalini zayıflattığı kolayca söylenebilir.²⁴

Değişen dünya dengeleri, Türkiye açısından olumsuz sonuçları işaret etse de, Türkiye'ye, bölgesel bir güç olma, Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu bölgelerinde daha etkili bir rol oynama ve Türk dünyası ile daha yakın ilişkiler

²² Nasuh Uslu, "Türk Dış Politikası Yol Ayrımında, Soğuk Savaş Sonrasında Yeni Sorunlar, Yeni İmkanlar ve Yeni Arayışlar", Ankara Yayınları 2006. s.15-17

²³ Yelda Demirağ, a.g.m, s.5

²⁴ Abdulkadir Baharçiçek, a.g.e., s.36-37

kurma konusunda önemli sayılabilecek fırsatları da beraberinde getirdi. Sovyetlerin dağılması altı yeni Türk devletinin doğmasına ve bağımsızlıklarını kazanmalarına zemin hazırladı. Bu gelişme Türkiye'nin bölgede daha büyük ve etkili bir rol oynamasının da önünü açmış oldu. Zira Soğuk savaş döneminde ulaşılmaması hayal gibi görülen Türk dünyası ile Türkiye arasında en önemli engel ortadan kalkmış ve Türk Cumhuriyetleri arasında siyasal birliğin kurulmasının yolu açılmış oldu. Bunun anlamı ise belki de yüz yıldır hayal edilen bir rüyanın gerçekleşmesi için gerekli olan zeminin ortaya çıkmış olmasıdır. Soğuk Savaşın sona ermesi ile ortaya çıkan bu fırsatlardan dolayı 21.yüzyıl Türk asrı olacaktır denilmeye başlanmıştır.²⁵

Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından Türkiye'nin jeostratejik önemindeki azalmaya değinmiş olmakla beraber, konunun başka açılardan değerlendirmesini yapmak gerekirse şu sonuçlara varmak mümkündür;

Yeni uluslararası sistemin sahip olduğu özelliklerin, bu sistem içinde merkezi bir stratejik konuma sahip olan Türkiye'ye global ve bölgesel politikaları etkileme imkanı tanıdığı bir gerçektir. Bunun yanında Türkiye'nin diplomatik, ekonomik ve askeri gücündeki artış da onu bölgesinde etkili bir duruma getirecektir. Türkiye'nin bu güç unsurlarındaki artış, aynı zamanda onun, Balkanlar'dan Orta Asya ve Orta Doğu'ya kadar uzanan dünyanın problemleri kapsayan geniş bir alan içinde Batı açısından stratejik bir ortak olarak tekrar ön plana çıkmasına neden olacaktır. Böylelikle Türkiye, önem taşıyan bölgelere dahil ya da yakın olması nedeniyle yeni stratejik denklemin en önemli parçalarından biri olabilir. Bu doğrultuda Türkiye bu bölgelerdeki gelişmelere etkide bulunabilecek potansiyele sahip olduğu için dışarıda tutulamayacaktır.²⁶

Bu tespitlerin yanı sıra, özellikle Sovyet dağılması sonrası ortaya çıkan yeni yapılanmada başka faktörlerden dolayı Türkiye yeniden dünya politikası açısından başka bir stratejik konum daha kazanmış gibi görünmektedir. Bunun en önemli nedenini ise Kafkasya ve Orta Asya cumhuriyetlerinin

²⁵ Avrasya Dosyası Jeopolitik Özel, s.14

²⁶ Nasuh Uslu, a.g.e, s.17-19

bağımsızlıklarını kazanmaları oluşturmaktadır. Türkiye bir yandan bu yeni Cumhuriyetlerle yakın ilişkiler kurup bölgedeki etkinliğini artırma imkanı elde ederken öte yandan dünyanın geleceği açısından hayati öneme sahip olan bu bölgelerdeki enerji kaynaklarının dünya pazarına aktarılmasında kilit konumda bulunmaktadır.²⁷ Zaten Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra beklide üzerinde en çok uğraşılan konu, enerji kaynaklarının aktarımı olmuştur. Günümüzde evrensel ekonominin itici gücü haline gelen enerjiye olan ihtiyaç ve bu ihtiyacın uzun vadede daha da büyük boyutlara ulaşacağı göz önünde bulundurulursa, bölgeye olan büyük ilginin nedeni de anlaşılabilir. Bu konuya dair birtakım istatistiksel bilgiler konunun anlaşılmasına yardımcı olabilir. "Amerikan Enerji Enformasyon İdaresi'nin Aralık 2001 tarihli raporuna göre, Hazar Bölgesi'nin doğal gaz ve petrol rezerv miktarları 16 ila 32,5 milyar varildir. Doğal gaz rezervlerine bakacak olursak, Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan doğal gaz zengini en önemli 20 ülke arasında yer almaktadır. Dünyanın en büyük üçüncü doğal gaz rezervine sahip olan Türkmenistan, 9723 milyon m³, Özbekistan 56001 milyon m³ doğal gaz üretimiyle doğal gaz zengini ülkelerdir. Bu koşullar altında, gelecek yüzyılda Hazar Denizi ve ona komşu bölgelerin Asya ve Avrupa'ya petrol ve doğal gaz veren en büyük tedarikçiler haline geleceği iddia edilebilir. Bölgenin sahip olduğu yeraltı kaynaklarına dünya devletleri acilen ihtiyaç duymaktadır."²⁸

Bu doğrultuda, Petrol ve Doğalgaz gibi enerji kaynakları ile benzer öneme sahip doğal kaynakların taşınması ile ilgili olarak yeni inşa edilmiş ya da edilmekte olan boru hatları, dünya politikasında bundan sonraki dönemde büyük öneme sahip olacaktır. Bu boru hatlarının birçoğu Türkiye'yi çevreleyen bölgede bulunmaktadır, bazıları da Türk Toprağından geçecektir. Bu bakımdan da Türkiye Batı açısından vazgeçilmez bir ortak olacaktır. Türkiye'nin sahip olduğu konum, onun bölgeleri aşan rollerini güçlendirmekte ve global politikayı etkilemesine imkan tanımaktadır. Türkiye'nin coğrafi konumu, enerji kaynaklarının taşınması konusunda belirli üstünlüklere sahiptir. İran Körfezi, Kafkasya ve Orta Asya'daki petrol kaynaklarına

²⁷ William Hale, "Türk Dış Politikası 1774-2000", Çeviren:Petek Demir, 2003 İstanbul, s.205-207

²⁸ Yelda Demirağ, a.g.m s.5

yakınlığı Türkiye açısından açık bir avantaj oluşturmaktadır. Türkiye, aynı zamanda bu kaynakların dünya piyasalarına taşınmasında önemli bir coğrafi konuma sahiptir ve her açıdan uygun alternatif yollar sunabilmektedir. Dünyanın, özellikle de Batı'nın, hayati enerji kaynaklarına ulaşabilmeyi garanti etme konusunda Türkiye'ye bağımlı olacak olması, Türkiye bakımından önemli bir üstünlük oluşturmaktadır. Bunun yanında projelerin tamamlanması durumunda Türkiye'nin kendisinin de çok ihtiyaç duyduğu bu kaynaklara ucuz fiyatlarla ulaşabilecek olması, konunun diğer önemli noktalarından birisidir. Böyle bir gelişme, Türkiye'nin ekonomik kalkınmasını daha da hızlandıracak ve böylece Türkiye'nin önemli bir bölgesel, hatta küresel güç olmasını engelleyen zayıf noktalardan bir tanesi ortadan kalkmış olacaktır.²⁹

B. AVRASYA'DA HAKİMİYET ARAYIŞLARI

21. yüzyılda en büyük siyasal güç mücadelesine sahne olacak ve dünya liderlerini belirleyecek olan coğrafya Avrasya'dır. Avrasya'nın 21. yüzyılda kendi içinden dünya lideri çıkarma şansı yanı sıra Avrasya güçlerinin ittifakını kazanacak olan ABD veya AB dünya liderliği için çok büyük bir avantaj elde etmiş olacaktır. Mevcut şartlar dahilinde 21. yüzyılda Avrasya'da stratejik güç merkezi olacak ve ya olabilecek devletler sırasıyla Çin, Rusya ve Türkiye olarak düşünülmektedir.³⁰ Bu doğrultuda Çin, Rusya ve ek olarak ABD Avrasya'ya yönelik ciddi stratejiler geliştirmişlerdir. Bu stratejiler Amerika açısından Avrasya'nın "jeopolitik ödül" olarak görülmesi, Rusya açısından ise tarihin "tarihin eksenini" olarak nitelendirilmektedir. Ayrıca Çin ve İran'ın da Avrasya'ya yönelik fırsatları esas alan politikalar geliştirdikleri bilinmektedir.³¹

Dünyadaki büyük devletlerin bölge üzerinde geliştirdikleri çeşitli stratejiler sözkonusu iken bu stratejiler karşısında Türkiye, İran hatta

²⁹ Nasuh Uslu, a.g.e, s.19

³⁰ Dr. Gaffar Yakın, "Tek Yol AB" mi?, Yeni Avrasya Yayınları Ankara-2004, s.31.

³¹ Özcan Yeniçeri, "Çatışan ve Örtüşen Stratejiler Odağında Avrasyacılık ve Türkiye", <http://www.aysam.org/kurulus.php>

Hindistan bölgesel birer güç olarak bulunmaktadır. Bu bölgesel güçlerin varlığı büyük ülkeler tarafından dikkat edilmesi gereken bir konu olmuştur.³² Bu açıklamalar eşliğinde Ali Külebi'nin tabiri ile sözkonusu coğrafyaya ait şu tespitlere yer vermek çalışmamızın bütünlüğü açısından yerinde olacaktır.

- “Şu anda hiçbir ülke veya ülkeler birliği ABD'yi bir süre daha bu bölgeden tam anlamıyla çıkaramayacaktır,
- Bu bağlamda, doğruya doğru genişleyen bir Avrupa Birliği ve NATO muhtemelen ve geniş ölçüde ABD'nin Avrasya coğrafyasındaki çıkarlarına hizmet edebilecektir.
- Yakın gelecekte daha güçlü bir birleşme gösteremeyecek olan Avrupa özellikle ABD baskısı altında ve ABD'den etkilenen yeni Doğu Avrupa ülkelerinin de etkisiyle parçalanmaya gidebilecek ve Avrasya coğrafyasındaki potansiyel gücünü kaybedebilecektir,
- Ancak ABD'nin bugün beklenenin ötesinde bir çıkış yaparak umulmadık bir atılım yapması halinde Avrasya coğrafyasında özellikle sosyo-kültürel alanda Avrupa hakimiyeti artabilir,
- Bu durumda zayıflayacağı varsayılacak bir Rusya'nın da küresel işbirliği ve sistematik içinde eriyip asimile olması söz konusu olabilir,
- Almanya - Fransa ikilisi ABD'nin Avrasya coğrafyasında potansiyel müttefikleri olurken, diğer bir potansiyel müttefik de Türkiye olabilir, 1990'ların başında bölgeye Türkiye üzerinden girmeyi başaran fakat bugün kendi başına bölgede egemenlik kurmak isteyen ABD, gün geçtikçe Avrasya coğrafyası ve özellikle Orta Asya'da giderek güçsüzleşmektedir,
- Aynı şekilde 1990'ların başında Orta Asya coğrafyasında ciddi bir aktör olan Türkiye, bugün özellikle ABD, İran ve Rusya'nın engellemeleriyle bu konumunu kaybetmiş gözükmektedir,

³² Ali Külebi, “Altüst olan Stratejik Öngörüler ve Türkiye”, Mart 2007-Ankara, s.109.

- Bu nedenle bölgede hiçbir ülkenin yakın gelecekte tek başına egemen bir güç olamayacağı açıktır ve akılcı ittifaklar ile ülkelerin barılı olacaklarını söylemek son derece gerçekçi bir yaklaşımdır,

- Rusya kapasitesinin üzerinde bir kontrol gerektiren yüzölçümünün yanı sıra ekonomik açıdan giderek güçlenen Çin ve şimdilik dünyanın en güçlü ekonomisi olan ABD tarafından yakın gelecekte alan bakımından erozyona uğratılabilecektir. Rusya'yı bekleyen ikinci bir parçalanma ihtimalide önümüzdeki yıllarda bölgede oluşacak veya oluşturulacak sosyo-kültürel altyapı ile ilişkili olacaktır. Rusya'nın geleceği bu bakımdan bölge halklarının küresel güçlerle şekillendirilmesine geniş ölçüde bağlı olabilecektir. Rusya'nın özellikle ekonomik ve sosyal kalkınma ve modernizasyonda Çin ile aynı adımları atamayıp geri kalması Rusya'nın bölgedeki geleceğini zora sokabilecektir,

- Avrupa'dan giderek dışlanan Türkiye bu gelişmeler ışığında seçenek olarak Orta Asya ülkelerindeki olası gelişmelerden yararlanabilmeli ve bölgedeki gelişmelere paralel çok yönlü ekonomik ve siyasi iş birliğine dönük uzun vadeli planlar yapmalıdır,

- Türkiye'nin bu açıdan Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin yanı sıra İran ve Rusya ile işbirliğine girmesi ve böyle bir ittifaka bölge barışı açısından ABD'nin de itiraz etmemesi herkes için yararlı olabilir,

- Hindistan'ın bir güç olarak Avrasya'ya girmesini Pakistan önleyecektir. Hindistan doğal kaynak bağımlılığı nedeni ile giderek Çin ile mücadeleye girecek ve Avrasya'ya önem verecektir.

- Yakın gelecekte Rusya'nın özellikle son zamanlarda enerjiyi ve doğal kaynakları bir silah gibi kullanması nedeniyle ABD ile artan bir sürtüşmeye girme olasılığı, ABD'yi Avrasya coğrafyasında Çin ile daha yakın ilişkiler kurmaya zorlayabilecektir. ABD'nin tarihte İngiltere, Rusya ve Japonya'nın aksine Çin ile hiçbir önemli çatışmaya girmemiş olan Çin'de gerçekleştirdiği önemli ölçülerdeki yatırımı bu iki ülkenin özellikle Rusya'ya

karşı daha rahat ikili ilişkiler yürütüp Avrasya coğrafyasında belli paylaşımlara gidebilecekleri sonucunu çıkarabilir.”³³

1. Rusya

Soğuk Savaş sonrası yeniden yapılanan Rusya, ulusal çıkarlarının korunmasının ve artırılmasının yolunun, yeni dünya düzenine dahil olmaktan geçtiğini düşünen politikalar izlemiştir. Hatta Aleksandr Dugin’e göre “orta ve uzun vadeli perspektiflerde bu uyum ne kadar sık olursa Rusya’nın o kadar menfaatindedir. Rusya stratejik ve jeoekonomik etki alanını artırmakla ve bu yeni düzene entegre ettiği ölçüde jeopolitik statüsünü de o ölçüde artırarak değiştirecektir.” Soğuk savaşın ardından, Rusya ilk zamanlarda batı bloğu ülkelerle iş birliği çabalarına girişmiş fakat kısa sürede Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra ortaya çıkan yeni devletlerle ve yeni siyasal dengelerle işbirliğine gitme ve bütünleşme siyasetini ön plana almıştır. Bu siyasette sözkonusu olan devletlerarası manevi, siyasi ve ekonomik bakımdan hazır olunmayan tam bir kaynaşma değil sadece stratejik ortaklıktır. ³⁴

Rusya’yı bu bölgede siyasal açıdan güçlenme düşüncesine iten en önemli nedenlerden biri yani Rusya’nın öncelikli olarak Avrasya tanımını içerisinde kalan coğrafyada hakimiyet kurma çabasının ana nedeni dünyadaki süper güçlerin bölge üzerlerindeki emelleri ve girişimleridir. “Öyleki Rus jeopolitikçiler SSCB sonrası Avrasya’daki yeni tablonun; karşı konulmaması durumunda, küresel Atlantikçi İmparatorluğun Avrasya’daki muhtemel hakimiyeti, denizin küresel zaferi ve karanın yenilgisi olarak sonuçlanacağını ifade etmektedirler.”³⁵

SSCB sonrası Rusya; batılı Rusya tanımlamasını savunanlar ile diğer yandan Pan-Slavist/milliyetçi çizgiyi savunanlar arasında kalmıştır. Ayrıca Rusya’nın, batı ile doğuyu bir araya getiren Avrasyalı bir kimliğe sahip

³³ Ali Külebi, a.g.e, s.110.

³⁴ Aleksandr Dugin, “Nursultan Nazaryev’in Avrasya Misyonu”, Yeni Avrasya Yayınları 2006- Ankara, s.51.

³⁵ Fatih Akgül, “Rusya ve Türkiye’de Avrasyacılık”, IQ Kültür Sanat Yayıncılık Mart 2009 İstanbul, s.9

olduğunu iddia edenler de Rusya'nın politikasında etkili olmuştur. Bu farklı düşünceler zaman zaman kendini, Batıcı/Atlantikçi ve Avrasyacı yaklaşımlar arasındaki siyasi ve fikri mücadele biçiminde göstermiştir. 1985'den itibaren Gorbaçov ile beraber yeniden başlayan batı ile işbirliği süreci Yeltsin döneminin ilk yıllarında da sürdürülmüştür. Fakat bu süreçte; batının mesafeli ve kuşkucu yaklaşımı, Rusya'da batı yanlısı politikaların zayıflamasına neden olmuştur. Bu bağlamda, Rusya'da yeni stratejik misyon arayışları hızlanmış, "Rus stratejik düşünce sisteminde devletçi, ideolojik, Marksist-leninist yaklaşımın yerini yine devletçi, fakat geleneksel jeopolitik anlayışlar almıştır. Bu jeopolitik yaklaşımlar içerisinde en fazla gündeme gelen akım ise Avrasyacılık anlayışı olmuştur."³⁶

Bu yaklaşımın Rus dış politikasındaki ilk yansıması, batının şüpheciliğinin de katkısıyla, yakın çevre doktrini ile kendini göstermiştir. Bu doktrin doğrultusunda Rusya Federasyonu (RF); eski Sovyet Cumhuriyetlerinde kendi çıkarlarının olduğunu belirterek, Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT), ve "Taşkent Antlaşması"³⁷ gibi yapılanmalarla Avrasya politikalarına yön vermek istemiştir. Yevgeni Primakov'un; önce dış işleri bakanı ardından başbakan olduğu Ocak 1996-Mayıs1999 dönemi Avrasyacı yaklaşımın resmi politikada ağırlık kazandığı süreci başlatmıştır. Bu dönemde dış politikayı yönlendiren Primakov Doktrini, RF' nin tek kutuplu uluslararası düzene gidişi önlemesi üzerine kurulmuştur. Bu rol içerisinde Rusya bir yandan Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ)³⁸ gibi oluşumlarla diğer yandan AB ile ilişkilerini güçlendirerek ABD'nin uluslararası gücüne karşı alternatif bir düzen sunmayı amaçlamıştır.³⁹ Bu amaçları doğrultusunda Rusya'nın izlediği dış politika Soğuk Savaş şartlarını taşımamasına rağmen, temel hedefleri ile

³⁶ Fatih Akgül, a.g.e., s.10

³⁷ Taşkent Antlaşması; Mayıs 1992'de İmzalanan bu anlaşma Kolektif Güvenlik Anlaşması olarak da bilinir. Antlaşmaya taraf ülkeler Rusya, Ermenistan, Azerbaycan, Beyaz Rusya, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan'dır. Antlaşmadan geri çekilen ülkeler ise Moldova, Türkmenistan ve Ukrayna. Taşkent Antlaşması, bilinen askeri ittifak türlerinin bir karışımı ve kolektif güvenlik sistemi (Sovyet dönemi sonrası bölgedeki sorunların çözümünde taraflara yetki tanıyor) niteliğindedir.

³⁸ Şanghay İşbirliği Örgütü ile ilgili geniş bilgi konunun anlam bütünlüğü açısından bu çalışmanın; Çin'in Avrasya'da Hakimiyet arayışları bölümünde ele alınmıştır. Detaylı bilgi için bakınız sayfa 26

³⁹ Fatih Akgün, a.g.e. s.10-11

Sovyetler Birliği'nin eski politikasından izler taşımaktadır. Hatta Rus yetkililerin açıklamalarında, Rusya'nın Sovyetler Birliği'nin meşru mirasçısı olduğu ve savaşlar sonucu kazanılmış jeopolitik konumun terk edilemeyeceği vurgulanmaktadır.

Bu çevrede Sovyet Dış politikası iki önemli ilkeyi temel almaktadır:

1. "Eski Varşova Paktı üyelerinin NATO'ya üyeliğini engellemek veya en azından tarafsızlığını sağlamak.

2. "Yakın Çevre" kavramsallaştırması altında, Rusya'nın barış gücü kuvvetleri oluşturarak, eski Sovyetler Birliği toprakları üzerinde yer alan uzlaşmazlıklara bizzat müdahale etmek.

Görüldüğu gibi Rusya içinde bulunduğu çöküş psikolojisinden çıktığı ve ekonomik yapısını düzelttiği ölçüde, yakın çevredeki çıkarlarını koruma eğilimini arttıracak, ekonomik ve siyasi yolları kullanarak şu ya da bu biçimde diğer eski Sovyet Cumhuriyetlerini kendine bağlamak üzerine yoğunlaşacaktır." ⁴⁰

Bu çerçevede Rusya'nın yakın çevre politikasını biraz daha açmak gerekirse ülkenin jeopolitik konumu ve ulusal güvenlik kaygılarının yanı sıra bu politikanın bir boyutunu da şu şekilde ortaya koymak gerekir. Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra SSCB'den ayrılan bölgelerin, özellikle Kazakistan sınırları, içerisinde kalan Rus kökenli azınlıkların haklarının korunması ve bu kapsamda Rusların yaşadığı tüm bölgelerde RF askeri varlığı olması gerekliliği, yakın çevre politikasının amaçları arasındadır. Bu strateji içerisinde, eski Sovyet Cumhuriyetleri içerisinde bulunan Rus ve Slav etnik nüfusunun dış politikanın aktif öğeleri arasına girmesi ve ikili ilişkiler arasında belirleyici bir rol oynaması öngörülmüştür.⁴¹

⁴⁰ Savaş Yanar, "Türk-Rus İlişkilerinde Gizli Güç Kafkasya", IQ Kültür Sanat Yayıncılık Ağustos 2002 İstanbul, s.62-63

⁴¹ Sinan Oğan, "Demografinin Gölgesi Altında Rusya-Kazakistan İlişkileri", Avrasya Dosyası Kazakistan-Kırgızistan Özel, Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi Cilt:7 Sayı:4, s.129

Yakın Çevre Doktrini'nde askeri ve siyasi girişimlerinin yanında ekonomik tehditlere de yer verilmiştir. Doktrinde, kriz durumu ve Rusya'nın teknolojik ve endüstriyel kapasitesinden hareketle, Rus ekonomisinin sınırsız olarak dış dünyaya açılmasının kendine yeterlilik ilkesini yok edebileceği vurgulanmış, yabancı girişimcilerin sınırlandırılmasının, yakın çevredeki ülkelerle tarım sektöründe işbirliğini artırmanın yanında, ticari duvarların kaldırılmasının ve BDT'ye ağırlık verilmesinin çözüm olacağı belirtilmiştir. Bunun yanında, orta Asya'nın enerji potansiyelinin göz ardı edilmemesi gibi tavsiyeler, zaman içerisinde ekonomik bütünleşmeye gidecek bir yolun gözetilmesi de bu doktrin içerisinde yer almıştır.

Bu çerçevede genel bir özet yapmak gerekirse, Rusya'nın "Yakın Çevre" politikasını oluşturma gerekçeleri şunlardır:

1. Avrasya jeopolitiğini, askeri ve siyasi anlamda kontrol altında bulundurmaya yayılma alanı, savunma saha derinliğini belirlemek,
2. Bölgedeki çatışmaları ve ülke bütünlüğünü bozabilecek muhtemel etnik ve dini akımları engellemek ve ya yönetmek,
3. Yeni bağımsız devletlerdeki Rus azınlığın hak ve çıkarlarını korumak,
4. Tarım kaynaklı ham madde ihtiyacını karşılamak ve idame ettirmek,
5. Sanayi ve ekonominin temel girdisi olan, petrol ve doğalgaz rezervleri ile bunların çıkartılma, taşıma ve pazarlanmasında kontrol sağlamak.

1990'ların başında siyasal ve ekonomik tercihler noktasında bocalayan Rusya'nın, imdadına yetişen Yakın Çevre politikası, Rusya'nın büyük güç olarak kalması gerektiğinin kabul edilmesi boyutu ile daha milliyetçi bir kimliğe bürünmüştür. Putin ile birlikte geleneksel Avrasya politikası çizgisini devam ettiren Rusya, eski üyelerini Bağımsız Devletler Topluluğu çatısı altında toplamaya, Çin, Hindistan, Türkiye ve İran ile işbirliğini geliştirmeye çalışmaktadır. Rusya yeniden yapılanma çalışmalarını

içte ve dışta aynı zamanda sürdürmektedir. Rusya'nın amacı Urallar'ın batısında ve doğusunda eski etkinliğine ulaşmak olsa da bunu kısa ve orta vadede gerçekleştirmesi zor görünmektedir. Ekonomik işbirliği artırılabilir de SSCB'ne benzer bir yapıyı tekrar ortaya çıkarmak düşük bir ihtimaldir. ABD de bölgeye askeri ve ekonomik bir güç olarak adımını atmıştır. Enerji kaynakları açısından zengin olan bu bölgede yani Hazar'ın doğusunda ve batısında 21. yüzyılda ABD'nin varlığını artırması beklenmektedir.⁴² Bu belirlemeler doğrultusunda Putin döneminde uygulanmakta olan dış politikanın, 10 Ocak 2000 tarihli "Yeni Ulusal Güvenlik Doktrini" ve 10 Temmuz 2000 tarihli "Yeni Dış Politika Doktrini" ile şekillendiğini görmek mümkündür. "Ulusal Güvenlik Doktrininde; RF' nin varlığına devletin ve toplumun güvenliğine yönelik her türlü iç ve dış tehdide karşı alınacak önlemlerin bir bütünü oluşturulmuştur. Bu bağlamda NATO'nun Doğuya genişlemeye devam etmesi, sorumluluk bölgesi dışında veya Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararı olmaksızın kullanılması, Rusya sınırlarına çeşitli gerekçelerle askeri üsler kurması da en önemli tehditler arasında sayılmıştır. Dış politika anlayışında ise ayrılıkçı hareketler ve terörizmin artışı, küreselleşen ekonomi içerisinde dışa bağımlılık ve devlet egemenliğine karşı yeni aktörlerin ortaya çıkması önemli tehlikeler olarak algılanmıştır. Bu tehlikelerin giderilmesi için hem batı hem doğu ile işbirliği yapılarak dengeli bir dış politika izlenmesi ve ekonomik çıkarların ülke dışında da savunulması öngörülmüştür. Yine bu doktrinde, önceliğin BDT, Şanghay Beşlisi ve APEK (Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği) ülkeleri üyelerine verilmesi amaçlanırken NATO'nun genişlemesinin engellenmesi konusuna da yer verilmiştir."⁴³

Rusya'nın yeni dönem dış politika söylemleri ve Ulusal Güvenlik Doktrini bu şekilde incelendiğinde giderek artan düzeyde milliyetçilik ve gelişerek etkinleşen Avrasyacı söylemin ağırlıklı olarak kullanıldığı söylenebilir. Atlantisçi düşünceler her ne kadar Rusya Cumhuriyeti'nin ortaya çıkmasından kısa bir süre sonra etkili olmaya başlasa da, bugün gelinen noktada klasik Rus ideolojisi dış politikada daha etkindir. Bu durum Rusya'nın

⁴² Dr. Gaffar Yakın, "Tek Yol AB" mi?, Yeni Avrasya Yayınları Aralık 2004, Ankara, s.32-33

⁴³ Fatih Akgül, a.g.e. s. 73.

bölgede istikrarı yakalaması ve yeniden bir süper güç olma yolundaki çabaları ile açıklanabilir. Rusya'nın Avrasya bölgesindeki hakimiyet kurma anlayışını dış politikasını bu açıklamalar doğrultusunda ortaya koyduktan, hatta Avrasyacılık olarak isimlendirdikten, sonra Rusya'nın bölgedeki hakimiyet arayışlarına birkaç konu ile daha değinmek yerinde olacaktır.

Rusya BDT dâhilinde bağımsızlığını yeni kazanmış ülkeleri yeniden kendine bağımlı hale getirmeyi amaçlamaktadır. Rusya bu hedefi gerçekleştirmek için yeni devletleri kendilerine ait yeni ordular kurmalarına, kendi ana dillerini kullanmalarına, doğrudan Arabistan veya Akdeniz'e çıkışları olan boru hatlarını kurdurmaya engel olmaya çalışmıştır. Buna rağmen Bakü - Tiflis - Ceyhan boru hattına engel olamamış, fakat Kazakistan ve Türkmenistan ile imzaladığı yeni doğalgaz anlaşması ile mevzi kazanmıştır.

Bölgede siyasi ve ekonomik nüfusunun yeniden sağlanması hedefinde olan Rusya'nın boyun eğdirmek istediği öncelikli ülkeler ise Kazakistan ve Azerbaycan'dır. Azerbaycan, Orta Asya'yı batıya, özellikle Türkiye'ye kapatmayı sağlayacak bir kapı olması nedeniyle öncelikli hedef konumundadır. Rusya Azerbaycan'ın denetimini yeniden sağlayabilirse Özbekistan ve Türkmenistan üzerindeki gücü de doğrudan artacaktır. Bu nedenle Rusya Hazar Denizinin paylaşılması konusunda İran'la stratejik işbirliği yapmakta, diğer yandan Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki çatışmalarda Ermenistan'ı desteklemekte bu sayede Azerbaycan'a boyun eğdirmek istemektedir.⁴⁴

Ermenistan ve Gürcistan'ın Rusya'ya bakış açısı yeni bağımsızlığını kazanmış diğer ülkelerden farklı değildir. Bununla birlikte Ermenistan'ın durumu diğerlerinden Azerbaycan ile olan Karabağ anlaşmazlığı nedeniyle mecburen farklıdır. Ermenistan Azerbaycan ve Türkiye karşısında Rusya'nın desteğine ihtiyaç duymaktadır. Bu nedenle topraklarında Rus askeri üslerinin

⁴⁴ Zeynep Dağı, "Kimlik, Milliyetçilik ve Dış Politika Rusya'nın Dönüşümü", Boyut Kitapları, İstanbul., s.12-13.

varlığına da izin vermiştir. Ancak Ermenistan'ın asıl tercihinin Avrupa Birliği ile daha yakın ilişkiler geliştirmek olduğu da bilinmektedir.⁴⁵

Gürcistan ise Rusların varlığına tahammül bile edememektedir. Rus askeri üsleri sorun yaratmış ve Rusların Osetya problemini bahane ederek topraklarına müdahale etmesini hoş karşılamamıştır. Aradaki problemin en büyük kaynağı ise Abhazya (Abazya) olmuştur. Rusya Gürcistan'ı kontrol altında tutmak için Abhazya'nın bağımsızlık isteklerini desteklemiştir.

Rusya Orta Asya cumhuriyetleri üzerindeki egemenliğini devam ettirebilecek çok önemli kozlara sahiptir. Bunlar iç Orta Asya'nın denizlere çıkışı, alternatif boru hatlarının olmaması, Rusya'dan geçen petrol ve gaz boru hatları tekeli, Orta Asya cumhuriyetlerinin iktisadi, mali ve dış sınırların güvenliği gibi konularda Rusya'ya bağımlılığı, özellikle Kırgızistan ve Kazakistan'da bulunan Rus diasporası, ülkeler arasındaki rekabetin iç siyasi istikrarın düzensizliğidir.⁴⁶

Tüm bunlarla beraber ABD'nin bölgedeki etkinliğini artırması sonucunda bölgede son dönemlerde yaşanmış kadife devrimlerden birisi olan Gül Devrimi gerçekleşmiş, Gürcistan Cumhurbaşkanlığına 2004 yılında batı (ABD) yanlısı Mikhail Saakaşvili gelmiştir. Bu durum ABD'nin Kafkaslardaki etkinliğini artırırken Rusya'ninkini kısıtlamıştır. Rusya'nın bölgedeki etkinliğinin sınırlanmasına Türkiye'nin de önemli katkıları olmuştur. Türkiye Gürcistan'a bağımsızlığını kazandığı 9 Nisan 1991 tarihinde bu yana ekonomik ve askeri yardımlarda bulunmuştur. 1995 yılında Türkiye tarafından başlatılan ekonomik istikrar programının başarıyla uygulanması sayesinde Gürcistan ekonomisinde gözle görülür bir düzelme kaydedilmiştir.⁴⁷

⁴⁵ Dr. Mustafa Kalkan, "Sovyetler Birliği'nin ve Rusya Federasyonu'nun Orta Asya Üzerindeki Stratejik Planları", Bilge Kültür Sanat Yayınları, Mart 2007 İstanbul, s.54-56

⁴⁶ Ömerserik Kasenov, "Orta Asya: Tehdit Algılamaları ve Bölgesel Güvenlik", Stratejik Analiz, Cilt. 2, Sayı. 25, s. 58.

⁴⁷ "Gürcistan", Vikipedi Elektronik Ansiklopedi, <http://tr.wikipedia.org/wiki/G%C3%BCrcistan>, (01.09.2008)

Son dönemde ise yaşanan Gürcistan ve Rusya Savaşı ilişkileri derinden etkilemiştir. Şu anda Gürcistan Rusya'nın müdahalesi sonrası bölünmüş durumdadır.

2. Çin

Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla, büyük güçlerin paylaşım alanı olarak gördükleri ve doğal kaynaklarına göz diktikleri Orta Asya, Çin için ekonomik değerlerin de ötesinde önem taşımaktadır. Çin'in tüm ülkeler gibi Avrasya bölgesinin ekonomik potansiyelleri üzerindeki çıkar elde etme mücadelesinin yanı sıra, askeri açıdan giderek güçlenmesi ve sınırlarının bütünlüğünü koruma çabaları göz ardı edilmemelidir. Bu konuları kısaca özetlemek gerekirse konuların bağlanması açısından sınır güvenliği meselesi ile başlamak doğru olacaktır.

Çin, Sincan bölgesinde yaşayan ve bağımsızlık amacı içinde olan Uygurların güç kazanmasının ve sınırdaş Müslüman Türk Cumhuriyetleri'ndeki çeşitli örgütlerden destek almalarının önüne geçmek istemektedir. Ekonomik ve Askeri gücün etkisiyle, önce sınırdaş olduğu Rusya, Tacikistan, Kırgızistan, Kazakistan ile anlaşmalar yaparak Şanghay Beşlisi'ni meydana getiren Çin, sonrasında bu işbirliği sistemine Özbekistan'ın da katılmasıyla Şanghay İşbirliği Örgütünü (ŞİÖ) kurmayı başarmıştır. Başlangıçta, bölgede özellikle sınır güvenliği ve teröre karşı ortak mücadeleyi amaçlayan çizgide bir araya gelen ve başarılı çalışmalar yapan bu örgüt sayesinde Çin ciddi şekilde iç tedirginliklerden kurtulmuştur.⁴⁸ Bu bağlamda Şanghay İşbirliği Örgütü hakkında daha detaylı bilgiler vermek yerinde olacaktır:

2.1. Şanghay İşbirliği Örgütü:

“Çin'in girişimleri;

Şanghay İşbirliği Örgütü'nün (ŞİÖ) ortaya çıkmasında, Çin Halk Cumhuriyeti'nin (ÇHC) girişimleri önemli rol oynamıştır. 1990'lı yılların

⁴⁸ Ali Külebi, “Altüst Olan Stratejik Öngörüler ve Türkiye”, Tusam-Ulusal Güvenlik Stratejileri Araştırma Merkezi Jeopolitik ve Stratejik Analizler Dizisi:3, Mart 2007-Ankara, s.178.

başında Çin'in bölgeye olan ilgisini arttıran ve bu işbirliğine giden yoldaki temel faktörler şunlardır:

- Sınır güvenliği: ÇHC sınır anlaşmazlıkları konusunda Sovyetler Birliği ile 1989 yılında görüşmelere başlamıştır. Sovyetlerin dağılması üzerine sınır bölgelerinde istikrarı sağlamak amacıyla Orta Asya'da yeni kurulan cumhuriyetler ile diyaloglara devam edilmiştir.

- Batı bölgelerinin gelişimi: Çin yönetimlerinin belirlediği reform ve dışa açılma ilkeleri doğrultusunda 1978'ten itibaren ülkenin doğu sahillerinde gözle görülür bir gelişme kaydedilmesine rağmen batı bölgelerinde kayda değer bir gelişme elde edilememiştir. ÇHC Orta Asya ve Rusya ile karayolu, demiryolu bağlarını kurarak bölge ticaretini ve batı bölgelerinde ekonomik gelişiminin önünü açma çabasına girmiştir. Daha sonra 2000 yılında Devlet Konseyi tarafından resmen onaylanan ve bu bölgeleri güvenlik altına almayı amaçlayan "Batı Açılım Projesi" de bu doğrultuda hazırlanmıştır.

- Büyüyen enerji ihtiyacı: Ekonominin hızla büyümesi ÇHC' nin petrole olan bağımlılığını arttırmış; 1993 itibariyle Çin petrol ithal eden ülke konumuna gelmiştir. Basra Körfezi bölgesine bağımlılığı azaltmak amacıyla arayışlara giren ÇHC, özellikle Rusya ve Kazakistan ile petrol boru hattı konusunda bir dizi anlaşmaya imza atmıştır.

- Soğuk Savaş sonrası stratejik ortam: Soğuk savaşın ardından ABD'nin tek süper güç olarak sahneye çıkması üzerine ÇHC denge unsuru olarak stratejik ortaklık arayışlarına girişmiştir. 1992'de "iyi komşuluk" politikasıyla başlayan dialog, Nisan 1996'da ilk Şanghay görüşmelerinde "Rus-Çin stratejik ortaklığının" ilanıyla gelişmiştir. 1997'de Çin liderlerinin Moskova ziyareti sırasında ortak bir bildiri yayınlayan iki ülke liderleri, "dünyada çok kutupluluğun desteklenmesi" amacını taşıdıklarını belirtmişlerdir.⁴⁹

⁴⁹http://tr.wikipedia.org/wiki/%C5%9Eanghay_%C4%B0%C5%9Fbirli%C4%9Fi_%C3%96rg%C3%BCt%C3%BC

2.2. Birliğin Oluşumu Ve Gelişimi

“26 Nisan 1996'da Şanghay'da toplanan beş ülkenin Sınır Bölgelerinde Askeri Güvenin Derinleştirilmesi Anlaşmasını imzalamasıyla Şanghay Beşlisi kurulmuş oldu. Bundan sonra Şanghay Beşlisi yıllık görüşmeleri sırasıyla 1998'de Almatı'da, 1999'da Bişkek'te, 2000'de ise Duşanbe'de yapıldı. 2001 yılında ise görüşmeler ŞİÖ'nün kuruluşu ile sonuçlandı. Beş devlet ile başlayan örgütün tam üye sayısı sonra altıya ulaştı: Rusya, Çin, Kazakistan, Tacikistan, Kırgızistan, Özbekistan. Haziran 2002'de üye devletler Saint Petersburg Zirvesinde örgütün amaç, prensip, yapı ve işleyişini belirleyen ŞİÖ Beyannamesini imzaladı. Ayrıca zirvede bir "anti-terör ajansı"nın kurulmasını öngören bir anlaşma daha imzalandı.

ŞİÖ öncelikli hedeflerinin, üye ülkelerin Orta Asya güvenliği ile ilgili sorunlarına eğilme amacını taşımak olduğunu belirtmektedir. Başlıca tehditler olarak terörizm, ayrılıkçılık ve aşırılıkçılığı gösterir. Taşkent'te yapılan ŞİÖ 16-17 Haziran 2004 zirvesinde, Bölgesel Antiterörizm Yapısı kuruldu. 21 Nisan 2006'da, ŞİÖ antiterörizm kapsamı altında uluslararası uyuşturucu suçlarıyla mücadele etme planını açıkladı.

ŞİÖ genel sekreteri Grigory Logninov Nisan 2006'da ŞİÖ'nün askeri bir blok olma niyetinin bulunmadığını açıklasada; bununla birlikte "terör, aşırılıkçılık, ayrılıkçılık" tehdidinin artışının kapsamlı bir askeri müdahaleyi zorunlu kıldığını da belirtti. Bu doğrultuda ŞİÖ bir kaç defa ortak askeri tatbikat da düzenlemiştir. İlki 2003 yılında düzenlenen tatbikatın ilk aşaması Kazakistan'da, ikinci aşaması ise Çin'de gerçekleştirilmiştir. Daha büyük ve kapsamlı olan Çin-Rus ortak Peace Mission 2005 tatbikatı ise, 19 Ağustos 2005'te ŞİÖ çerçevesi dışında düzenlendi. Tatbikatların başarıyla tamamlanmasının ardından Rus yetkililer bu tür tatbikatlara gelecekte Hindistan'ın da katılacağı ve ŞİÖ'nün askeri bir nitelik kazanacağını dile getirmeye başladılar.”

2.3. Ekonomik İşbirliği

“ŞİÖ'ne üye devletler 2003 yılında ekonomik işbirliğini genişletme amacıyla bir çerçeve anlaşması imzalamışlardır. Aynı toplantıda Çin Halk Cumhuriyeti başbakanı Wen Jiabao, bölgede ticaretin geliştirilmesi için bir an önce tedbirlerin alınmasıyla birlikte, ŞİÖ'de uzun vadede bir serbest ticaret bölgesi oluşturulması hedeflenmesini önerdi. Ardından bir yıl sonra 23 Eylül 2004'te 100 maddelik bir plan imzalanmıştır.

25 Ekim 2005, ŞİÖ Moskova zirvesinde, ŞİÖ'nün ortak enerji projelerine öncelik tanıyacağı açıklanmış, özellikle de petrol ve gaz sektörüyle ve su kaynaklarının ortak kullanımı üzerinde durulacağı belirtilmiştir. Ortak projelerin finansmanı için bir ŞİÖ Interbank'ının kurulması kabul edilmiştir. ŞİÖ Interbank kurumunun ilk toplantısı Şubat 2006'da Pekin'de yapıldı. 30 Kasım 2006'da, Almata'da düzenlenen ŞİÖ konferansında Rus Dışişleri bakanı ŞİÖ'nün bir "Enerji Klubü" kurulması konusunda planlar yaptığını belirtmiştir. Bu klüp ihtiyacı Kasım 2007 ŞİÖ zirvesinde yinelenmiş, ancak diğer üyeler tarafından pek ilgi görmemiştir.”

2.4. Kültürel İşbirliği

“Kültürel işbirliği de ŞİÖ çerçevesine dahil edilmiştir. 12 Nisan 2002'de Pekin'de ŞİÖ kültür bakanları buluşması düzenlenmiş, sürekli kültürel işbirliği konusunda ortak bildiri imzalanmıştır. Kültür bakanlarının üçüncü buluşması 27-28 Nisan 2006'da Taşkent'te düzenlenmiştir. İlk defa 2005 Astana zirvesi sırasında bir ŞİÖ Sanat Festivali ve bir sergi düzenlendi. Kazakistan aynı zamanda 2008 yılında bir halk dansları festivali düzenlenmesini önermiştir.”⁵⁰

Çin'in Avrasya coğrafyasındaki egemenlik arayışlarına yönelik girişimlerinin ana hatlarını bu şekilde belirttikten sonra, enerji ve doğal kaynaklara olan gereksinimlerini biraz daha açmak faydalı olacaktır.

Çin ekonomisi büyüme oranlarına paralel olarak artan enerji ihtiyacını karşılayabilmek için kendi enerji üretimlerini arttırmaya çalışmış ancak ürettiği

⁵⁰http://tr.wikipedia.org/wiki/%C5%9Eanghay_%C4%B0%C5%9Fbirli%C4%9Fi_%C3%96rg%C3%BCt%C3%BC

enerji kendi talebindeki artış karşısında yeterli olmamıştır. Bu doğrultuda 1993 yılına kadar enerji alanında kendi kendine yeterli bir ülke olan Çin, enerji ithal eden ülkeler arasına girmiştir.

Çin sahip olduğu doğal kaynakların nüfusuna olan oranı çerçevesinde 2020 yılına gelindiğinde büyük bir enerji ihtiyacı içerisine girme ihtimali ile karşı karşıyadır. Bu bağlamda konuya dair bir takım istatistiksel verileri ve öngörülerini şu şekilde açıklamak mümkündür. “Dünya petrol rezervlerinin % 1,7’sine (18,3 milyar varil) sahip olan Çin, 2002 yılında dünya petrol tüketiminin % 6’sını gerçekleştirmiştir. 2000’de 227 milyon ton (Türkiye tüketiminin yaklaşık 10 katı) olan Çin petrol tüketiminin, 2010’da 355 milyon ton ve 2020’de ise 506 milyon tona çıkacağı tahmin edilmektedir. Halen yılda 162 milyon ton petrol üreten Çin, dünyanın en önemli petrol ithal eden ülkeleri arasında yer almaktadır. Çin’in 2000 yılına ait 88,3 milyon ton düzeyindeki ithalatının, 38,4 milyon tonu (% 43,5) Orta Doğu (Basra Körfezi) kaynaklıdır. Çin petrol ithalatının, 2010’da 95 milyon ton ve 2020 yılında ise 140 milyon ton düzeyine ulaşması beklenmektedir. Çin’in ithal enerjiye bağımlılığı 2030’a kadar ciddi biçimde artacaktır. 2002’de kullandığı petrolün % 34’ünü ithal eden Çin için söz konusu oranın 2010’da % 55’e, 2020’de % 68’e ve 2030’da % 74’e kadar çıkacağı öngörülmektedir.”⁵¹

Çin artan enerji ihtiyacı ve mevcut doğal kaynaklarındaki kısıtlılık itibarı ile dünya petrol ve doğal gaz kaynakları üzerinde etkin bir rol oynamak amacındadır. Bir dünya gücü olmak için enerji konusuna önem veren Çin ayrıca büyük nüfusunun ihtiyaçlarını karşılamak adına da bu çabalarına yön vermektedir. Ayrıca Orta Doğu kaynaklı enerji ithalatının neredeyse tümünün ABD hakimiyetinde olması Çin’i rahatsız eden bir başka konudur. Süper güç olma yolunda kendine rakip olarak gördüğü ABD’yi bu hakimiyetinde yalnız bırakmak istemeyen Çin Orta Asya ve Kafkaslarda yapılacak hidrokarbon taşımacılığında etkin rol oynayarak kendini güvence altına almak

⁵¹Bircan Dokuzlar, “Çin’in Orta Asya Enerji Politikası”, <http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=2111&kat1=58&kat2=>, s.1-3

istemektedir. Bu doğrultuda Çin özellikle Kazakistan ve Türkmenistan doğal kaynaklarının üzerinde çıkar elde etmek adına yoğun çaba göstermektedir.⁵²

Çin açısından bir başka önemli konu da daha önce kısaca anlatılan Sincan bölgesinin güvenliği meselesidir. “Esasen, Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra batı sınırında bağımsızlığına kavuşan Orta Asya Türk cumhuriyetlerinin, özellikle Sincan eyaletindeki Uygur ve Kazak azınlıklar nezdinde milliyetçi ve İslami hareketleri cesaretlendirmesinden çekinmekte ve iç etnik tansiyonun yükselmesinden ciddi anlamda endişe duymaktadır. Çin, Türkistan’dan gelebilecek tehditleri, Orta Asya ülkelerinin demografik yapısında kendi lehine gelişme sağlamak dahil, çok yönlü bir politika ile önlemeye çalışmaktadır. Bu politikalar arasında gaz-politik çok önemli bir yer tutmakta ve giderek artacağı aşikâr doğal gaz ihtiyacını karşılamak amacıyla, Rusya ve Orta Asya ülkeleri ile çeşitli projeler geliştirmektedir. Sibiryadan doğal gaz alabilmek için Rusya ile yoğun görüşmeler sürdürmekle birlikte; dengeleme politikası kapsamında Doğu Asya’daki en önemli rakibi konumunda da olan Rusya’ya doğal gazda bağımlı olmamak için büyük gayret sarf etmektedir. Ancak, henüz planlama aşamasında olan projeler analiz edildiğinde, Çin’in ister istemez önemli oranda Rusya’ya bağımlı hale gelebileceği ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde, Çin açısından Orta Asya ülkelerinin stratejik ve belki de hayati önemi bir kat daha artmaktadır.”⁵³

3. ABD

ABD SSCB’nin dağılması ile soğuk savaşın bittiğini kabullenmiş ve bağımsızlıklarını kazanan devletleri tanıması gerektiği yönünde bir politika izlemiştir. ABD eski Dışişleri Bakanlarından R. Strausz Hupe, bir açıklamasında “ABD kendi liderliğini gelecek yüzyılda da devam ettirmeli ve yine kendi liderliği altında dünyayı birleştirmelidir. Birleşik devletlerin bu hedefini ne kadar kısa sürede başaracağı ve etkili olacağı, hiç kuşkusuz Batı kültürünün devamlılığına ve insanlığın bunu bu şekilde algılamasına bağlıdır”

⁵² Bircan, a.g.m., s. 5-9

⁵³ Bircan, a.g.m., s 11-12

ifadesinde bulunmuştur. Hupe'a göre, ABD'nin bu hedefe ulaşması iki nedenden dolayı önemlidir:

1 – “Asyalı halkaların büyük nüfus artışı ile politik bir güç olarak ortaya çıkışları, uluslararası ve bölgesel güçler dengesini değiştirmeleri, savaş sinyalleri vermeleri,

2 – Görünen bir gelecekte ABD haricinde, başka ülkelerinde nükleer silahlara ve diğer kitle imha silahlarına sahip olma durumu.”⁵⁴

Bu doğrultuda ABD, yeni kurulan devletlerle diplomatik ilişkiler kurmuş ve aşamalı olarak bu devletleri tanımıştır. Amerika'nın Orta Asya'ya giriş sürecinde bölgedeki silahların varlığı, yayılma riski ve bölgedeki zengin enerji kaynaklarının varlığı etkili olmuştur. Bu coğrafyaya yönelik Amerikan politikaları ilk zamanlarda ortak bir çatı altında toplanamamış ortaya çıkan politikalar daha çok değişen şartlara yönelik olmuştur. Hatta bazı analizciler ABD'nin bağımsızlıklarının ilk yıllarında bu ülkelere karşı makul ve kalıcı bir politika ortaya koyamadığını ileri sürmüşlerdir. İlerleyen zamanlarda Başkan Clinton'un döneminde ise iyi tanımlanmış planlı politikalar kendini göstermiş, enerji kaynaklarına yönelmek ve ABD için ticari değişimi arttırmak adına hedefler belirlenmiştir.

Belirlediği bu hedeflere yönelik çalışmalarında Rusya faktörünü de göz önünde bulunduran ABD Rusya'nın bölgeye tekrar hakim olmasının engellenmesini de bir bakıma amaçlamıştır denebilir.⁵⁵

ABD'nin Orta Asya'ya yönelik politikalarında yavaş yavaş belirli prensipler ortaya çıksa da pratikteki uygulamalarda somut ve istikrarlı politikalar söz konusu olmamıştır. 1998'den itibaren ise, ortaya çıkan durumu şu şekilde özetlemek mümkündür. “Amerika'nın bölgenin entegrasyonunda “hayati” ve “stratejik” çıkarları olduğu öne sürülmeye başlanmış ve bölge ülkeleri ile diplomatik ve diğer ilişkiler daha da geliştirilmiştir. Özbekistan Devlet Başkanı İslam Kerimov haricinde diğer devlet başkanları ABD'yi

⁵⁴ Mehmet Seyfettin Erol, “11 Eylül Sonrası ABD'nin Küresel Güç Mücadelesinde Orta Asya”, Avrasya Dosyası, Küresel Değerlendirme Özel, Cilt:9, Sayı:3 Asam Yayınları 2003 Ankara, s.8.

⁵⁵ Mehmet Seyfettin Erol, a.g.m., s.9-10

ziyaret etmişler ve yine tüm ülkelerin ve elçiliklerin katıldığı birleşik bir komisyon da bu dönemde kurulmuştur. Dönemin dışişleri bakanı Madelene Albright, Nisan 2001 de bölgeyi ziyareti sırasında, sınırlardan gittikçe artan uyuşturucu, silah ve terorist geçişlerini engellemek için Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'a üç milyon dolar vermiştir. Diplomatik girişimler ve insani yardım dışında bölge içindeki güvenliği sağlama için de malzeme yardımı yapılmıştır. ABD, Orta Asya devletlerini Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT), NATO ve diğer batı organizasyonlarına katılabilmeleri için desteklemeye başlamış ve uluslararası oluşumlara üye olmaları için de cesaretlendirmiştir. Bu devletlerin, NATO'nun Barış için İşbirliği Programı'na üye olmaları da askeri alandaki işbirliği için önemli bir gelişme olmuştur. Öte yandan, ABD'nin Bağımsız Devletler Topluluğu üyesi Orta Asya ülkelerine verdiği kredilerin, ABD'nin Orta Asya'ya yatırımlarla yerleşme ve büyük bir Pazar olan Çin'e komşu olma stratejisinden kaynaklandığı da ileri sürülmektedir. Özellikle Çin'in 21. yüzyılda süper güç olma stratejisinin önemli adımlarından birisi olan ve bölgedeki güç boşluğunu doldurmaya yönelik Şanghay İşbirliği Örgütü'nün kuruluşu ABD'nin gözünden kaçmamıştır."⁵⁶

Şanghay İşbirliği Örgütü'nün zaman içerisinde genişlemesiyle ABD ve Japonya gözlemci statüsü ile birliğe girebilmek için girişimlerde bulunmuşlar ancak bu teklifleri kabul edilmemiştir.⁵⁷ ABD'nin bu girişimlerinin kabul edilmemesinin yanı sıra Şanghay İşbirliği Örgütü çerçevesinde Rusya ile Çin'in Orta Asya ile olan ilişkilerini her geçen gün güçlendirmekte oluşu ve katılması olası diğer adaylarla (Moğolistan, Kuzey Kore, İran, Hindistan, Pakistan) Karadeniz'den Pasifik'e kadar uzanan yeni bir güç merkezi oluşturma ihtimali ABD tarafından dikkatle izlenmiştir. Zira Rusya ile Çin arasındaki yakın ilişkiler ve bu iki ülke ile Orta Asya devletleri arasındaki işbirliği Avrasya coğrafyasında ABD karşıtlığı üzerine kurulmuş bir blok haline

⁵⁶ Mehmet Seyfettin Erol, a.g.m. s.11

⁵⁷ Dr. Erkin Ekrem, "Şanghay İşbirliği Örgütü Üzerinde Çin-ABD Sorunları", Turksam 21 Haziran 2006, <http://www.turksam.org/tr/a946.html>

dönüşme ihtimaline sahiptir. Bu durum ise, ABD'nin bölgede etkin olabileceği boşlukların kapanması ve bölgedeki nüfuzunu kaybetmesi anlamına gelmekteydi.⁵⁸

Bu gelişmeler karşısında ABD'nin Orta Asya'daki temel stratejik menfaatlerinin kollanması adına dönemin Amerikan Başkanı Bush'un özel danışmanı olan Zalmay Khalilzad başkanlığında bir rapor hazırlanmış, ABD'nin siyasi ve askeri güvenliği için dört ana konuya dikkat çekilmiştir.

1 – “ABD, Asyadaki geleneksel müttefik ülkelerle oluşturduğu ikili güvenlik ittifakını derinleştirmeli ve genişletmelidir. Bu ilişki üzerinde kapsamlı çok taraflı “ortaklık” ilişkileri oluşturmaya çalışmalıdır.

2 – Asya'da yükselen önemli bir güç olan ve diğer taraftan da ABD'nin müttefiki olmayan Çin, Hindistan ve Rusya gibi ülkelere karşı güç dengesi stratejisi izlenmelidir. Ayrıca bölgedeki büyük ülkeler ile de siyasi, ekonomik ve askeri ilişkiler geliştirilmelidir.

3 – ABD, bölgede silahlı çatışma çıkabilecek sıcak noktalarda meydana gelebilecek sorunların çözüm kabiliyetini artırmalıdır.

4 – ABD, bölgede güvenlik diyalogunun oluşması için bütün Asya ülkelerinin katılmasını teşvik etmeli ve bölgede çok taraflı güvenlik mekanizmalarının ortaya çıkması konusunda çaba harcamalıdır.”⁵⁹

Yine bu raporda belirtildiğine göre, Asya bölgesinde oluşmakta olan yeni stratejinin temel amacı, ABD'nin küresel gücünü genişletmek olarak tanımlanmıştır. Bu amaçla ABD'nin bölgeye sürekli siyasi, teknolojik ve askeri yatırım yapması gerekliliği vurgulanmıştır.”⁶⁰

Bölgeye yönelik bir başka rapor da Afganistan operasyonu sonrasında hazırlanmış ve kongreye sunulmuştur. Güvenlik, siyaset ve ekonomi başlıklarından oluşan raporda bölgedeki nükleer silahlara dikkat çekilmiş ve ABD'nin bölgeden kısa sürede geri çekilmemesi tavsiye edilmiştir.

⁵⁸ Mehmet Seyfettin Erol, a.g.m. s.12

⁵⁹ Mehmet Seyfettin Erol, a.g.m. s.12-13

⁶⁰ Mehmet Seyfettin Erol, a.g.m., s.13-14

Söz konusu raporda bahsedilen bir diğer konu da Orta Asya Cumhuriyetleri'nin demokratikleştirilmesinin ABD çıkarları doğrultusunda olduğudur. Bu doğrultuda da çeşitli girişimler yapılması raporda yer almaktadır. Raporda bahsedilen son konu ise ekonomidir. Ekonomik zayıflığın siyasi ve sosyal sorunlara yol açtığı tespitleri yapılmış ve bölgeye ekonomik olarak destek verilmesi ile bu durumun önüne geçilmesi amaçlanmıştır.⁶¹

Bu gelişmeler ve açıklamalar doğrultusunda, ABD'nin Orta Asya ve Kafkasya üzerindeki hakimiyet arayışları ilk zamanlardaki kısa vadeli politikalardan sıyrılmış görünmektedir. Hatta hazırlanan raporlar doğrultusunda ulaşılmak istenen nokta değerlendirildiğinde ABD'nin Avrasyacılığı hedef aldığı düşünülebilir.

⁶¹Mehmet Seyfettin Erol, a.g.m. s.14-15

İKİNCİ BÖLÜM

A. TÜRKİYE RUSYA İLİŞKİLERİ

1. Türkiye – Rusya İlişkileri

Türk toplumları ve devletleri, Sovyetler Birliği'nin, Rusya federasyonu, Ukrayna ve Beyaz Rusya'nın ulusal varlığını teşkil eden Slav unsurlarıyla temas ve ilişkilerinin M.S. 500'lere dayanan çok eski bir geçmişi vardır.

Tarihte ilk Türk-Rus ilişkilerinin başladığı günler Moskova Knezliği'nin diğer dağınık prenslikleri bir araya getirerek, hakimiyet altına aldığı ve Rus merkezi gücünü örgütlediği dönemleri kapsamaktadır. Türkiye tarihinin son üç yüzyılına siyasi, askeri ve iktisadi olarak damgasını vuran en önemli devlet Rusya'dır. Türkiye'nin jeopolitik konumu ve Rusya'nın, Büyük Petro'dan itibaren izlediği genişleme siyaseti gereği iki devlet arasında, başta askeri olmak üzere çok sayıda ve çeşitli ilişkiler kurulmuştur.

Osmanlıların zayıflamaya ve gerilemeye başlamasıyla, Rusya'da büyük kalkınma ve reformların başlaması hemen hemen aynı tarihe rastlamıştır. 1682 yılında Rus tahtına, bu tahtın en ünlü ve reformcu hükümdarı Büyük Petro çıktıktan bir sene sonra Türk orduları Viyana kuşatmasından mağlup olarak dönüyorlardı. Böylece, Rus milletinin kaderini radikal bir surette değiştirecek olan devrimlerin başlangıcı ile Osmanlı devleti sürekli olarak gerileyecek, Avrupa'nın teknik ve medeniyetini almış olan Rusya ise her gün biraz genişleyip güçlenecekti.⁶²

Türk Rus ilişkilerinin ana eksenini, sınırları Büyük Petro tarafından belirlenen hat üzerinde oluşturmuştur. Ana hedefi sıcak denizlere ulaşmak olarak özetlenecek bu eksene göre Rusya Karadeniz, Balkanlar ve Türk Boğazları üzerinde egemenlik kurarak Akdeniz'e ulaşmalıdır. Akdeniz'e giden yol üzerinde Türkiye'nin bulunması, Türkiye'yi Rusya için bir hedef ülke konumuna getirmiştir.

⁶² Savaş Yanar, a.g.e s.88.

Rusya üç asır boyunca güneye yayılmasına engel olan Osmanlı Devletini devirmek için çaba sarf etti. 1682'den 1918 yılına kadar süren iki buçuk asırdan daha az bir zaman içerisinde Rusya, Osmanlı'ya karşı 10 savaş verdi.⁶³

Rusya bu savaşlardan sonra Osmanlı'dan aldığı topraklarla ya kendi sınırlarını genişletti veya Osmanlı'nın bünyesinden yeni yeni devletler ortaya çıkardı. Balkanlarda kurulan devletlerin hemen hepsi de bir Türk-Rus savaşı sonunda kurulmuşlardır.

Rusya tarihi; Rusya'nın merkezden çevreye yayılma, genişleme ve büyüme tarihidir. Kuruluşundan günümüze kadar birbirini izleyen ve birbiriyle bütünleşen dört temel düşünceyi siyasi sisteme dönüştürerek uygulamaya çalışan liderler Rus tarihini yönlendirdiler. Doğal olarak Türk-Rus ilişkileri de bu temel düşünceler doğrultusunda gelişti. Güç ve rekabet mücadelelerini, entrika ve propagandaları, savaş ve barışı, düşmanlık ve dostlukları kapsamına aldı. Savaş Yanar'a göre başlangıcından SSCB'nin yıkılışına kadar geçen süreyi üç grupta toplamak mümkündür. Buna göre ilişkilerin birinci safhasındaki temel görüş 1550–1800 yılları arasındaki zamanı kapsar ve şu şekildedir:

Rusya Bizans'ın halefidir ve Rusya'nın Roma ve Bizans devletlerinin topraklarına hakim olması temel düşüncedir. Bu temel düşüncenin geliştirdiği hedefler ise şöyle sıralanabilir;

1. Karadeniz'e çıkmak ve bu denizi hakimiyet altına almak,
2. İstanbul ve çevresini ele geçirmek,
3. Her iki hedefin sağlanması ve güvenliği için Kafkaslar ve Hazar sisteminde doğrudan etkinlik sağlamak ve yayılmaktır.

İlişkilerin ikinci safhası yani 1800–1917 yılları arasını kapsayan döneme bakıldığında temel görüşün Slavizm olduğu görülür. Bu görüşe göre Orta Avrupa'da, Balkanlar'da, Avrupa'nın güneyinde ve kuzeyinde yaşayan

⁶³ Savaş Yanar, a.g.e., s.90

Slavlar bir bütündür. Bunların varlıklarını devam ettirmeleri ve geliştirmeleri ancak Rusya'ya bağlanarak bir Slav İmparatorluğu kurulması ile mümkün olacaktır.

1917 yılına gelindiğinde Rus devrimi ile slavizmi esas alan ikinci temel görüş yerini komünist ideolojiye bırakıp Türk Rus ilişkileri bu düşünce çerçevesinde yönlenecektir. Türk Rus ilişkilerinin üçüncü safhası olarak değerlendirilebilecek olan bu dönem 1917–1991 yıllarını kapsamaktadır. Bu döneme ait temel görüş kısaca şu şekilde özetlenebilir; Rusya'nın varlığı, gelişmesi ve devamlılığı kapitalizmin ve emperyalizmin yok edilmesi ile mümkündür. Bu esas bütün insanlık için de geçerlidir. İnsanlık ancak kapitalizmin sömürü düzeninin ortadan kaldırılması ile gelişebilir. Rusya dünya ihtilalinin öncüsüdür. Komünizm Moskova merkezi etrafında ve ona bağımlı olarak Avrupa'da, Afrika'da, Asya'da ve ABD'lerinde yaygınlaştırıldığı takdirde; Rusya'nın büyük dünya hakimiyeti de gerçekleştirilmiş olacaktır.⁶⁴

Türk-Rus ilişkilerini SSCB'nin dağılmasına kadar geçen süre içerisinde ana hatlarıyla bu üç başlıkta özetledikten sonra bu çalışmanın önemli konularından biri olacak 1990'lardan yakın tarihimize kadar olan Türk-Rus ilişkilerine değinilecektir.

1.1. 1990 – 2006 Yılına Kadar Türk-Rus İlişkileri

1990'lara kadar kısaca özetlediğimiz Türk-Rus ilişkilerinin küçük bir değerlendirmesi yapılırsa; tarih içinde Rus Çarlığı ve daha sonra Sovyetler Birliği lehine olan güç dengesinin nispeten düzenlenmiş olduğu söylenebilir. Rusya Federasyonu yaşamakta olduğu siyasi, sosyal, ekonomik ve askeri alanlardaki bunalımlar sebebi ile üçyüz yıl önceki sınırlarına geri çekilmiş ve Türkiye karşısında tarihte alışlagelen askeri ve siyasi ağırlığa sahip olma özelliğini kaybetmiştir. SSCB'nin dağılması sonucunda oluşan yeni ortam içinde, iki kutuplu uluslararası ilişkiler sistemi ve bu sistemin Türkiye ve

⁶⁴ Savaş Yanar, a.g.e s.94-95

SSCB'nin dış politikalarını şekillendiren kalıplarının ortadan kalkması, iki ülkeyi ulusal çıkarlarına dayanan politikalar izlemeye yöneltmiştir.⁶⁵

Sovyetler Birliğinin dağılıp Rusya Federasyonu'nun (RF) kurulmasıyla devam eden dönemin ilk yıllarında problemlerle başlayan Türk-Rus ilişkileri 1990'ların ikinci yarısından sonra normalleşmeye başlamıştır. Özellikle yeni kurulan Türk cumhuriyetlerine nüfuz etme noktasında problemler yoğunlaşmıştır.⁶⁶

1.2. Genel Siyasi İlişkiler

Rusya Türkiye Cumhuriyeti'nin SSCB'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan devletlere karşı yaklaşımını dönemin Başbakanı Süleyman Demirel'in Şubat 1992'de dile getirdiği "Adriyatik'ten Çin Seddi'ne büyük Türk Dünyası" yaklaşımı olarak algılanmıştır. Bu yaklaşım gerçekte o dönemde siyasetçilerinin yeni politika oluşturma girişimlerinde önemli bir etken olmuştur. Türkiye'nin etnik kimliği göz önünde tutulduğunda kulağa hoş gelen bu yaklaşımın yanı sıra, birtakım Amerikan düşünce kuruluşları tarafından Türkiye, bölgedeki bağımsızlıklarını yeni kazanan devletlere model ülke olarak sunulmuştur. Bu bağlamda dönemin tabiri ile Ankara'da bir "ağabeylik" yaklaşımından söz etmek mümkündür. Ankara'da oluşan "ağabeylik" yaklaşımı sözkonusu cumhuriyetlere yapılan üst düzey ziyaretler ve Ekim 1992'de Türk Dünyası Liderleri Zirvesi'nin toplanması ile somutlaşmaya başlamıştır. Bu dönemde Rusya kendi içinde siyasi mücadelelerle uğraşmak zorunda kalmış fakat bunların aşılması ve yeni politikalar belirlenmesi ile Kafkasya ve Orta Asya ekseninde yeni bir rekabet başlamıştır.⁶⁷

SSCB'nin yıkılmasından sonra Türkiye ile Rusya arasındaki ilk resmi temas Türk Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin'in 20–22 Ocak 1992 tarihinde Moskova'ya yaptığı ziyarettir. Bu ziyaretin ardından dönemin Rusya Dışişleri

⁶⁵ Savaş Yanar, a.g.e., s.99-100.

⁶⁶ Mitat Çelikpala, "1990'lardan Günümüze Türk-Rus İlişkileri", Avrasya Dosyası 2007, Asam Yayınları Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, Cilt:13, Sayı:1 s.269-270

⁶⁷ Mitat Çelikpala, a.g.m., s.270-271

Bakanı Andrey Kozirev, Ankara'ya gelmiştir.⁶⁸ Başlayan bu ikili ilişkilerin hemen ardından iki ülke siyasi ilişkilerinin gerildiğinden söz etmek gerekir. Zira dönemin Türkiye Başbakanı tarafından dile getirilen “Adriyatik'ten Çin Seddine” söylemi, Azerbaycan'da İktidara gelen Ebulfez Elçibey ve onun izlediği Türkçü politikalar ile paralellik göstermiş ve bu durum Rusya tarafından “Türkçülük” adına atılan ilk adım olarak değerlendirilmiştir. Bu duruma ek olarak Ermenilerin Azeri topraklarını işgal etmesiyle başlayan süreç, iki ülke arasında belirgin bir gerginlik oluşturmuştur. Bu işgal süreci, Türkiye'nin meseleye askeri anlamda taraf olacağı imajını doğurmuş, Azeri-Ermeni çatışmalarının Nahçıvan'a sıçramasıyla da Türkiye Ermenilere karşı sert bir üslup kullanmıştır. Bu durumu dönemin Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin'nin, Ermenilere saldırganlıklarına son vermedikleri takdirde bunun sonuçlarına katlanacakları uyarısında görmek mümkündür. Ayrıca dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal'da, Laçın ve Şuşan'ın derhal Azerbaycan'a geri verilmesini talep etmiş ve Nahçıvan'a asker gönderme çağrısında da bulunmuştur. Türkiye'nin bu sert çıkışı karşısında BDT güçlerinin Rus komutanı 20 Mayıs 1992'de yaptığı sert açıklamada, Türkiye'nin olası bir müdahalesi halinde “ Üçüncü Dünya Savaşı” nın çıkabileceği uyarısında bulunmuştur. Doç. Dr. Ömer Göksel İşyar'a göre bu durum iki ülke arasındaki gerginliğin zirvesi olmuştur. Rus Hükümeti yetkilileri ise, bu ifade hakkında herhangi bir değerlendirme ve yorum yapmaktan kaçınmışlardır. Bunun üzerine dönemin Başbakanı Süleyman Demirel, 25–27 Mayıs 1992 tarihleri arasında yaptığı Moskova ziyaretinde, Nahçıvan'da asker kullanılmayacağı garantisini vermiştir. Bu ziyaret esnasında iki ülke arasındaki ilişkilerin hukuki temelini oluşturan “İki Ülke Arasındaki İlişkilerin Temel Prensipleri Hakkındaki Sözleşme” de imzalanmıştır.⁶⁹ Bu sözleşme Sovyetler Birliği sonrası dönemdeki ikili ilişkilerin meşru zeminini ve çerçevesini belirleyerek ilişkilere bugünkü boyutunu kazandıran sürecin başlangıcı kabul edilebilir. Bu belge

⁶⁸ Yrd. Doç. Dr. Ertan Efeğil, “Türk-Rus İlişkileri: Bölgesel İşbirliği veya Stratejik Kazanç”, 21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası, Editör: Yrd. Doç. Dr. İdris Bal, Alfa Yayınları İstanbul-2001, s.309

⁶⁹ Doç. Dr. Ömer Göksel İşyar, “Rusya Federasyonu İle İlişkiler, Türk Dış Politikası (1919–2008)”, Editör Haydar Çakmak, Barış Platin Kitap Yayınları, Ankara 2008, s.806–807

temelinde, 1992–1996 döneminde iki ülke arasında ekonomik, teknolojik, bilim, kültür, sağlık ve turizm gibi çeşitli alanlarda 20’den fazla anlaşma yapılmıştır.

1992 yılının Aralık ayında iki ülkenin siyasi ilişkilerinin 500. yıldönümü dolayısıyla “Türk-Rus İlişkilerinde 500. Yıl” konulu bir uluslararası sempozyum düzenlenmiştir. Bu sempozyumun ardından, Türk ve Rus halklarını birbirine düşman olarak gösteren tarih anlayışından vazgeçilerek iki ülke arasındaki tarihin ortak komisyonlarca yeniden incelenmesi ve yazılması kararlaştırılmıştır.⁷⁰

Dönemin Devlet Başkanı Boris Yeltsin 1993 Haziran ayında İstanbul’da gerçekleştirilen Karadeniz Ekonomik İşbirliği’nin toplantısına katıldı. Eylül 1993 tarihinde Moskova’yı ziyaret eden dönemin Türkiye Başbakanı Tansu Çiller, endüstri, ileri teknoloji transferi, enerji ve taşımacılık konularına ilişkin Türk-Rus Ortak Çalışma Grupları’nın kurulmasını öngören anlaşmayı imzaladı.⁷¹ Tansu Çiller’in Moskova ziyaretinin hemen öncesinde Rusya’nın Bakü Büyükelçisinin “Türkiye’nin alaturka bir kurnazlık içinde olduğu”nu belirtmesi ve “ağabeylik rolü”nden vazgeçmesi gerektiğini belirten bir uyarıda bulunması küçük bir gerginliğe neden olmuştur. Bu ziyaretin 1993 yılının ikinci yarısında Karabağ Savaşı’nın devam ettiği bir dönem içinde gerçekleşmesi sözkonusu elçinin bu açıklamasında etkili olmuştur. Çiller ise bu ziyareti esnasında, bölgeye Rusya ile aynı pencereden baktıklarını açıklayarak bu küçük siyasi gerginliği ortadan kaldırmıştır.⁷² Türkiye’nin uygulamak istediği politika ile bu döneme gelene kadarki söylemi olan “Adriyatik’ten Çin Seddine” düşüncesi bu noktada birbirine ters düşmektedir. Ayrıca dönemin Başbakanı Çiller’in Aliyev’le bu gezi sırasında Moskova’da buluşması, Türkiye’nin “Rusya’nın üstünlüğünü kabul etmesi” olarak değerlendirilmiştir.⁷³

⁷⁰ Doç. Dr. Ömer Göksel İşyar, a.g.m., s.807

⁷¹ Yrd. Doç. Dr. Ertan Efegil, a.g.m., s.309.

⁷² Doç. Dr. Ömer Göksel İşyar, a.g.m., s.807.

⁷³ Mitat Çelikpala, a.g.m. s.273

Gelinen nokta itibarı ile Türkiye ve Rusya arasındaki bölgesel rekabet içerisinde Türkiye'nin geri adım attığı ya da en azından dış politikada çelişkili bir tutum sergilediği söylenebilir. Bu durumun sebepleri değerlendirildiğinde ilk sırada, Türkiye'nin imkânlarının ve yapabileceklerinin doğru hesaplanmamış olması veya abartılmış olması gelmektedir. Buna ek olarak yeni cumhuriyetlerde ve Türk kamuoyunda olabileceklerden fazla beklentiler yaratılmıştır. Ayrıca, Rusya'yı dengeleyecek yeterli Batı desteğinin alınamaması Türkiye'nin içine düştüğü durumun nedenleri arasındadır. Hatta Türkiye'nin iç meselesi olan Kürt sorunu üzerine Rusya'nın taraf olması 1990'lardaki Türk - Rus ilişkilerinin hassas gündem maddelerinden biri olmuştur.⁷⁴

Bu noktada konunun anlam bütünlüğü ve Türkiye'nin iç politikasında olduğu gibi dış politikasında da sorun olan ve bu dönem ilişkilerine doğrudan etki eden PKK Terör Örgütü'nün Rusya tarafından neden ve nasıl kullanıldığına kısaca değinmekte fayda olacaktır. Zaten Türkiye'nin komşu ülkelerle olan ilişkilerinde bir ülke yoktur ki PKK ile zaman zaman organik ilişkiler içinde olmasın. Rusya'da Türkiye'nin bu yumuşak karnından, Türkiye ile çıkarlarının çatıştığı dönemler de faydalanmıştır.

1.3. Türkiye – Rus İlişkileri Terör Örgütü

Türkiye ve Rusya arasında Kafkasya – Orta Asya'da yaşanan çekişme sürecinde, Rusya süreci kendi lehine çevirmek için 1993–1994 döneminde PKK terör örgütünü yoğun biçimde kullanmaya başlamıştır. Söz konusu bu dönemin ilk somut örneği 1994 'de PKK destekli Kürdistan Komitesi ve Kürdistan Kurtuluş Cephesi tarafından Moskova'da düzenlenen "Kürdistan Tarihi" başlıklı konferanstır. Bu konferans Rusya'nın Rusya Milletler ve Bölgesel Politikalar Bakanlığı tarafından desteklenmiş ve Moskova'da bu toplantı sonrasında bir "Kürt Evi" açılmıştır. Ayrıca sözde sürgündeki Kürt Parlamentosu'nun Rus Duması'nda toplantı yapması planlanmış ve Türkiye baskı altına alınmaya çalışılmıştır. Ancak Rusya komşusu Türkiye ile olan ilişkilerini tamamen bozmamış ve düzelebilmesi adına birtakım açıklamalarda

⁷⁴ Mitat Çelikipala, a.g.m. s274

bulunmuştur. Dönemin Ankara Büyükelçisi Albert Çernişev'in "Ülkelerimiz karşılıklı güveni tesis etmelidir. Üst düzeyde bir güvenden bahsediyorum ve bu söz sadece kelimelerde kalmamalıdır. Birbirimizin gözünün içine bakmalı birbirimize güvenmeliyiz" şeklindeki değerlendirmesi ile sonrasında Hürriyet gazetesinde 21 Temmuz 1995'de yayınlanan açıklamasında yer alan "Cam evlerde yaşayanlar asla ilk taşı atanlar olmamalıdır. Türkiye ve Rusya aynı gemideler, gemi batarsa birlikte batarız" ifadeleri, bölgesel politikalar oluşturulurken Türkiye'nin göz ardı edilemediğinin göstergesi sayılabilir. Rusya'nın bu tavrı karşısında dönemin İçişleri Bakanı Nahit Menteşe 22 – 25 Ocak 1995 tarihleri arasında Moskova'yı ziyaret etmiş ve iki günlük müzakerelerin sonucunda taraflar PKK'nın Rusya'daki faaliyetlerine son verilmesini öngören "Terörizmi Önleme Protokolü" 'nü imzalamışlardır. Bu anlaşma ile iki ülkenin istihbarat yetkilileri birlikte çalışmaya başlamışlardır. Bu doğrultuda da Türkiye'nin Çeçenlere, Rusya'nın ise PKK'ya karşı mesafeli bir tavır takındıkları söylenebilir. Teröre karşı oluşturulan bu işbirliği süreci 17 Aralık 1996'da Moskova'da "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile RF Hükümeti Arasında Terörizmle Mücadele Alanında İşbirliğine İlişkin Memorandum"un imzalamasıyla yeni bir mesafe kat edilmiştir. Bu memorandum ile taraflar terörle mücadele konusunda işbirliği yapmayı taahhüt ediyorlardı. Başka bir söylemle, iki taraf Çeçenistan ve PKK konusunda aralarına mesafe koymayı kabul ediyorlardı.⁷⁵

Türk Siyasi İlişkilerine tekrar döndüğümüzde, 1995'ten itibaren Rusya'da milliyetçi, yurtsever duyguların (Avrasyacılık) belirginleşmesine ve güçlü devlet yanlılarının siyaset sahnesinde yeniden ortaya çıkmaları ve yeni yapılanma süreçlerinde dış politikalarını planlamaları iki ülke ilişkilerinde kısa süreli bir zayıflığa neden olduğunu görüyoruz. Muhtemeldir ki, bu sıkıntılı sürece yukarıda bahsettiğimiz Rusya terör örgütü bağlantısı da doğrudan etki de bulunmuştur.⁷⁶

⁷⁵ Mitat Çelikpala, a.g.m. s.274

⁷⁶ Doç Dr Ömer Göksel İşyar, a.g.m., s.807

1990'lı yılların ortalarına kadar süren rekabet havası 1997 yılı sonlarından itibaren bir değişim içerisine girmiştir. Bu değişimi başlatan sebepler arasında ilk sırada iki ülkenin batı ile olan ilişkilerinde yaşadığı sorunlar yer almaktadır. Bu duruma Rusya açısından NATO ile yaşadığı gerginlik örnek gösterilebilir. NATO ile 27 Mayıs 1997'de Paris'te imzalanan karşılıklı işbirliği ve güvenlik anlaşmasıyla Rusya Batı ile daha yapıcı ve resmi ilişkiler kurma çabasına girmiştir. Ancak eski Varşova Paktı üyeleri, Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Polonya'nın, Aralık 1997'de NATO üyeliğine alınma çabaları bu süreci olumsuz etkilemiştir. Zira NATO'yla özel ilişkiler kurma amacıyla olan Rusya için bu durum kabul edilebilir olmaktan çok uzak bir görünüm içerisindeydi. Ancak Batı dünyası Rusya'nın itirazlarına rağmen süreci başlatmıştır. Aynı dönemde Türkiye'de Batı dünyası ile bir takım sıkıntılar yaşamıştır. Öyleki Lüksemburg Zirvesi'nde açıkça ortaya çıktığı üzere, Türkiye'nin AB ile üyelik sürecinde ciddi sıkıntılar sözkonusu olmuştur. Bu süreç iki ülkenin komşulukları da göz önüne alındığında, bir yakınlaşma havası doğurmuştur denebilir. Ayrıca 1997 ve 1998 döneminde, iki tarafın ekonomik kriz içerisinde olması yakınlaştırmacı bir başka etken olmuştur. Böylece şartlar, iki tarafı gerek siyasi gerek ticari ve ekonomik alanlarda giderek yakınlaştırmaya başlamıştır. İki ülkenin Batı dünyası ile ilişkilerinde yaşanan sıkıntılı havada, dönemin RF Başbakanı Viktor Çernomirdin'in 16–17 Aralık 1997'de Türkiye'ye bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu ziyaret Sovyetler Birliği sonrasındaki dönemin en üst düzey gezisidir. Gezi sırasında yapılan açıklamalar iki ülke arasındaki ilişkilerin değişimine ve gelişimine işaret etmektedir. Bu doğrultuda şu açıklamalar örnek verilebilir; “Bu yeni yüzyıl bizi stratejik ortaklığa götürebilir. Saatlerimizi yeniden ayarlamamız gerekir” ve “Ankara'da imzaladığımız anlaşmalar ilişkilerimize ivme kazandıracak. Bu işbirliği, stratejik çıkarlarımıza hizmet ediyor... Ülkelerimiz yeni ufuklara açılmak zorunda” . Türk tarafı da, bu açıklamalara, dönemin Başbakanı Mesut Yılmaz tarafından, “büyük komşumuzla mücadeleden ziyade işbirliğinin hâkim olduğu ilişkiler geliştirilmesinin arzu edildiği”nin ifade edildiği açıklamasıyla destek vermiştir. Karşılıklı bu açıklamalar açık ve olumlu işbirliği sinyalleri içermektedir. “Karşılıklı ilişkilerde “stratejik ortaklık”

ilk defa bu dönemde ifade edilmeye başlanmıştır. Yine bu dönemde, dönemin Genelkurmay Başkanı İsmail Hakkı Karadayı'nın Mayıs 1998 Moskova ziyareti, ilişkilere hakim olan Soğuk Savaş havasının askeri alanda da sona erdiğine işaret etmektedir".⁷⁷

Başbakan Çernomirdin'in bu ziyaretinin ardından iki ülke arasındaki ilişkilerde işbirliği görüntüsü güçlenmiştir. Ancak bu işbirliği sürecine bir bütün olarak bakıldığında, daha çok ekonomik alanlarda karşılıklı güvene dayalı bir işbirliği sözkonusudur. Jeopolitik nüfuz alanlarında ve ikili ilişkilerde kontrollü gerginlik ve rekabet havası tamamen ortadan kaybolmamıştır. Bu dönemde taraflar bir yandan aralarındaki jeopolitik rekabeti sürdürmüş, diğer taraftan yoğun bir ekonomi işbirliği süreci içine girmişlerdir denebilir. Bu çekinceler doğrultusunda 1997 – 2000 yılları arasında Türkiye dış politikada, Orta Asya'yı geri plana alarak daha çok Kafkasya üzerinde yoğunlaşmıştır. 1999 yılından itibaren ise Rusya'da "Putin" dönemi iktidarı başlamış ve Rus Hükümeti, Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya'daki Cumhuriyetlerle kurmaya çalıştığı ilişkilerden memnun olmadığını net olarak dile getirmeye başlamıştır.⁷⁸

Türk – Rus siyasi ilişkilerinin seyri içerisinde dönemin Başbakanı Bülent Ecevit'in 1999 yılında Rusya'ya yaptığı ziyaret ikili ilişkilerin gelişmesinde katkıda bulunmuştur. Her ne kadar Ecevit'in Yeltsin ile görüşmemesi nedeniyle geziye gölge düşmüş olsa da, bu geziden sonra imzalanan birtakım anlaşmalar ile iki ülke arasındaki ilişkilerde rekabet yerine iş birliğine doğru bir adım daha atılmıştır. Gezi öncesinde, Türk ve Rus kamuoyunda Türkiye'nin Çeçenler'e yaklaşımının ne olacağı konusunda çeşitli tartışmalar yer bulmuş olsa da, dönemin Başbakanı Ecevit'in basına verdiği demeçlerde Çeçenistan'ı Rusya'nın içişleri olarak nitelemiş olması, bu konuyu dışarıda tutacağına işaret etmiştir. Bu açıklama ile Çeçenistan konusunda Rusya'yı bir miktar rahatlatmış olan Türkiye aynı zamanda Rusya ile terör ile işbirliği adına bir bildirgeye de imza atmıştır. Bu bildirge iki tarafın

⁷⁷ Mitat Çelikpala, a.g.m., s.279

⁷⁸ Doç. Dr. Ömer Göksel İşyar, a.g.m., s.808.

terörle mücadele alanında yapacakları işbirliğinin genel ilkelerini içermesi açısından önemlidir. Bu anlaşmada her ne kadar PKK veya Çeçenlerden doğrudan söz edilmese de söz konusu terörle mücadelenin bu iki konu olduğu ortadadır. Terörle işbirliğinin yanı sıra bu gezi sırasında iki ülke arasında; medya işbirliği ve diplomatik pasaportlarda vize muafiyeti konularında da işbirliği öngören belgeler imzalanmıştır. Geziye ait planlanan girişimlerden Mavi Akım ek protokolü Türk tarafının isteksizliği nedeniyle imzalanmamıştır. Türk ve Rus basını bu durumu gezinin eksik noktası olarak değerlendirmiş olsa da Rus yetkilileri protokolün Moskova’da imzalanamamış olmasını başarısızlık olarak görmediklerini açıklamışlardır. Bundan sonraki dönemlerde bu protokolün imzalanabilmesi için çalışmalar yürüten Rus tarafı Mavi Akım ve diğer enerji projelerini iki ülke ilişkilerinde merkeze almıştır.⁷⁹

Rusya’nın doğalgazı bir baskı aracı olarak kullanmasına temel oluşturan Mavi Akım Boru Hattı hakkında kısa bir bilgilendirme yapmakta fayda vardır.

1.4. Mavi Akım

Türkiye Rusya’dan büyük oranda doğal gaz alımı yapmaktadır. Rusya’nın doğal gaz ithal ettiği ülkeler arasında Türkiye üçüncü sırada yer alır. İki ülke arasında 1987 yılında imzalanan anlaşma ile Ukrayna, Romanya ve Bulgaristan üzerinden gelen boru hattı sayesinde Rusya Türkiye’ye gaz ihracatına başlamıştır. Mavi Akım projesi ile Türkiye’nin Rusya’dan aldığı gazın kapasitesinin artırılması planlanmaktadır. “Rus tarafına göre Mavi Akım yılda 16 milyar metreküp gaz taşıma gücüne sahip iken, 2004 yılında 3,2 milyar, 2005 yılında 4,5 milyar, 2006 yılında ise 6 milyar metreküp gaz taşınmıştır.” Rusya’nın Mavi Akım’ın kapasitesini arttırmaktaki amacının enerji alanında kendine bağımlı ülkelerin sayısını arttırmak olduğu düşünülebilir. Ayrıca Rusya Mavi Akım’ın sınırlarını genişleterek Orta Doğu, Yunanistan ve İtalya’ya kadar uzatmak istemektedir. Rusya’nın Mavi Akım ile ulaşmak istediği hedefler bu şekilde iken Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Petrol Boru Hattı gibi alternatif projelerden rahatsızlık duymaktadır. Zaman zaman

⁷⁹ Mitat Çelikpala, a.g.m. s.279–280

enerjiyi baskı aracı olarak kullanan Rusya'nın Bakü – Tiflis – Ceyhan Boru Hattı'nın varlığından rahatsızlık duyması normal olarak değerlendirilebilir. Her ne kadar Hazar'daki rezervler Orta Doğu'daki veya Rusya'daki rezervlerin yerini almasa da Kazak Petrolünün de BTC' ye dahil edilmesi durumunda Rusya'nın tekeline karşı ciddi bir alternatif oluşturacaktır. Dolayısıyla bölgede Rusya'ya olan enerji bağımlılığını azaltacak olan bu projeye Rusya'nın son ana kadar karşı çıkması da bu gerekçelerle açıklanabilir.⁸⁰

Türkiye - Rusya arasındaki siyasi ilişkilere tekrar dönecek olursak; Yeni yüzyılın, 90'ların başında ve ortasında dengesiz olarak süren ikili ilişkilerin seyrini değiştirdiğini söylemek mümkündür. Bu dönem iki taraf için de ikili ilişkilerde “rekabet yerine işbirliği” ve “stratejik ortaklık” tanımlamalarının kendini gösterdiği bir süreç başlatmıştır. Bu dönemde ikili ilişkiler enerji meseleleri, savunma sanayi, ekonomik ve ticari konular çerçevesinde gelişmiştir. Tarafların birbirine yaklaşımına yönelik dönemin RF Başbakanı Mikhail Kasyanov'un Ekim 2000'deki Türkiye ziyaretinde yaptığı “Rusya ve Türkiye birbirine rakip değildir. Ortağız ve hükümetlerimiz de bu prensip çerçevesinde ikili ilişkiler geliştirecekler” değerlendirmesi dikkat çekicidir. Bu ziyaretin ardından 7–8 Haziran 2001'de Rus Dışişleri Bakanı İgor İvanov'un Türkiye'yi ziyaretine iki taraf arasındaki ticari işbirliği konuları daha da somutlaştırılmıştır. Hatta bu ziyaret sırasında dönemin Türkiye Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in önerisiyle “Stratejik Üçgen” olarak adlandırılan Moskova-Ankara-Orta Asya üçgeninde “siyasal ve ekonomik alanlarda işbirliği yapılması ve bu alanların belirlenmesi amacıyla bir çalışma grubu oluşturulması” öngörülmüştür. Müsteşar yardımcılar düzeyinde oluşturulan çalışma grubunun günümüzdeki Türk-Rus ilişkilerindeki işbirliğinin temelini oluşturduğu söylenebilir.⁸¹

Bu bağlamda, Türk-Rus ilişkilerinde önemli bir dönüm noktasını da, 2004 – 2005 dönemi olarak kabul etmek mümkündür. Öyle ki; Aralık 2004'de

⁸⁰ İlyas Kamalov, Asam Rusya-Ukrayna Uzmanı, “Rusya Federasyonu İle İlişkiler, Türk Dış Politikası (1919-2008)”, Editör; Haydar Çakmak, Barış Platin Kitap Yayınları, Ankara 2008, s.945-946

⁸¹ Mitat Çelikpala, a.g.m., s.280

resmi statüde Türkiye'yi ziyaret eden ilk Rus lideri Vladimir Putin'in Türkiye ziyareti, Türkiye'nin başta AB olmak üzere batı dünyası ile ilişkilerinin çıkmaza girdiği ayrıca Rusya ile Avrasya Birliğinin kurulması ve işbirliğinin geliştirilmesi konusunun gündemde olduğu bir döneme rastlamaktadır. Bu ziyaretin zamanlamasındaki kritik "tesadüfler" AB liderlerinin dikkatlerini bu ziyarete çekmiştir. Diğer taraftan, bu ziyareti bir mesaj olarak alan ABD ve Avrupa Devletleri ve Türkiye - Rusya yakınlaşmasının bir belirtisi olarak değerlendirmişlerdir. Bu değerlendirme için bir neden de; ABD'nin Irak müdahalesinden itibaren hem Türkiye ile ABD'nin arasının soğuması hem de Rusya ile ABD arasında 11 Eylül olaylarından sonra başlayan ilişkilerin sona ermesi olmuştur. İki ülke arasındaki yakınlaşmanın yanı sıra uluslar arası sorunlarda aynı tutumu takınması Rusya ile Türkiye'nin Avrasya Birliğine doğru gittiğine ve Rusya'nın Türkiye'nin AB yolunda alternatifi olup olamayacağına dair tartışmaların artmasına yol açmıştır. Putin'in sözkonusu ziyaretinden sonra, Putin ile Erdoğan Ocak 2005 de Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği'nin (TOBB) iş merkezinin açılışı dolayısı ile buluşurken taraflar 9 Mayıs 2005'te de Moskova'da 2. Dünya Savaşında elde edilen zafer kutlamalarında bir araya gelmiştir. Putin'in Soçi'de 17-18 Temmuz 2005'te Erdoğan'ı misafir etmesi ise Rusya ile Türkiye arasındaki ilişkilerde yeni bir sayfanın açıldığını göstermektedir.⁸²

Bu Siyasi ilişkiler sıralamasının yanı sıra; Türk – Rus ilişkilerinin değerlendirilmesinde şu başlıklar altında genel belirlemeler yapmakta bu çalışmanın bütünlüğü açısından önemlidir:

1.5. Askeri ve Stratejik İlişkiler

Rusya, 1993 yılının sonlarında ilan ettiği Yakın Çevre ve Askeri Doktrini ile nükleer silahlar dahil olmak üzere, silahlı bir tehdide dönüşmüş ayrıca Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması'nın (AKKA) Kuzey Kafkasya'da yapılmasını öngördüğü silah indirimlerini yerine getirmemiş olması ile de Türkiye açısından kaygı ile izlenmesi gereken bir komşu haline

⁸² Dr. İlyas Kamalov, a.g.m. s.944

gelmiştir. Dahası, sonuçta gelinen noktada Rusya'nın istediği yönde değişiklikler yapılmış, bu durum da Türkiye'yi rahatsız etmiştir.

Buna karşılık Rusya tarafından rahatsızlık verici bir durum da Türkiye'nin askeri yapılanması ve Karadeniz askeri gücünü yenilemesi olmuştur. Zira 1990'lardan itibaren, Karadeniz'deki Türk Donanması, Rus donanmasına karşı neredeyse bire iki üstünlüğe sahip hale gelmiştir. Öte yandan, NATO'nun en büyük güçlerinden olan Türkiye'nin batı yardımı ve işbirliği ile ordusunu modernize etmesi Moskova'yı rahatsız eden bir başka unsur olmuştur.

Karşılıklı bu rahatsızlar çerçevesinde, dönemin Genel Kurmay Başkanı İsmail Hakkı Karadayı'nın Moskova'ya Mayıs 1998'de yaptığı ziyaret, iki ülke arasında stratejik anlamda Soğuk Savaş'a dair sıkıntılı ilişkilerin ortadan kaldırılması için önemli bir fırsat olmuştur. Aynı zamanda Türkiye yapılan görüşmeler sonucunda Rusya'dan silah satın alma girişimlerinde bulunmuş ve bu yönüyle Rusya'dan silah satın alan ilk NATO üyesi ülke olmuştur. Sözkonusu silahlar ise; Türkiye'nin bölücü teröre karşı mücadelesinde, silah satıcısı Batı ülkelerinin uygulamaya çalıştığı sınırlamalar ve baskılardan kurtulmak için uygun ortam sağlamış ve Türkiye'nin elini güçlendirmiştir.⁸³

Askeri alanda Türkiye - Rusya ilişkilerinin gelişmesi, iki ülke ilişkilerini yeni boyutlara taşıma fırsatını beraberinde getirmiştir. Türkiye'nin askeri alanlarda Batı ile olan işbirliğine alternatif olabilme ihtimalinden söz etmek mümkündür. Ancak Rusya ile askeri alanda başlatılan bu işbirliği potansiyelinin çok altında kalmıştır.⁸⁴

1.6. Ticari – Ekonomik İlişkiler

Türkiye ve Rusya arasındaki ekonomik ilişkilerde vurgulanması gereken noktaların başında, ilişkilerin günümüzdeki boyutuna ulaşmasında önemli katkısı bulunan, Türk - Rus Karma Ekonomik Komisyonu'dur. 14

⁸³ Doç Dr Ömer Göksel İşyar, a.g.m., s.806-808

⁸⁴ Dr İlyas Kamalov, a.g.m. 945

Mayıs 1992 tarihli anlaşmayla oluşturulan Komisyon ilk toplantısını 2–6 Kasım 1992’de Ankara’da yapmıştır.⁸⁵

Rusya ile mevcut ticari ilişkilerde Rusya’nın zaman zaman ortaya çıkan dış finansman ihtiyacına yönelik, 1989 – 1999 yıllarını kapsayan dönemde, Türk-eximbank Rusya’ya dört adet kredi açmıştır. Bunlardan ilk ikisinin geri ödemeleri yapılmış; ancak, son iki kredi paketinden kaynaklanan 371 milyon dolarlık borç, 1995 yılında imzalanan erteleme anlaşması ile ileri bir tarihe atılmıştır. Rusya’nın Ağustos 1998’de yaşadığı mali krizden sonra ise yeni bir erteleme yapılması gündeme gelmiştir.

Rus Başbakanı V. Çernomirdin’in 1997’deki Ankara ziyareti sırasında iki ülke arasında, 15 Aralık 1997 tarihinde “Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması”, “Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına İlişkin Anlaşma” ve “Enerji İşbirliği Genel Çerçeve Anlaşması” imzalanmıştır. Bu ziyaret ekonomik ilişkilere hız katsa da bu durum uzun sürmemiştir. Çünkü Rusya’da 1998–1999 ekonomik kriz beraberinde %75’lik devalüasyon getirmiş sonucunda halkın satın alma gücü zayıflamış ve Türkiye’nin bu ülkeye olan ihracatı büyük ölçüde azalmıştır. Geline nokta Rusya yabancı yatırımcılar yerine Rus yatırımcılar için uygun fırsatlar üretmiş Türk yatırımcılar kamu yatırımlarının yerine özel sektöre yönelmeye başlamışlardır. Ancak, bu yöneliş zaman zaman riskli işbirliği modelleri gündeme getirmiş ve uzun vadede başarılı olamamıştır. Bu noktada değinilmesi gereken bir konu da ekonomik kriz sonrası Rusya tarafından yabancı iş gücüne getirilen sınırlamadır. Zira bu uygulama sonrasında Türk firmalarının avantajlarından biri olan Türk işçisi kullanabilme şansı azalmış ve Türk yatırımcıları bu bölgedeki avantajlarından birini kaybetmişlerdir. Türk-Rus ticari ilişkilerinden bahsederken değinilmesi gereken bir konu da bavul ticaretidir. 1990’ların ilk yarısında Rusya’da tekstil üretimi kesintiye uğrayınca “meşokniki” denilen bavul tüccarları Rusya ve komşu ülkeleri, Türk tekstil ürünleri ile donatmışlardır. Ancak Rusya lehine düzelen ekonomik durum iki ülke

⁸⁵ Mitat Çelikpala, a.g.m., s.272

arasındaki bavlul ticareti hacminde zaman içerisinde ciddi bir azalmaya neden olmuştur.⁸⁶

Türk-Rus ilişkilerinin son dönemine bakıldığında 2003 yılında 6,5 milyar doları bulan ticaret hacmi, 2006 yılında 25 milyar dolar civarında olmuştur. 2006 yılı itibarı ile Rusya Türkiye'nin ithalatta ikinci ihracatta sekizinci büyük ortağı konumundadır. Rusya'daki Türk yatırımlar 2 milyar dolar civarında iken, Türkiye'deki Rus yatırımlar 400 milyon dolar seviyesindedir. Türkiye ziyareti sırasında bu duruma dikkat çeken Putin, Erdoğan'dan siyasi güvence talebinde bulunmuş ve yapılan karşılıklı görüşmeler sonucunda Türk - Rus ekonomik ilişkileri karşılıklı güven ortamında güçlenmeye devam etmiştir.⁸⁷

1.7. 2001 Avrasya Eylem Planı

16 Kasım 2001 tarihinde dönemin Dışişleri Bakanı İsmail Cem ile dönemin Rusya Dışişleri Bakanı İgor İganov'un imzaladığı Avrasya İşbirliği Eylem Planı (ikili işbirliğinden çok boyutlu ortaklığa) ile iki ülke arasındaki ilişkiler daha geniş bir boyut kazanmıştır. İmzalanan bu anlaşma sürecinde taraflar sorun olduğunu düşündükleri konuları gündeme getirmemiş buldukları coğrafyada işbirliğini öngörmüşlerdir. Ancak ikili ilişkilerin geliştirilmesine ve birlikte hareket edebilme temeline dayanan bu plan çerçevesinde potansiyelin çok altında kalınmıştır. Bu doğrultuda Türkiye ve Rusya arasında tam bir birliktelikten söz etmek mümkün görünmemektedir. Bu durumun nedenleri arasında Rusya ile Türkiye'nin Avrasya anlayışlarının çok farklı olmasının da etkisi büyüktür.⁸⁸

Her ne kadar Avrasya Eylem Planı potansiyelinin altında kalmış ve iki ülke arasında tam bir Avrasya birliği oluşturamamış olsa da iki ülke ilişkilerini güçlendirmiştir. Plan incelendiğinde, iki tarafın birlikteliğinin 1990 öncesinde öne çıkmaya başlayan başlıklar çerçevesinde şekillendirilmeye çalışıldığı görülmektedir: Siyasi ilişkiler, ekonomik ilişkiler ve terörizmle mücadele. Bu

⁸⁶ Doç Dr. Ömer Göksel İşyar, a.g.m. s.811

⁸⁷ Dr İlyas Kamalov, a.g.m.,s.844-845

⁸⁸ Dr İlyas Kamalov, a.g.m.,s.951

bağlamda iki ülkenin siyasal alanda Avrasya'da işbirliği yapması öngörülmüştür. Ayrıca karma ekonomik komisyon aracılığıyla, iki ülke ilişkilerinin Avrasya coğrafyasında ekonomik ortaklık düzeyine taşınması amaçlanmıştır. Tüm bunlara ek olarak anlaşmanın terörizm boyutu ile de karşılıklı güven oluşturulmuş ve işbirliğinin sağlanması amaçlanmıştır.⁸⁹

Sonuç olarak, Türkiye ile Rusya'nın Avrasya coğrafyasında birbirlerini rakip olarak görmesi, Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Anlaşması meselesi, Boğazlar meselesi, Kıbrıs meselesi, Çeçenistan sorunu, Rusya'daki Ermeni diasporasının etkinliği gibi konular Türk - Rus ilişkilerine zaman zaman gölge düşürse de son yıllarda Rusya ile Türkiye arasındaki ilişkiler hızla gelişmektedir.

1.8. Türkiye – Rusya İlişkilerinde Sorunlar

İki ülke siyasi ilişkilerinde buraya kadar ortaya koymaya çalıştığımız ölçüde birçok anlaşmazlık nedeni sözkonusu olmuştur. İki ülkenin sahip oldukları etnik ve dini kimlikleri bu hassas coğrafyada kendilerine bir takım görevler yüklemiş ve bir takım çıkar çatışmaları da zaman zaman iki ülke arasında sorunlara neden olmuştur. Avrasya birliğine dair konu başlığı altında kısaca değinilmeye çalışılan bu sorunlu konulara, bu bölümde yer vermek, Türk - Rus ilişkilerinin bütünü açısından faydalı olacaktır. Bu bölümde ele ortaya koymaya çalışacağımız konulara geçmeden önce, Türkiye - Rusya Siyasi ilişkileri başlığı altında PKK terör örgütü konusuna değinilmiş olunmasından dolayı bu konu bu başlık altında yer almayacaktır.*

1.8.1. Boğazlar

Türkiye'nin jeopolitik konumunu arttıran dünyanın önemli bağlantı noktalarından İstanbul ve Çanakkale Boğazı iki ülke ilişkilerinde önemli rol oynamıştır. Bir dönem Rusya'nın sıcak denizlere inme politikaları açısından boğazlar önemli iken, bugün Rusya Karadeniz'deki konumunu korumak ve

⁸⁹ Dr İlyas Kamalov, a.g.m., 952

* Bknz; syf 41

enerji kaynaklarının transferi sağlayabilmek açısından önem vermektedir. Boğazlar Rusya'nın Avrupa'ya petrol ihracındaki en önemli yoldur. Boğaz trafiğinin yoğunluğu düşünüldüğünde yıllık kapasitesinin (yıllık kapasite 86 milyon ton) üstünde bir trafikten söz etmek mümkündür. Türkiye'nin artan trafiği düzenlemek için aldığı tedbirler Rusya'nın bu güzergahı kullanma hedefleri zaman zaman ters düşebilmektedir. Öyle ki tankerlerin geçiş sürelerinin uzaması ve beraberinde artan masrafların olması Rusya'nın aleyhine olan konulardandır. Bu durumu lehine çevirmek için Rusya çeşitli projeler yürütmektedir. Bunlar arasında Burgaz - Dedeağaç Boru Hattı'ndan söz edilebilir. Bu boru hattı yılda 30 – 35 milyon ton ihracatı sağlama ve Boğazlardaki trafiği hafifletme kapasitesine sahiptir.⁹⁰

1.8.2. Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Anlaşması

Kısa adı AKKA olarak geçen Avrupa Konvansiyonel Anlaşması 1992 yılında yürürlüğe girmiştir. AKKA'nın ortaya çıkışındaki temel düşünce, Soğuk Savaş döneminde Doğu Bloğunun sahip olduğu büyük kara gücünün Avrupa'nın güvenliğini tehdit etmesidir. Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından tehdit olarak görülen bu durum AKKA Anlaşmasına uzanan süreci başlatmıştır. Günümüzde gelinen noktada, AKKA'nın Avrupa güvenliğinin ve istikrarının temel köşe taşlarından biri olduğu düşünülmektedir. Bu düşünceye paralel olarak, Türkiye de AKKA'yı desteklemiş ve onu Avrupa güvenlik yapısının en önemli unsurlarından biri olarak kabul etmiştir. AKKA Anlaşmasının Avrupa'nın güvenlik kaygılarının yanı sıra Türkiye'yi bireysel olarak ilgilendiren bir yanı da anlaşma gereği anlaşmaya imza atan devletlerin, Avrupa'nın kanatlarında yer alan bölgelerde askeri malzeme ve silah yığınağı yapamayacaklarını kabul etmiş olmalarıdır. Ayrıca anlaşma gereği taraflar belirlenen alt bölge tavanlarını aşmayacaklarını da belirtmişlerdir. Bu durum Avrupa'nın kanat rejimi olan Türkiye'yi fazlasıyla ilgilendirmektedir. Türkiye AKKA'ya taraf olan ülkelerden biridir ve kendi güvenliği açısından AKKA Anlaşmasını önemli görmektedir. Anlaşma gereği kanat bölgelerde söz konusu kısıtlamalara uymayı kabul etmiştir ancak

⁹⁰ Dr İlyas Kamalov, a.g.m. s.948-949

Suriye, Irak ve İran'la sınır olduğu güneydoğu bölgesinin anlaşmanın uygulama alanları dışında tutulmasını sağlamıştır.

Türkiye AKKA Anlaşmasını güvenlik açısından gerekli görmüş olsa da bu anlaşmaya dair birtakım çekincelere sahiptir. Bu durumun nedenleri kısaca şöyle özetlenebilir. Türkiye, AKKA görüşmelerinin kendi dış ilişkileri ve güvenlik politikaları üzerinde doğuracağı etkilerin niteliği konusunda emin olamamaktadır. Çünkü özellikle Türkiye'nin Avrupa'yla ve Avrupa Birliği'yle sahip olduğu bağlarla ilgili olarak ne gibi etkiler doğuracağı belli değildir. Bununla beraber Türkiye, AKKA görüşmelerinin NATO gibi güvenlik yapılarından daha fazla önem kazanmasından endişe etmektedirler. Zira AKKA'nın daha fazla ön plana çıkması Türkiye'nin NATO içindeki stratejik önemini azaltabilecek genel olarak Batı karşısındaki durumunu da zayıflatabilecektir.

Bir başka neden ise, Rusya'nın askeri açıdan tehlike oluşturması ihtimalidir. AKKA çerçevesinde merkezi Avrupa'dan çekilmesi gereken eski Sovyet Kuvvetlerinin Urallar'ın arkasına konuşlandırılması söz konusudur. Bu şekilde Rusya'nın bölgedeki askeri varlığı güç kazanacaktır. Bu durumun genel değerlendirilmesi sonucunda Türkiye'nin Rusya'ya karşı sahip olduğu konumunun zayıflaması sözkonusu olabilir.⁹¹

Bu durumun yanı sıra Rusya'nın AKKA anlaşması gereklilikleri karşısındaki isteksiz tavrı bir başka sorun olarak değerlendirilmelidir. Rusya'nın, güney kanadında bulundurduğu askeri varlığında AKKA anlaşmasının öngördüğü şekilde azaltma yapmayı kabul etmeyeceğini gösteren önemli göstergeler bulunmaktadır. Bu durum kadar tehlikeli olan bir başka konu ise Batılı güçlerin Kafkasya'daki AKKA tavanları konusunda Rusya'ya taviz verme eğilimi içinde olmalarıdır. Batılı devlet adamlarının Türkiye'ye karşı sert tavır içinde olmalarına rağmen, Rusya'nın isteği doğrultusunda AKKA anlaşmasında değişikliklere olumlu yaklaşımları Türkiye'yi rahatsız eden konular arasındadır.

⁹¹ Nasuh Uslu, a.g.e., s.192

Türkiye AKKA anlaşmasının Rusya lehine değiştirilmesini istemediğini açıkça belirtmekte ve bu konuda iki gerekçe ileri sürmektedir. Birincisi, Rusya'nın istediği yönde yapılacak değişiklikler, bu devletin Orta Doğu'ya müdahale etmesini kolaylaştıracaktır. İkincisi de; değişikliklerin yapılması durumunda Kafkasya ve Orta Asya'da Rusya lehine askeri anlamda büyük dengesizlikler ortaya çıkacaktır. Ancak Türkiye'nin bu girişimlerine rağmen Rusya, AKKA'nın belirlediği tavanların ulusal güvenlik ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak olduğu konusunda ısrar etmektedir ve bu sınırları zorlamaya devam edeceği yönünde bir izlenim sergilemektedir.⁹²

1.8.3. Kıbrıs Meselesi

Rusya ile Türkiye arasındaki ikili ilişkilerde Kıbrıs meselesi birtakım gerginliklere neden olmuştur. Rusya'nın uluslararası arenada Türkiye'ye tam destek sağlıyor olmasının önemini kanıtlayacak bir durum 2004'teki Birleşmiş Milletler (BM) Güvenlik Konseyi'nde Kıbrıs için yapılan oylamada kendini göstermiştir. Nisan 2004'te gerçekleştirilen bu oylamada Rusya veto hakkını kullanmış ve bu konuda ne kadar önemli bir rol oynayabileceğini göstermiştir. Rusya'nın bu tutumunu Rum kesimine bir destek olarak değerlendirmek mümkün olsa da referandum öncesi Rusya'nın fikirlerinin alınmamış olması ve Rusya nezdinde gerekli girişimlerin yapılmamış olmasının etkisi olduğu da göz ardı edilmemelidir. Kıbrıs meselesi konusunda Rusya'nın bu tavrına rağmen zaman zaman olumlu adımlar attığı veya olumlu adımlar atmaya yönelik açıklamalarda bulunduğu söylenmelidir. Özellikle Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin uzun yıllardır bağımsızlığına sahip olmasına rağmen batı tarafından tanınmamış olmasını çifte standart olarak değerlendiren Putin'in bir açıklaması dikkat çekicidir. Bunun yanı sıra Putin'in 2005 yılında Türkiye'ye gerçekleştirdiği ziyareti sırasında KKTC'ye yönelik izolasyonların kaldırılması ve BM platformunda Annan Planı'nı destekleme yönünde tutum alacağını açıklamış olması Rusya'nın Kıbrıs konusunda Türkiye'yi destekleyebilme potansiyeli adına bir başka örnek olarak kabul edilebilir. Bu duruma somut bir örnek de İstanbul'da gerçekleştirilen İslam Konferansı

⁹² Nasuh Uslu, a.g.e. s.191-194

Örgütü Dışişleri Bakanları Zirvesi'nde Rusya Dışişleri Bakanı Lavrov'un dönemin KKTC Başbakanı Mehmet Ali Talat ile görüşmesidir. Moskova ve KKTC'nin doğrudan teması anlamında gelebilecek bu görüşme önemli sayılsa da devamı gelmemiştir. Rusya'nın bu tutumunun KKTC'yi uluslararası arenada desteklemek ve haklarını savunmak olarak değerlendirilmemesi gerekse de zaman zaman Türkiye'ye destek olabileceğinin birer örneği olarak değerlendirilmelidir. Bu değerlendirmenin yanı sıra Rusya'nın Güney Kıbrıs Rum Kesimi ile olan ilişkileri göz ardı edilmemelidir.⁹³

Türk – Rus ilişkilerinde Kıbrıs merkezli yaşanan bir sorun da karadan havaya atılan S–300 füze sistemlerinin satışını içeren ve Güney Kıbrıs Rum Kesimi (GKRY) ile RF'nin *Rosvooruzheniye* şirketi arasında bir sözleşme imzalanmasıdır. Bu anlaşmanın imzalanması ve uygulanmasını Türkiye Kıbrıs'taki hatta Akdeniz'deki güç dengelerinin kendi aleyhine değişmesi olarak değerlendirmiştir. Bu doğrultuda RF' yi protesto etmiş ve anlaşmanın uygulanmasının engellemesi için yoğun bir çaba harcamıştır. Türkiye'nin bu tepkisi karşısında Rusya durumu maddi açıdan oldukça kârlı bir silah anlaşması olarak değerlendirmekle yetinmiştir. Türkiye'nin konuyu sürekli gündemde tutması ve ABD'nin de desteğini sağlanması sonucu, 1998 yılında GKRY' nin füzeleri adaya getirmekten vazgeçmesi ve Türkiye'nin de sistemin Girit'e yerleştirilmesini kabullenmesiyle sorun çözüme kavuşmuştur.⁹⁴

1.8.4. Çeçenistan Sorunu

Sovyetler Birliği'nin parçalanma sürecinde Türkiye sahip olduğu Etnik ve Kültürel kimliğinde etkisiyle olayların gelişimini yakından takip etmeye çalışmıştır. Bu süreç içerisinde Cohar Dudayev'in Çeçen Cumhurbaşkanı seçildiği 27 Ekim 1991 tarihini takiben, ilan edilen bağımsız Çeçenistan'ı resmen tanımasa da, Dudayev ve Çeçenistan ile resmi olmayan düzeyde ilişkiler kurmuştur.⁹⁵

⁹³ Dr. İlyas Kamalov, a.g.e. s.948.

⁹⁴ Mitat Çelikpala, a.g.m. s.277.

⁹⁵ Mitat Çelikpala, "Türkiye'de Kafkas Diasporası ve TDP'ye Etkileri", Türkiye'nin Avrasya Macerası 1989-2006, Derleyen Mustafa Aydın, Nobel Yayınları Eylül 2007 Ankara, s.63-64

Türk-Rus ilişkileri içinde her zaman gündeme gelen konular arasında yer alan Çeçenistan meselesi yakın zamana kadar ilişkilere gölge düşürmüştür. İki ülke arasında varılmaya çalışılan stratejik ortaklıkların çoğunda PKK terör örgütünün ve Çeçen direnişçilerin desteklenmemesi konusunda uzlaşılar aranmıştır. Bu konuda iki ülke arasında birtakım protokoller imzalanmış ve yürürlüğe girmiştir. 24 Ocak'ta Moskova'da imzalanan Terörizmi Önleme Protokolü'nden sonra Rusya'nın PKK'ya karşı Türkiye'nin ise Çeçenlere karşı daha soğuk bir tavır aldığı görülmektedir. 17 Aralık 1996 Moskova'da "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile RF Hükümeti arasında terörizmle mücadele alanında işbirliğine ilişkin Memorandum" un imzalanmasıyla iki ülke dış işleri yeni bir mesafe almıştır. Kasım 1999'da dönemin Başbakanı Bülent Ecevit'in Moskova'ya yaptığı bir gezide Çeçenistan'ı terörist olarak nitelememesi ve Çeçenistan'ın Rusya'nın iç işleri olarak niteleyerek konu ile ilgili fazla yorum yapmaması Rus dış işlerini bu yönde yeni adımlar atmaya itmiştir. Türkiye'nin Rusya ile imzaladığı bir takım anlaşmalar ve protokoller gereğince Çeçenistan'a mesafeli yaklaşması ve bağımsızlığını kazanan Çeçenistan'da Rusya yanlı bir hükümetin kurulmuş olması iki ülke arasındaki bu sorunun önemini göreceli olarak azaltmıştır.

B. TÜRKİYE'NİN ORTA ASYA ÜLKELERİ İLE İLİŞKİLERİ

1. Azerbaycan

Çarlık Rusya idaresinden ayrılan Azerbaycan 1918–1920 yılları arasında bağımsız bir devlet kurmuş ancak dünyadaki ve bölgedeki değişen dengeler sonucunda Bolşevik Rusya'nın etkisine girerek bu ülkeye bağımlı hale gelmiştir. SSCB' nin 1991'de dağılmasıyla ikinci bağımsızlığını elde edebilmiştir.⁹⁶

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını elde eden Azerbaycan'ı tanıyan ilk devlet Türkiye olmuştur. Bağımsızlığından

⁹⁶ Doç. Dr. Oya Akgönenç, "Türk Dünyası ve Stratejik İşbirliğinin Analizi", Aylık Strateji Dergisi: Jeopolitik, Çantay Kitabevi Yayınları, Haziran 2008, s.3

günümüze kadar geçen sürede yakın ilişkiler kuran ve birbirlerini iki kardeş ülke olarak tanımlayan Türkiye – Azerbaycan ilişkileri genel anlamda olumlu yönde gelişim göstermiştir. Kurdukları ilişkiler çerçevesinde Türkiye ve Azerbaycan'ın iç ve dış politikalarında birbirlerine özel bir önem verdikleri kolaylıkla söylenebilir. Siyasi ilişkilerdeki olumlu gelişmelerin yanı sıra pazar ekonomisine geçiş yapan Azerbaycan'da Türk yatırımcılar önemli rol oynamışlar ve sosyo kültürel ilişkilerin genişlemesine katkıda bulunmuşlardır. Türkiye ve Azerbaycan birbirlerini dost ve “kardeş ülke” olarak tanımlamış iyi ilişkiler kurmaya başlamış olsa da genel itibariyle kurulan ilişkiler çok verimli sonuçlar doğurmamıştır. İki ülke arasındaki ilişkilerin içeriği ve boyutları çoğu zaman Bakü - Tiflis - Ceyhan Boru Hattı, bu hattın bölgesel ve uluslararası piyasalara etkisi, bölgedeki istikrarın sağlanması ve bölgesel işbirliğine katkıda bulunması konularına indirgenmiştir.⁹⁷

Türkiye Azerbaycan ilişkilerine farklı açılardan bakıldığında ilişkilerin içeriği, niteliği ve boyutları bakılan açığa göre değişiklik gösterebilir. Birbirlerini kardeş olarak tanımlayan iki ülkenin dış politikada da birbirlerini destekledikleri görülmektedir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra imkanları ve sınırları çerçevesinde bölgede yeni kurulan devletlerle ilişkilerini geliştirmeyi amaçlayan Türkiye Azerbaycan ile olan ilişkilerinde birtakım avantajlara sahiptir. Söz konusu bu avantajları şu şekilde sıralamak mümkündür:

- “Türkiye ile Azerbaycan'ın birbirlerini bir millet iki devlet olarak tanımlamaları.
- Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan fırsatlardan ve dünyada yaşanan küreselleşme sürecinden olumlu yönde faydalanabilmek için Azerbaycan'ın kendi çabalarını Türkiye ile birleştirmek istemesi.
- Azerbaycan'ın doğal kaynakları bakımından zengin olması ve iki ülke arasında işbirliğinin devamı ve gelişmesi için geniş imkanlar bulunması.

⁹⁷ Ayça Ergun, “Türkiye-Azerbaycan İlişkileri”, Türkiye'nin Avrasya Macerası 1989-2006, Der: Mustafa Aydın, Nobel Yayınları 2007 Ankara, s.241

- Doğu ile batı birleşmesinin genişlemesi için planlanan Büyük İpek Yolu, Trans Hazar Boru Hattı, Bakü - Ceyhan Boru Hattı gibi 21. yüzyılın büyük projeleri ile Azerbaycan - Türkiye ilişkilerinin daha nitelikli ve ileri bir aşama kazanacak olması.”⁹⁸

1.1. Siyasi İlişkiler

Türkiye - Azerbaycan ilişkilerinde ortak noktalara ve fırsatlara değinilmesinin ardından iki ülke arasındaki siyasi ilişkilerin incelenmesinde iki alt dönemden söz edilebilir. Ebulfez Elçibey iktidarı dönemi (1992–1993) ve Haydar Aliyev iktidarı dönemi (1993–2003).

Kısa süren Elçibey iktidarı döneminde (11 ay) Azerbaycan dış politikada Rusya ve İran karşıtlığı ve Türkiye yanlısı bir tutum izlemiştir. Azerbaycan aynı zamanda batı ülkeleri ile Türkiye aracılığında iyi ilişkiler kurma çabası içerisinde olmuştur. Kısaca bu şekilde özetlenebilecek Elçibey döneminde Türkiye’ye özel bir önem verilmiştir. Türkiye’nin 9 Kasım 1991’de Azerbaycan’ı tanıması ile ilk resmi ilişkiler kurulmuştur. İlk Cumhurbaşkanı Ayaz Muttalibov’un 23–24 Ocak 1992 tarihlerinde Türkiye’ye resmi ziyaretinden sonra “Dostluk, İşbirliği ve İyi Komşuluk Anlaşması” imzalanmıştır.⁹⁹ Fakat Azerbaycan parlamentosu bu anlaşmayı onaylamadığı için yürürlüğe girmemiştir.

Cumhurbaşkanı seçilen Ebulfez Elçibey ilk resmi ziyaretini Haziran 1992’de Türkiye’ye yapmıştır. Bu ziyareti sırasında TBMM’de konuşma yapma fırsatı bulan Elçibey Türkiye’yi model bir ülke olarak gördüklerini ifade etmiş ve iki ülke arasındaki ilişkilerin güçlü e birbirine bağlı olacağını bir anlamda belirtmiştir. Kendi sınırları dışında bir Cumhurbaşkanı’nın bir başka ülkeyi model olarak kabul ettiğini ifade etmesi Azerbaycan’ın Türkiye’ye bağlılığını ne kadar ifade ediyorsa, yıllarca etkisi altında kaldığı Rusya’nın etki alanından çıkmaya başladığını da bir o kadar ifade ediyor denebilir. Bu çıkışta şüphesiz iki ülke arasındaki etnik ve tarihsel bağılıklar etkili olmuştur.

⁹⁸ Ali Mesimov, “Bağımsızlık Yıllarında Azerbaycan – Türkiye İlişkileri”, Avrasya Dosyası, Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi , İlkbahar 2001 Cilt:7 Sayı:1,Asam Yayınları Ankara, s. 275-276

⁹⁹ Ayça Ergun, a.g.m.,s.256

Bu ziyaretin ardından Azerbaycan tarafından Ağustos 1992'de dışişleri düzeyinde bir ziyaret gerçekleştirilmiştir. Bu ziyaret sırasında Azerbaycan diplomatik ilişkilerinin kurulmasında Türkiye'den uzman eğitimi ve mali yardım isteğinde bulunmuştur. Azerbaycan'ın dış politikadaki yardım talebi daha önce belirtilen iki ülke arasındaki güven kavramının büyüklüğüne örnek gösterilebilir. Türkiye'nin Azerbaycan'ın dış politikasına olan katkılarının yanı sıra ilerleyen zamanlarda askeri, ekonomik ve eğitim alanlarında da Azerbaycan'a desteği sürmüştür. Özellikle eğitim sisteminin yeniden yapılandırılması için Türkiye'den uzmanlar görevlendirilmiş ve öğrenci değişim programları düzenlenmiştir.¹⁰⁰

SSCB'nin dağılmasından sonra Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya ülkeleri ile iyi ilişkiler kurabilme hedefi Azerbaycan ile başlatılan ilişkileri göz önüne alındığında olumlu yönde gelişme göstermiştir. İki ülke arasındaki ilişkilerin olumlu seyri Türkiye'yi bir anlamda cesaretlendirmiştir. Ancak iki ülke arasında başlayan işbirliğine dayalı ilişkilerin yanı sıra birtakım olumsuz gelişmelerden de söz etmek gerekir. Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki sorunlara rağmen Türkiye'nin Ermenistan ile birtakım ekonomik anlaşmalar imzalaması Azerbaycan tarafında hayal kırıklığı yaşanmasına neden olmuştur. Ayrıca Nisan 1993'de Ermeniler ile yaşanan çatışmada sivil halkların bölgeden tahliyesi için Azerbaycan Türkiye'den helikopter talep etmiş fakat Türkiye bu talebi çatışmalara doğrudan müdahalede bulunmamak adına geri çevirmiştir.

1993 yılının Haziran ayına gelindiğinde Ebulfez Elçibey'in iktidarının yerine Azerbaycan'da Haydar Aliyev iktidarı iş başına gelmiştir. Aliyev iktidarı dış politika öncelikleri bakımından Elçibey iktidarından derin farklılıklar göstermese de Elçibey dönemindeki Türkiye ve Batı yanlısı dış politika yerini daha dengeli bir anlayışa bırakmıştır. Bahsedilen bu dengeyi sağlayan unsurlar da Elçibey dönemindeki İran ve Rusya karşıtlığının terk edilmesi ve daha barışçı bir politika izlenmesidir.

¹⁰⁰ Ayça Ergun, a.g.m. s.257

Cumhurbaşkanı olarak Haydar Aliyev Türkiye'ye ilk resmi ziyaretini 8 - 10 Şubat 1994 tarihlerinde gerçekleştirmiştir. Bu ziyaret sırasında iki ülke arasındaki işbirliğinin geliştirilmesine yönelik bir anlaşma ve bu anlaşma doğrultusunda ticari ve kültürel nitelikli 15 anlaşma daha imzalanmıştır.

Dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ve Haydar Aliyev arasındaki kişisel dostluk bu dönemde iki ülke arasındaki siyasi ilişkilere de yansımıştır. Mart 1995'te Haydar Aliyev'e karşı düzenlenen bir suikast girişimine Türk vatandaşlarının da adının karışması iki ülke arasındaki ilişkilerde bir güven bunalımı yaratsa da bu güven bunalımı zamanla aşılmıştır.¹⁰¹

1997 yılında Haydar Aliyev'in Türkiye ziyareti sırasında iki ülke arasında birçok konuda çeşitli anlaşmalar imzalanmıştır. Bu anlaşmalar içerisinde en önemli olanı şüphesiz "Stratejik Ortaklık Anlaşması"dır. Temmuz 2000 yılına gelindiğinde dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer ilk yurt dışı gezisini Azerbaycan'a yapmış ve bu anlaşmalar doğrultusunda Türkiye'nin Azerbaycan'a verdiği önemi bir anlamda vurgulamıştır.

2000 yılından itibaren Haydar Aliyev'in sağlık sorunları baş göstermiş 2003 yılına gelindiğinde Haydar Aliyev oğlu İlham Aliyev'i başbakan olarak atamıştır. Bu makamdayken İlham Aliyev Türkiye'ye resmi bir ziyaret düzenlemiş ve çeşitli temaslarda bulunmuştur. Ekim 2003 yılına gelindiğinde ise adaylıktan çekilen Haydar Aliyev'in yerine İlham Aliyev Cumhurbaşkanı seçilmiştir. İlham Aliyev döneminde henüz Türkiye ile ilişkilerde belirgin bir fark gözlemlenmemiştir.

2004 yılında Türkiye'nin Ermenistan ile sınır kapısının açılması olasılıklarının tartışıldığı dönemlerde, İlham Aliyev'in cumhurbaşkanı olarak Türkiye'ye ilk resmi ziyaretini gerçekleştirmiş olması dikkat çekicidir. Bu resmi ziyaret sırasında İlham Aliyev'in Karabağ sorunu karşısında Türk yetkililer ile yaptığı görüşmelerin kendisi için yeterli olduğunu açıklaması iki ülke

¹⁰¹ Ayça Ergun, a.g.m. s.257

arasındaki güven ortamının bir başka göstergesidir. Yine aynı ziyaretin içerisinde 2004 yılında yayınlanan bir bildiri ile Türkiye ve Azerbaycan arasındaki stratejik işbirliğine, Karabağ sorununun uluslararası hukuka uygun olarak barışçı yollarla çözülmesi ve her alanda işbirliği olanaklarının geliştirilmesi için faaliyetlerin artırılması yönündeki iyi niyetler kamuoyu ile paylaşılmıştır. 2005 yılına gelindiğinde dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan Azerbaycan'a resmi bir ziyarette bulunarak çeşitli temaslar yapmıştır. Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğine odaklandığı ve bu yüzden özellikle doğu komşularını ihmal ettiği yönünden eleştirildiği bir dönemde gerçekleşen bu ziyaret kamuoyunun baskısının da etkisini taşımaktadır. Bu ziyarete dair önemli bir not da ziyaretin ardından Temmuz 2005 'de Azerbaycan'ın KKTC'ye charter uçuşlarını başlatması ve KKTC vatandaşlarının Azerbaycan'a kendi pasaportları ile gidiş gelişlerinin sağlanması olmuştur.¹⁰²

Kendilerini iki kardeş ve dost ülke olarak tanımlayan Türkiye ve Azerbaycan arasındaki siyasi ilişkiler bu şekilde özetlenebilir. Ancak bu sürece etki eden faktörler arasında belki de en kritik olanı Karabağ Sorunu olarak bilinen, Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarındaki işgal durumudur. Bu durumun iki ülke ilişkilerindeki yerini, Türkiye'nin diğer devletlerle olan ilişkilerindeki yerini ve sorunun ne olduğunu ayrı bölümde ele almanın faydası olacaktır.

1.2. Karabağ Sorunu

Azerbaycan ile Ermenistan arasında Karabağ Sorunu uzun süredir varlığını korumaktadır. Bu sorun, günümüzde gelinen noktaya kadar geçen süre itibarı ile büyük çatışmalara ve insan hakları ihlallerine yol açmıştır. Karabağ sorunu, Ermenilerin Rusya'nın dağılma sürecine girmesinden sonra bölgedeki otorite boşluğundan faydalanarak Azerbaycan'a ait olan Karabağ

¹⁰² Ayça Ergun, a.g.m., s.258-259-260

Bölgesinin Dağlık Kısmı*nda hak iddia etmesiyle ortaya çıkmıştır. Sovyetlerin dağılma sürecine girdiği bir dönemde Ermenilerin böyle bir iddiada bulunmaları bölgedeki otorite boşluğundan kaynaklanmış ve bu bölgedeki nüfusun çoğunluğunu Ermeniler'in oluşturuyor olmasını temel almıştır. SSCB'nin Kafkasya'daki nüfus politikası doğrultusunda bu bölgede Ermeni nüfusunun artması sağlanmış ve genel anlamda Ermenilere bu bölgede siyasi ve ekonomik açıdan önem verilmiştir.¹⁰³

Karabağ sorununun ortaya çıkış detayları incelendiğinde 1987'de Ermenilerin Karabağ ile ilgili isteklerini gündeme getirdikleri görülür. Bölgede yaşanan otorite boşluğundan cesaret alan Ermenistan bu iteklerini yerine getirebilme adına Karabağ'da gösteriler yapmaya başlamış ve bu gösteriler sırasında Ermenistan'da yaşayan Azerilere karşı güç uygulayarak göçe zorlamıştır. Ermenistan'ın bu bölge üzerindeki iddiaları ve buna yönelik faaliyetleri karşısında Azerbaycan 1989'da Karabağ bölgesinin özerk statüsünü kaldırmıştır. Bu gelişme karşısında Ermenistan 1 Aralık 1989'da iddialarını saldırgan bir dış politikaya dönüştürmüş ve Karabağ'ı ilhak etme kararı aldığını açıklamıştır. Karşılıklı bu açıklamaların ardından bölgede aralıklarla çatışmalar yaşanmıştır. 26 Şubat 1992 tarihine gelindiğinde ise Ermeni milisler büyük bir saldırıya geçmiş ve beraberinde bu saldırı soykırım boyutlarına uzanan bir hal almıştır. Bu saldırıların ardından Dağlık Karabağ bütünüyle Ermenilerin eline geçmiştir. Karabağ ile toprak bağlantısı kuran Ermenistan, bir anlamda Azeri toprakları içinde tehlike halini almış ve bölge üzerindeki gücünü arttırmıştır. Ayrıca bu konumunu kuvvetlendirmek isteyen Ermenistan, Azerbaycan'ın bu bölgedeki en büyük destekçisi olan Türkiye'nin

* Karabağ, Azerbaycan'daki Kür ve Aras ırmakları ile şu anda Ermenistan sınırları içinde bulunan Gökçe Gölü arasındaki dağlık bölge ve bu bölgeye bağlı ovalardan oluşmaktadır. Bu bölge, Azerbaycan'ın diğer bölgeleri ile Ermenistan ve İran topraklarını kontrol edebilecek bir noktada bulunması nedeniyle jeopolitik öneme sahiptir. Ancak Karabağ ile Dağlık Karabağ ifadeleri aynı bölge için kullanılmamaktadır. 18.000 km² yüzölçümüne sahip Karabağ'ın sadece 4392 km²'lik kısmını Dağlık Karabağ oluşturmaktadır. Karabağ; Ağdam, Terter, Yevlah, Füzuli, Beylegan, Kubatlı, Cebrail, Mingeçevir, Ağcabedi, Hocavend, Şuşa, Hankendi, Laçın, Kelbecer, Hanlar, Gorus, Akdere, Berde, Zengezur ve Had-rut rayonlarından oluşurken Dağlık Karabağ; Hankendi merkez olmak üzere Şuşa, Akdere, Hadrut, Hocavend ve Askeran rayonlarından oluşmaktadır.

¹⁰³ <http://azerbaycan.ihh.org.tr/insan/daglik/daglik.html>

desteğini önleyebilmek adına Nahçıvan'a da saldırmıştır.¹⁰⁴ Azerbaycan topraklarının yaklaşık olarak %20'sinin işgal edildiği söz konusu süreçte, 18 bin Azerbaycan Türk'ü hayatını kaybederken yaklaşık 20 bin kişi yaralanmış, 50 bin kişi sakat kalmış ve 66'sı çocuk olmak üzere 5101 Azerbaycan Türk'ü ise kayıp veya esir edilmiştir.¹⁰⁵

Bu soruna dair yaşanan süreci bu şekilde detaylandırmak mümkünken gelinen noktada Ermenistan, Yukarı Karabağ'da oluşturduğu durumu kendi açısından bir çözüm olarak görmektedir. Buna karşılık Azerbaycan bu toprakların kendisine ait olduğu görüşünü savunmakta ve haklı olarak işgalin kabul edilemeyeceğini belirtmektedir. Her ne kadar bu sorun sessizliğini koruyor olsa da bölge üzerinde gündem belirleme potansiyeline sahiptir. Türkiye'nin Azerbaycan ile olan iyi ilişkileri göz önüne alındığında bu sorun karşısında her zaman ve koşulsuz Azerbaycan tarafında yer alması beklenmektedir. Ancak bölgede çıkarları olan güçlerin girişimleri sonucunda tekrar gündeme gelen bu konu karşısında, Türkiye koşulsuz desteğinden birtakım tavizler verme noktasındadır.¹⁰⁶

İki ülke arasında yaşanan bu sorunun çözüm arayışları içerisinde Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı AGİT'in girişimlerinden de söz etmek gerekir. AGİT'e bağlı ABD, Rusya ve Fransa'dan oluşan Minsk Grubu, bu sorunun çözümü adına iki taraf liderlerini bir araya getirmiştir. Minsk Grubu, çözüme ulaşabilmek için birtakım çalışmalarda bulunmuş ve bu çalışmaların sonucunda hazırlanan taslağı taraflara sunmuştur. Buna göre, Ermeni askerleri Yukarı Karabağ'dan çekilecek, Azerbaycan bu bölgede bir referandum yapılmasına razı olacak, bu süre içerisinde de bölge AGİT'in denetiminde kalacaktır. Bu taslak taraflar arasında çözüm için yeterli bulunmamış fakat görüşmelerin devam etmesi kararlaştırılmıştır.

¹⁰⁴ Prof.Dr. Şükrü S. Gürel, "Karabağ Sorunu Üzerine Bir Not", <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/454/5152.pdf>, s.2-3

¹⁰⁵ Dr. Şenol KANTARCI Genel Koordinatör, Ermeni Enstitüsü, "Karabağ Sorunu Diploması ile Çözülemez: Askeri Müdahale Şart", <http://www.turksam.org/tr/a216.html>

¹⁰⁶ Sami Kohen, "Donmuş Sorun", <http://www.turksam.org/tr/a789.html>

Ermenistan ve Azerbaycan arasında yaşanan bu sorunda Türkiye'nin taraf olması, Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ikili ilişkilerle açıklanabilirken bölgesel olmayan büyük devletlerin konuya ait çözüm arayışlarını farklı açılardan ele almak gerekir. Bölgedeki istikrarı tehlikeye düşüren bir durum olarak nitelendirilen Karabağ sorunu batılı güçlerce çözüme kavuşturulmak istenmektedir. Bu istekliliğin temel nedenleri arasında bölgenin sahip olduğu doğal kaynakların bölgeye kazandırdığı stratejik önem yer almaktadır. Bu çözüm arayışında ABD ve Rusya aynı tarafta görünüyor olsalar da ABD Azerbaycan'ı Rusya ise Ermenistan'ı desteklemektedir. Bölgedeki diğer ülkelerden İran'da Ermenistan'ı desteklerken Türkiye'de Azerbaycan'ın doğal destekçisi konumunu şimdilik sürdürmektedir.¹⁰⁷

Bölgede yaşanan bu sorun karşısında oluşan doğal müttefik grupları içerisinde İran da yer almaktadır. İran'ın Avrasya bölgesindeki dış politikasını Türkiye'nin yakından izlemesi gerekir. Bu doğrultuda Türkiye'nin Azerbaycan ilişkilerinde İran'ın tutumu da önem kazanmaktadır. Bu nedenle İran için de birtakım açıklamalar yapmak yerinde olacaktır.

İran'ın resmi söyleminde Karabağ Azerbaycan'ın bir parçası olarak değerlendirilmektedir. Bu resmi söyleme dayanarak İran'ın Azerbaycan toprak bütünlüğünden yana olduğu düşünülebilir. İran bu çıkarsamayı destekleyici nitelikte bir görüş ortaya koymuş ve Karabağ sorununu Dağlık Karabağ'da yaşayan Ermeniler ile Azerbaycan devletinin savaşı olarak değerlendirmiştir. Bu değerlendirmesiyle de durumu Azerbaycan – Ermenistan savaşı yerine Karabağ'ın iç meselesi Ermenistan'ı da Karabağ'daki Ermenileri destekleyen bir ülke olarak tanımlamıştır. İran'ın resmi söyleminde açıkça yer almasına rağmen gelinen noktada İran'ın tutumu kendisi ile çelişmektedir. İzlemiş olduğu politika bu sorunun varlığını sürdürmesinden yana olduğunu göstermektedir. Bunun nedeni de sorunun çözümsüz kalmasının Azerbaycan'ın güçlenmesine engel teşkil edecek ayrıca İran'a yakınlaşmasını sağlayacak olmasıdır. Azerbaycan'ı bu sorunun devamı ile zayıf tutmayı amaçlayan İran aynı zamanda Ermenistan'a karşı

¹⁰⁷ Sami Kohen, a.g.m.

daha hoşgörölü yaklaşmaktadır. Yaşanan çatışmayı dinsel boyutu ile tanımlamaktan kaçması ve İran'ın arabuluculuğu ile yapılan ateşkese Ermenistan'ın uymamasına tepki göstermemesi bu duruma örnek gösterebilir.¹⁰⁸

Bu açıklamalar ışığında şu tespitlere varılabilir. Ermenistan, İran için bu bölgede bir denge unsurudur. İran Ermenistan'ın Azerbaycan ile olan mücadelesinde Azerbaycan'ın güçlenmemesini ve İran'daki Türkler için bir tehdit olmamasını hedeflemektedir. İran'ın bu endişesi aynı zamanda Azerbaycan'ı destekleyen Türkiye'nin Kafkasya'daki etkinliğini arttırma ihtimalini de kapsamaktadır. Bununla beraber daha önce de belirtildiği gibi iki ülkenin de sonuca ulaşamaması bölgesel güçlerden yardım almalarını sağlamakta ve İran bu yardımlar konusunda bir alternatif oluşturmaktadır. Ayrıca Batı ülkeleri ile yeteri kadar sorun yaşayan İran Ermenistan'ın Rusya'dan ayrılıp batı ile beraber hareket etmesini istememekte ve onu destekleyerek kendi güdümünden çıkmasını önlemek istemektedir. İran'ın Ermenileri desteklemesine ait son bir tespit de Avrupa ve ABD'deki Ermeni kulislerinin uluslararası politikada İran'a destek verme ihtimalleridir.¹⁰⁹

Bağımsızlığını kazandığı günden itibaren bölgedeki istikrarsızlığın nedeni olan Ermenistan yaşanan sorunun uluslararası hukuk kurallarınca haksız tarafıdır. Rusya'nın askeri imkanlarından fazlasıyla yararlanan Ermenistan haksız olmasının yanı sıra bölge için bir tehdit de oluşturmaktadır. Ayrıca bu sorun nedeni ile savaşan taraflar ve işbirliği içerisinde olan ülkeler ekonomik açıdan olumsuz yönde etkilenmektedirler. Sorunun varlığı aynı zamanda bölgesel ve uluslararası ekonomik entegrasyonu da engellemektedir.¹¹⁰

Konuya dair son olarak Türkiye'nin AB'ye giriş sürecinde değişen veya Batılı Ülkelerin politikaları doğrultusunda değişen yaklaşımından söz etmek

¹⁰⁸ Arif KESKİN, "İran ve Karabağ Sorunu", <http://www.gunaz.tv/makaleler/iran-ve-karabag-sorunu-arif-keskin>

¹⁰⁹ Arif KESKİN, a.g.m.

¹¹⁰ Dr.Osman Nuri ARAS, "Hocalı Katliamı'nın 16. Yılında Dağlık Karabağ Sorunu", <http://www.siyasetyuvasi.com/forum/arsiv-baslik532.0.html>

gerekir. Türkiye bu sorun karşısında Ermenistan ile ilişkilerin normalleşmesi için Azerbaycan'daki işgalinden vazgeçmesini şart koşturmuştur. Bu durumu açıkça dile getiren Türkiye son dönemlerde Ermenistan ile ilişkiler kurma ihtimali karşısında politikasını eskisi kadar net bir dille ifade etmemektedir. Beraberinde birçok soru işaretini getiren bu durum iki ülke yazılı ve görsel basınında sıkça yer almış ve Türkiye'nin Yukarı Karabağ sorunu ile ilgili tutumunun değiştiği düşüncesi özellikle Azerbaycan'da hakim olmuştur.¹¹¹

1.3. Ekonomik İlişkiler

Azerbaycan ile ekonomik ve ticari ilişkilerimiz 1 Kasım 1993 tarihli "Ticari ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması" çerçevesinde yürütülmektedir. Bu anlaşamaya göre taraflar birbirlerine "en çok kayrılan ülke" statüsü vermiştir. Genel anlamda iki ülke ekonomilerinin değerlendirilmesi yapıldığında, imalat sanayisi ve dışa dönük yüzü ile öne çıkan Türkiye ekonomisi ile daha çok hammadde ağırlıklı olan Azerbaycan ekonomisinin birbirlerinin eksik taraflarını tamamladığı söylenebilir. Ticari ve ekonomik işbirliği anlaşması dahilinde yürütülen iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin şekillenmesinde birçok protokol ve anlaşma imzalanmıştır.¹¹² Bunlar arasında yatırımcılarımız açısından en çok önem taşıyanları "Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Hakkında Anlaşma" ve "Türkiye ile Azerbaycan Arasında Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması"dır. Bu anlaşmalardan ilki 31 Temmuz 1996 tarihinden itibaren, diğeri ise 1 Ocak 1998 tarihinden itibaren yürürlüğe girmiştir. Bu anlaşmalarla Azerbaycan'da yatırımlar yapma fırsatı bulan Türk sermayesi, geçiş döneminde olan ve yatırıma ihtiyacı bulunan Azerbaycan'a önemli katkılar sağlamıştır.¹¹³ Türk iş adamlarının bu ülkedeki yoğun faaliyetleri ve yaptıkları ithalatlar sonucu iki ülke arasındaki ticaret sürekli artmış ve Türkiye lehine fazla vermiştir.¹¹⁴ Azerbaycan'a gelen ilk

¹¹¹Dr. Elnur Nasirov, "Bir Millet, İki Devlet ve Birkaç Sorun", <http://www.turansam.org/makale.php?id=455>

¹¹² Sinan Oğan, "Azerbaycan'ın Tanımlanamayan Ekonomisi ve Türkiye ile Ekonomik İlişkileri", Avrasya Dosyası, Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi , İlkbahar 2001 Cilt:7 Sayı:1,Asam Yayınları Ankara, s. 75

¹¹³ TİKA Azerbaycan Ülke Raporu, www.tika.gov.tr/TR/Icerik.ASP?ID=276 , s.23

¹¹⁴ Sinan Oğan, a.g.m. s.77

yabancı yatırımcılar Türk iş adamları olmuştur. İki ülke arasındaki tarihi ve kültürel yakınlık, benzer konuşma dili Türk iş adamlarını avantajlı kılmıştır. Fakat zaman içerisinde bölgede bulunan enerji kaynaklarına diğer ülke iş adamları tarafından yapılan yoğun yatırımlar Türk iş adamlarının avantajlarını giderek azaltmıştır.¹¹⁵

Türkiye ile Azerbaycan ekonomik ilişkileri 1998 yılına kadar yükselen bir grafik içerisinde devam ederken 1998'de yaşanan Rusya krizi ekonomik ilişkilere bir durağanlık getirmiştir. Rusya'da yaşanan kriz sonrası Ruble devalüe edilmiş, Rus malları Azerbaycan pazarında avantaj sağlamıştır. Bu gelişmelerin sonucu olarak ülkemizden gelen mallara talep azalmış ve Azerbaycan ile ticaret yapan iş adamlarımız olumsuz etkilenmiştir.¹¹⁶

Azerbaycan ile olan ticaret hacmimizin düşmesine Rusya'daki krizin sonuçları kadar Azerbaycan'da faaliyet gösteren Türk firmalarının üstlendikleri işleri tamamlamamış olmaları da katkıda bulunmuştur. Bağımsızlığının ilk yıllarında bu ülkede faaliyet göstermeye başlayan Türk iş adamları üstlendikleri projeleri büyük ölçüde tamamlamamış ve yeni projelere başlamamışlardır.

Azerbaycan ile olan ticari ilişkilerimize olumsuz etki eden bir sorun da iki ülke arasında doğrudan karayolu bağlantısı olmamasıdır. İki ülke arasındaki karayolu bağlantısının Gürcistan veya İran üzerinden sağlanabiliyor olsa da bu ülkelerin uyguladığı yüksek vergiler ve tonaj sınırlamaları Türkiye'yi bu konuda dezavantajlı duruma düşürmektedir. Ayrıca Azerbaycan'ın BDT ülkeleri ile olan gümrük anlaşmaları Türkiye'nin dezavantajlı konumunu güçlendirmektedir.¹¹⁷

"İhracat ile ilgili 1990'ların sonuna denk gelen bu olumsuzluklar Türkiye'nin Azerbaycan'a gerçekleştirdiği 2000 yılında 230,4 milyon dolar, 2003'te 315,5 milyon dolarlık ihracat verileri ile tekrar yükselişe geçmiştir. Fakat bu oran Haziran 2005 itibari ile 249,4 milyona gerilemiştir.

¹¹⁵ Ayça Ergun, "Türkiye- Azerbaycan İlişkileri", Türkiye'nin Avrasya Macerası 1989-2006, Der: Mustafa Aydın, Nobel Yayınları 2007- Ankara, s.260.

¹¹⁶ TİKA Azerbaycan Ülke Raporu, www.tika.gov.tr/TR/Icerik.ASP?ID=276 ,s.24-25

¹¹⁷ Sinan Oğan, a.g.m., s.77

2000'de 95,6 milyon dolar ithalat rakamları 2003'te 122,6 milyon dolara çıkmış Haziran 2005'te ise 101,4 milyon dolara düşmüştür. Azerbaycan ile ticari ilişkiler Türkiye'nin toplam ticaret hacminde gerek ihracat gerek ithalat açısından toplam payda %1'in altındadır. Bu açıdan bakıldığında iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin arzu edilenin çok gerisinde olduğunu söylemek mümkündür. Buna karşılık Türkiye Azerbaycan'ın ithalatında Rusya'dan sonra %10,4 lük bir payla ikinci sıradadır. Azerbaycan pazarında Türkiye'nin en önemli rakipleri İran, Rusya ve Çin'dir."¹¹⁸ Türkiye Azerbaycan'a sırasıyla makine ve cihaz, mineral yakıtlar ve yağlar, plastik ürünler, kâğıt ve karton, boyalar, demir-çelik eşyalar, seramik ürünleri, mobilya, sabun ve deterjan, eczacılık ürünleri ile gıda sanayi ürünleri ihraç etmektedir. Azerbaycan'dan ithal ettiğimiz başlıca mallar ise dizel yakıtı, pamuk, ham petrol, polietilen, deri, alkollü içecekler, ham alüminyum, benzinden oluşur.¹¹⁹ Ayrıca Azerbaycan petrollerinin dünya pazarına dağıtımı konusunda oluşturulmuş 20 oluşumun dördünde TPAO ortaklığı bulunmaktadır. Ayrıca TPAO'nun %9 luk bir paya sahip olduğu Şah Deniz Projesi ile de Ekim 2006'dan itibaren Türkiye'ye gaz teslimine başlanmıştır.¹²⁰

1.4. Azerbaycan'da Mevcut Türk Yatırımcıları

Azerbaycan ve Türkiye birbirlerine sundukları imkan ve avantajlar nedeni ile iki ülke işadamları tarafından da tercih edilmektedirler. Bu doğrultuda birçok Türk şirketi Azerbaycan'da ortak şirketler kurmuşlar ve temsilcilikler açmışlardır. Ticaret ve yatırım alanlarında faaliyet gösteren Türk firmaları daha çok petrol, telekomünikasyon, bankacılık ve sigortacılık, gıda malları imalatı, eğitim, basın-yayın, tekstil ve konfeksiyon, taşımacılık, otomotiv, orman ürünleri, demir-çelik, demir dışı metaller, inşaat malzemeleri ve müteahhitlik hizmetleri gibi sektörlerde yoğunlaşmışlardır.

Türk şirketleri, Azerbaycan'ın serbest piyasa ekonomisine geçişinde, doğrudan ve dolaylı olarak, önemli rol oynamışlardır. 2000 yılı sonu itibariyle

¹¹⁸ Ayça Ergun, a.g.m. s. 261

¹¹⁹ TİKA Azerbaycan Ülke Raporu, www.tika.gov.tr/TR/Icerik.ASP?ID=276 , s.25

¹²⁰ Ayça Ergun, a.g.m. s.261

% 100 Türk sermayeli, 1327 adet Türk şirketi Azerbaycan'da resmi kuruluş işlemlerini yaparak tüzel kişilik kazanmıştır. Bu şirketlerden önemli bir bölümü faaliyetlerini durdurmuş ancak değişik sektörlerde toplam 600 civarında Türk şirketi faaliyet göstermektedir. Türk firmalarının Azerbaycan'da gerçekleştirdikleri yatırımların miktarının 1,5 milyar dolar civarında olduğu tahmin edilmekte ve yaklaşık 30.000 kişi istihdam edilmektedir.¹²¹

Ülkede petrol dışı yabancı sermaye yatırımlarında Türkiye birinci sırada yer almaktadır. Azerbaycan'ın sahip olduğu rezervleri işletmek amacı ile bugüne kadar oluşturduğu yirmi adet uluslararası konsorsiyumun dördünde TPAO pay sahibidir (Azeri-Çırac-Güneşli sahasında % 6.75, Şah Denizi Sahasında % 9, Kürdaşı Sahasında %5 ve Araz-Alov-Şark Sahasında %10-Offshore). Ayrıca, iki özel Türk şirketinin (PET Holding ve Atilla Doğan İnş Ltd.) Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (SOCAR) ile oluşturdukları müşterek müesseseler karada petrol çıkarmaktadırlar (Mişovdağ ve Hilli Babazanan sahaları). Azerbaycan'da irili ufaklı 50'den fazla Türk Müteahhitlik firmasının üstlenmiş olduğu toplam taahhüt miktarı yaklaşık 650 milyon dolardır. Bakü Uluslararası Havalimanı ve A.C. Merkez Bankası binası gibi önemli prestij binalarının yer aldığı işlerin büyük kısmı başarıyla tamamlanarak teslim edilmiştir. Bu sektörde yaklaşık 3000 kişi istihdam edilmekte olup, bunların % 70'i Azeri vatandaşıdır. Bankacılık sektöründe faaliyet gösteren Türk sermayeli 5 banka ve 3 sigorta şirketi bulunmaktadır. Türk Eximbank ile İlişkiler Türk Eximbank tarafından Azerbaycan Cumhuriyetine açılan 250 Milyon ABD Dolarlık krediden 91,7 milyon ABD Dolarlık kısmı kullanılmıştır. İhracatın finansmanına yönelik 100 milyon ABD Dolarlık kredinin yanı sıra, 150 milyon ABD Dolarlık proje kredisi çerçevesinde; elektrikli ev aletleri tesisi, ekmek fırınları ve havaalanı renovasyonu finanse edilmiştir. Geri ödeme problemleri nedeniyle 08.08.1996 tarihinde toplam 74,8 milyon ABD Dolarlık Borç Erteleme Anlaşması imzalanmıştır. İmzalanan hükümetler arası protokol gereği, 48,7 milyon ABD Dolarlık tutar devlet borcuna dönüştürülmüş olup, halen geri

¹²¹ TİKA Azerbaycan Ülke Raporu, www.tika.gov.tr/TR/Icerik.ASP?ID=276, s27

ödeme problemleri sürdüğünden, bakiye 29,3 Dolarlık tutarın yeniden ertelenmesine ilişkin çalışmalar devam etmektedir. Ayrıca Türk Eximbank tarafından Nahçıvan'a 19.63 milyon dolarlık kredi açılmış ve kullanılmıştır.¹²²

2. Gürcistan

Gürcistan 1991'de bağımsızlığını kazandıktan sonra, Türkiye-Gürcistan ilişkileri sürekli gelişme göstermektedir. Gürcistan'daki bazı Türk/Müslüman unsurların sorunlarına rağmen, Ankara ve Tiflis mevcut sorunları büyütmeden ilişkilerini geliştirmeye devam etmektedirler. Türkiye ve Gürcistan arasındaki ilişkiler, Sovyetlerin uzun yıllar yürüttüğü tehdit yalanlarının gölgesinden çıkmış, Rusya'nın bölgeye yönelik politikasına karşı siyasi dayanışma, ekonomik işbirliği içerisinde ve Hazar petrol ve doğal gazının nakli konusundaki ortak hareket temelinde ilerlemeye başlamıştır.

Kafkasya'nın Karadeniz'e sınırı olan tek ülkesi olan Gürcistan, Orta Asya Ülkelerini Batı'ya bağlayan en kısa yola sahiptir. Sahip olduğu bu özelliği ile Türkiye'nin Kafkasya siyasetinde, hatta Avrasya stratejisindeki kilit ülkelerden birisidir. Gürcistan'ın bu konumunu biraz daha açarak iki ülke arasındaki şu başlıklara dikkat çekmek yerinde olacaktır:

- Rusya – Türkiye arasında tampon bir ülke konumundadır. Ve Gürcistan Kafkasya'da Türkiye'nin stratejik ortağıdır. Güney Kafkasya nüfuz mücadelesinde Türkiye Rusya Federasyonu'na karşı ABD ve AB ülkeleri ile birlikte saf tutmuştur. Bu durumun bir yansıması olarak, Batı ile ileri düzeyde ilişkiler kurma hedefinde olan Gürcistan için Türkiye, önemli bir sınır komşusu konumundadır.

- İki ülke toprakları, Hazar petrollerinin uluslararası pazarlara ulaştırılmasında kullanılacak Bakü – Tiflis – Ceyhan boru hattının geçtiği güzergahta bulunmaktadır. Bu durum uluslararası boyutta, iki ülkeyi transit enerji taşımacılıklarından dolayı önemli kılacaktır. Ayrıca Türkiye açısından

¹²² TİKA Azerbaycan Ülke Raporu, www.tika.gov.tr/TR/Icerik.ASP?ID=276, s. 29

bu ortaklığın bir diğer önemi de, bu hat vasıtası ile ulusal enerji politikamızın önemli bir unsurunu oluşturan “kaynak çeşitlendirmesi” prensibinin gerçekleştirecek olmasıdır. Bu yolla Mavi Akım projesinin temel eleştiri konularından birisi olan “Moskova’ya bağımlılık” boyutunu bir nebze de olsa azaltmış olacaktır.

- Orta Asya’ya açılan sınır kapıları arasında, Gürcistan, Ermenistan, İran, en masum ve mantıklı olan ülke Gürcistan’dır. Ermenistan’a giren ve çıkan malların çok büyük bir bölümü Gürcistan topraklarından transit geçtikten sonra Batum Limanı’ndan giriş ve çıkış yapmaktadır. Ermenistan ile olan ilişkilerimizin hassasiyeti göz önüne alındığında konunun stratejik boyutu oldukça açıktır. Bu duruma paralel olarak, Türkiye’nin Nahçıvan ve Azerbaycan üzerinden Türk dünyası ile coğrafi devamlılığının sağlanması konusu Karabağ savaşının sonucunda zayıflamış olması göze alınır, anılan coğrafi devamlılığın Gürcistan - Azerbaycan üzerinden sürdürülme seçeneği önemli bir konudur.

- İki ülke ilişkilerinin, bu tür önemli noktaları içerisinde bulundurmasının yanı sıra İki ülke arasındaki demografik ilişkiye de değinmek gerekir. Öyle ki; Türkiye’de milyonlarca yurttaşımızın kökenleri şimdiki Gürcü topraklarındadır. Abhazya’dan Acaristan’a kadar geniş bir coğrafya ile tarihsel, kültürel ve etnik bağlantılarımız mevcuttur.¹²³

2.1. Siyasi İlişkiler

Yukarıda belirtilmeye çalışılan iki ülke ilişkilerinin sahip olduğu önemin ardından, gelişen siyasi ilişkiler ile konuya ait değerlendirmelere devam edecek olursak bu önemlerin henüz fırsata dönüştürülme fikrinin ortaya çıkmasından önce de iki ülke ilişkilerinin, dostluk mesajları ile dolu anlaşmalar ve protokoller ile başladığını, söylememiz gerekir.

Türkiye 9 Nisan 1991’de bağımsızlığını ilan eden Gürcistan’ı 16 Aralık 1991 de tanıyan ilk ülke olmuştur. 21 Mayıs 1992’de Hikmet Çetin

¹²³ Yelda Demirağ, “Türkiye Gürcistan İlişkileri, Türkiye’nin Avrasya Macerası 1989-2006”, Der: Mustafa Aydın, Nobel Yayınları Ankara 2007, s.272-274

başkanlığındaki Türk heyeti iki ülke arasında birtakım anlaşmalara imza atmıştır. Siyasi ilişkilerin başlangıcı olan ve diplomatik ilişkilerin kurulmasıyla devam eden bu süreç dönemin Başbakanı Süleyman Demirel'in Gürcistan'ı ziyaretiyle sürmüş iki ülke arasında imzalanan "Dostluk ve İyi Komşuluk Anlaşması" anlaşması ile sağlam bir temele oturmuştur.

Bağımsızlığının ilk yıllarında Türkiye ile iyi ilişkiler kuran Gürcistan Abhazya ve Güney Osetya sorunları ile karşılaşınca tüm dikkatini bu konuya aktarmak zorunda kalmıştır. Eş zamanlı olarak Türkiye'nin Kafkasya politikasında Azerbaycan ve Karabağ sorunu üzerine odaklanması ayrıca Rusya dış politikasında Yakın Çevre Doktrini olarak adlandırılan baskın dış politikanın etkisi ile 1994 yılına kadar Türkiye - Gürcistan ilişkilerinde önemli bir gelişme görülmemiştir. 1990 'lı yıllarda iki ülke arasındaki ilişkiler arasında değinilmesi gereken bir konu da Gürcistan'da meydana gelen etnik çatışmaların Türkiye'yi de kısmen etkilemiş olmasıdır. Özellikle Abhazlar'ın durumu Türkiye içerisinde bazı toplumsal tepkilere yol açmış ve kamuoyu baskısı oluşturmuştur. Türkiye bu tepkilere rağmen Abhazya'yı Gürcistan'ın ülke bütünlüğü içerisinde ele aldığını tüm diplomatik açıklamalarında belirtmiştir. Gürcistan ile kurulmuş iyi ilişkileri risk etmek istemeyen Türkiye diğer taraftan da sahip olduğu 700 000 civarındaki Abhaz kökenli Türk vatandaşı nedeni ile sorunun çözüme kavuşturulması amacı ile Abhazya ve Gürcistan arasında arabuluculuk girişimlerine başlamıştır. Bu doğrultuda 7–9 Haziran 1999'da İstanbul'da tarafları bir araya getirerek bu görüşmelere ev sahipliği yapmıştır. Böylelikle bölge meselelerinin barışçıl yoldan çözüme kavuşturulması adına aktif bir yaklaşım gösteren Türkiye aynı zamanda iki ülke ilişkilerine de katkıda bulunmuştur.¹²⁴

Abhazya konusunda Türkiye'nin Gürcistan'ı desteklemiş olması Gürcistan dışındaki taraflarca eleştirilmiştir. Bu eleştirilere dönemin Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin'in; Türkiye'de sadece Abhazya kökenli vatandaşlar olduğu kadar Gürcü kökenli vatandaşların da bulunduğunu ve bu nedenle Türkiye'nin taraflı bir politika izleyemeyeceği anlamına gelen açıklamasıyla

¹²⁴ Yelda Demirağ, a.g.m. s.275-276

cevap vermiştir. Ayrıca bu açıklama Türkiye'nin Kafkasya'daki bu sorun karşısındaki bu politikasını açıkça ortaya koymuştur.

Türkiye - Gürcistan arasındaki ilişkileri incelenirken değerlendirilmesi gereken bir konu da Rusya'nın bölgeye yönelik politikalarının Gürcistan'ın dış politikasını belirlemede etkin bir dış faktör olmasıdır. Tıpkı Azerbaycan – Türkiye ilişkilerinde İran dış politikasının iki ülke ilişkileri üzerine olan etkisinde olduğu gibi, Türkiye – Gürcistan ilişkilerinde de Rusya etkili olmaktadır. Bu bağlamda Türkiye'ye bölgedeki Türki devletlere kıyasla daha yakın olarak nitelendirilebilecek olan Gürcistan'ın bu politikalarını değerlendirmek için Rusya Federasyonu ile ilişkilerini ve bölgedeki güç dengelerini açıklamak yerinde olacaktır. İlk planda şu söylenebilir ki, Gürcistan'ın Türkiye'ye bu kadar yakın davranmasındaki itici unsur Türkiye'nin bölgedeki ağırlığı veya politikaları değil, Gürcistan'ın batıya ulaşmak için bir partnere ve müttefike olan ihtiyacıdır. Türkiye'nin son dönemde bölgeye yönelik açılımları Gürcistan'ın kendi politikalarıyla örtüşmekle birlikte, gerçek anlamda Gürcistan açısından Türkiye, ABD ve batıya açılan güçlü bir kapı niteliğindedir.

Bu çerçevede, iki ülke ilişkilerinde Bakü - Tiflis - Ceyhan Petrol Boru Hattı projesi ile Kars-Tiflis demir yolu projesi önemli yer tutmaktadır. Bu projeler Türkiye ile Gürcistan'ı stratejik alanda yakınlaştırmış ancak bu durum Rusya'nın tepkisine neden olmuştur.

Rusya'nın Batıya sağlanan doğalgaz ve petrol üzerindeki tekeli düşünüldüğünde, sözkonusu projelere muhalefet etmesi son derece doğal karşılanmaktadır. Ayrıca bu bağlamda Gürcistan, Orta Asya ve Kafkaslar genelinde doğal kaynakların taşınabilmesi imkanlarıyla Rusya açısından son derece kritik bir ülke konumundadır. Karadeniz'e kıyısının olması ve transit boru hatları projeleri ile Gürcistan Rusya'nın enerji üzerindeki tekeli adına ciddi bir seçenek oluşturabilir. Konuya tersten bakıldığında ise tekel konumunu güçlendirecek bir Rusya fiyatlandırma konusunda serbesti kazanacak ve bunu zaman zaman yaptığı gibi tehdit unsuru olarak kullanabilecektir. Bu durumda batılı ülkeler açısından istenmeyen bir

durumdur. Bu doğrultuda Gürcistan Hazar geçişi projeleri ile Batı açısından da önemli bir ülke konumundadır.¹²⁵

İki ülke arasındaki ikili ilişkilere hız kazandıran bir gelişme de Shevardnadze'nin 1994'te Türkiye'ye yaptığı ziyaret sırasında karşılıklı imzalanan anlaşmalar olmuştur. Shevardnadze'nin bu ziyaretini 1995'te dönemin Başbakan'ı Tansu Çiller'in ziyareti izlemiştir. İkili ilişkilerin yoğunlaşması ve stratejik ortaklık boyutuna ulaşması esas olarak 1996 yılından sonra gündeme gelmiştir. 1996 yılından sonra artan Gürcistan-Rusya gerginliği Gürcistan'ı Türkiye'ye daha yakın bir politika izlemeye yöneltmiştir. Bu yönelime dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel girişimleri ile hız katmış yine bu dönemde bir dizi askeri anlaşma imzalanmıştır. Şüphesiz bu yakınlaşmaların bir nedeni de o dönemlerde gündemde olan Bakü - Tiflis - Ceyhan Boru Hattı Projesinin iki tarafa da sağlayacağı ekonomik ve siyasi yararlar olmuştur. Bu döneme ait dikkat çekici bir gelişme de, imzalanan askeri anlaşmalar doğrultusunda 14 Mayıs 1998'de düzenlenen Türk-Gürcü Ortak Deniz Tatbikatı'dır.¹²⁶

Kafkaslardaki karışıklıklar ve bir o kadar da hassas dengeler içerisinde, iki ülkeyi yakınlaştıran, daha doğru bir tanımlama ile stratejik olarak işbirliğine iten bir sorun da Azerbaycan ile yaşanan benzer Ermeni sorunu ve bu sorun karşısında Rusya'nın izlediği politikalar olmuştur.

Gürcistan'ın Rusya açısından sahip olduğu kritik özellikleri karşısında Rusya, Gürcistan'ı yıpratmak ve kendi kontrolünde tutabilmek adına Ermenileri desteklemektedir. Azerbaycan sorununda olduğu gibi Rusya bu bölgedeki siyasi ve ekonomik çıkarları doğrultusunda Ermeni kartını kullanmaktadır. Aslında Ermenistan'ın ekonomik ilişkilerinin büyük bir bölümü Gürcistan üzerinden düzenlenmekte petrol ve doğalgaz ihtiyaçları bu ülkeden karşılanmaktadır. Ermenistan'ın bölge üzerindeki ülkelerle kısıtlı işbirliği içerisinde olduğu düşünülürse Gürcistan ile olan ilişkileri oldukça önemlidir. Fakat bu duruma rağmen Ermenistan Cavahatya sorunu ile ilgili olarak

¹²⁵ Emin Yılmaz, "Gürcistan-Rusya Gerginliği" <http://www.stratejikboyut.com>

¹²⁶ Yelda Demirağ, a.g.m., s.283

Gürcistan'ı rahatsız edecek açıklamalar yapmaktan çekinmemektedir. Bununla birlikte Gürcistan'da yaşayan Ermenileri sosyal, kültürel ve siyasi olarak desteklemektedir. Gürcistan sınırlarında bulunan Rus kuvvetleri Cavahatya'da yaşayan Ermenilerin Türkiye'ye karşı güvencesi olarak değerlendirilmektedir. Tüm bu durumlar Ermenistan üzerinden gürcistan'ı baskı altında tutabilmek için Rusya tarafından desteklenmektedir. Genel çerçevesi bu şekilde özetlenebilecek bu durum karşısında tıpkı Azerbaycan – Türkiye ilişkilerinde olduğu gibi Türkiye – Gürcistan ile de Rusya'ya karşı bir denge konumundadır.¹²⁷

Tekrar iki ülke arasındaki ilişkilere döndüğümüzde, 1999 yılında İstanbul'da toplanan Avrupa Güvenliği İşbirliği Teşkilatı (AGİT) zirvesi sırasında bölgede istikrarın sağlanmasına yönelik girişimlerde bulunulmuş ve "Kafkasya İstikrar Paketi"* adı altında bir teşkilat kurulması önerilmiştir. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in Ocak 2000'de Gürcistan'ı ziyaretinde konu tekrar dile getirilmiştir. Süleyman Demirel bu önerisi sırasında Rusya'yı ima ederek; paktın bölge ülkeleri üzerinde hâkimiyet kurmak isteyen güçlerin önüne geçeceğini, böyle bir girişimin kalkınma, işbirliği ve refaha giden en kısa yol olduğunu belirtmiştir.¹²⁸

2003 yılına gelindiğinde Gürcistan'da muhalefetin protesto hareketi, verilen sözlerin yerine getirilemeyiş, rüşvet ve yolsuzluk iddiaları, enerji darboğazı gibi konularla desteklenmiş ve muhalefetin artan baskıları karşısında Cumhurbaşkanı Edvard Shevardnadze istifa etmek zorunda kalmıştır. Bu istifa sonrasında Ocak 2004 yılında yapılan seçimlerde %96 oy alan Mikhail Saakaşvili göreve gelmiştir. Muhalefetin deyimi ile bu görev değişikliği "Kadife Devrim" olarak değerlendirilmiş ve Güney Kafkasya'nın en önemli bölgelerinden birinde tarihsel bir süreç yaşanmıştır.¹²⁹ Bu görev değişikliği aynı zamanda Sovyetler Birliği sonrasında ilk kez Sovyet

¹²⁷ Doç. Dr. Haluk Selvi, "Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan İlişkilerinde Ermenistan, Faktörü", <http://www.satemer.sakarya.edu.tr/pdf/azerbaycan.pdf>, s.8-9

* Bknz. Sayfa 78

¹²⁸ Yelda Demirağ, a.g.m. s. 281-282

¹²⁹ Yelda Demirağ, a.g.m. s. 284-285

geleneğinden olmayan veya bir önceki devlet başkanının akrabası olmayan bir iktidarın göreve gelmesi adına da dikkat çekicidir. Üstelik bu görev değişikliği bir darbe ile değil halk desteği ile gerçekleşmiştir.¹³⁰

Gürcistan'daki iktidar değişikliği sürecinde, Türkiye İstanbul'da meydana gelen terörist saldırıların etkisi ve AB üzerine yoğunlaşmış olması nedeniyle yaşanan gelişmelerin dışında kalmıştır. Bir anlamda kendini taraf olmaktan uzak tutmayı başaramış olan Türkiye İktidar değişikliği sonrasında “ ilişkilerin mükemmel düzeyde sürdüğü bu komşu ülkenin önce huzur ve birliğin sağlanmasının arzu edildiğini” belirten basın açıklamaları yapmakla yetinmiştir.

Yeni iktidar döneminde iki ülke ilişkilerine etki edebilecek ilk gelişme Acaristan Özerk Bölgesi ile Gürcistan arasında yaşanan sorun olmuştur. Söz konusu bu sorun Acaristan Özerk Bölgesi lideri Aslan Abaşidze'nin Gürcistan'daki yeni yönetimi tanımadığını ilan etmesiyle başlamış ve karşılıklı verilen tepkilerle gerginlik artmıştır. ABD ve Rusya'nın bu gerginliğin çözülmesinde aktif rol almasına rağmen Aslan Abaşidze tarafından Türkiye bölgedeki gelişmelere garantör devlet olarak müdahale etmesi için çağırılmıştır. Türkiye Abaşidze'nin bu daveti karşısında Gürcistan ile olan iyi ilişkilerini de göz önüne alarak aktif bir tutum sergilemekten kaçınmıştır. Daha önceki yıllarda yaşanan gerginliklerde arabuluculuk yapan Türkiye, bu sorun karşısında geri planda kalmıştır. Abaşidze'nin çağırısına rağmen Türkiye'nin sorunu Gürcistan'ın iç meselesi olarak görmesi ve müdahale etmemesi Gürcistan'ın yeni devlet Başkanı Saakashvili tarafından “Gürcistan'ın toprak bütünlüğünün desteklenmesi açısından son derece yapıcı” bir tavır olarak değerlendirilmiştir.¹³¹ Konuya aktif olarak dahil olan Rusya'nın tersine Türkiye'nin geri planda kalması olası bir Rus müdahalesinin meşru bir zemine oturtulamamasını da sağlamış olabilir. Bu durumda Türkiye'nin izlediği politika akılcı ve barışçı olarak değerlendirilmelidir.

¹³⁰ Doç. Dr. Haluk Selvi, “Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan İlişkilerinde Ermenistan Faktörü”, <http://www.satemer.sakarya.edu.tr/pdf/azerbaycan.pdf>

¹³¹ Yelda Demirağ, a.g.m. s.286-287

İki ülke arasındaki ilişkiler incelenirken, siyasi ilişkilerin yanı sıra askeri alandaki bir takım işbirliklerinden de söz etmek gerekir. Bölgede istikrarın sağlanması için çaba sarf eden Türkiye Gürcistan ordusunun modernizasyonu konusunda çok yönlü destek sağlamaktadır. Bu anlamda eğitim, malzeme ve mali konularda Gürcistan ordusunu desteklemektedir. Gürcistan'ın Marneuli Askeri Havalimanı üzerinde gerçekleşen modernizasyonlar Türkiye'nin Gürcistan ordusuna olan desteğinin örneklerindedir. Stratejik bir NATO üyesi olan Türkiye Gürcistan'a yaptığı bu destek programında NATO askeri standartlarını temel almıştır. Yapılan bu yardımlarda NATO standartlarının ve isminin kullanılması Gürcistan'ın batı ile ilişkiler kurmak için Türkiye'yi kendine müttefik görmesi düşüncesini ve batının Rusya'ya karşı Gürcistan'ın yanında yer alması düşüncesini desteklemektedir.¹³² Askeri alanda Gürcistan'ın desteklenmesinin yanı sıra bölgesel güvenliğe katkı sağlaması ve iyi ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla Karadeniz İşbirliği Görev Grubu (Blackseaforce) isimli çok uluslu bir barış gücünün oluşturulmasına yönelik çalışmalar 2 Nisan 2001'de sonuçlanmış ve söz konusu işbirliği görev grubu resmen kurularak hayata geçirilmiştir. Türkiye, Gürcistan, Bulgaristan, Rusya ve Romanya'nın yer aldığı anlaşma Türkiye'nin ev sahipliğinde Çırağan Sarayında düzenlenmiştir. Soğuk savaş döneminden sonra Karadeniz'de ilk kez bir işbirliği anlamına gelen bu anlaşma taraflar açısından ikili ilişkilerin geliştirilmesinde fırsat olarak nitelendirilebilir.¹³³ Blackseafor'un ilk aktivasyonu 27 Eylül - 16 Ekim 2001 tarihleri arasında Türkiye komutasında Gölcük'te gerçekleştirilmiştir. Bu tarihten itibaren her yıl üye ülkelerden birinde gerçekleştirilen aktivasyonlardan 5-7 Ağustos 2004 tarihleri arasında olanı Gürcistan komutasında gerçekleşmiştir.

Sonuç olarak Gürcistan ve Türkiye arasında kurulacak iyi ilişkiler ve işbirlikleri Kafkasya Coğrafyasında iki ülkeye çıkarları doğrultusunda imkanlar sunabilme potansiyeline sahiptir. Gürcistan Türkiye ile olan ilişkileri

¹³² "Gürcistan Türkiye İlişkileri Örnek Alınacak Düzeyde", Diplomatik Gözlem, http://www.diplomatikgozlem.com/haber_oku.asp?id=2082, (06.09.08)

¹³³ Mustafa Kınalı, "Karadeniz Gücü Kuruldu", **Hürriyet**, 3 Nisan 2001.

sayesinde batı ile iyi ilişkiler kurma imkanını bulmasının yanı sıra Rusya ile olan sorunlarında Türkiye'yi bir denge unsuru olarak görmektedir. Ayrıca iki ülke arasındaki petrol taşımacılığı üzerine var olan ortaklık İki ülkeyi beraber hareket etme konusunda birbirine yaklaştırmaktadır. Türkiye açısından ise Gürcistan, Orta Asya coğrafyasına erişebilecek karayoluna sahip olması, enerji taşımacılığındaki ortaklığı, Rusya'ya karşı bölgede müttefik olma adına iyi bir seçenek olması nedeniyle stratejik bir konumdadır.¹³⁴

2.2. Kafkasya İstikrar Paktı

Türkiye – Gürcistan ilişkileri anlatılırken değinilmesi gereken bir konu da Kafkasya İstikrar Paktı'dır (KİP). Bu paktın hayata geçmesi adına iki ülke girişimleri önemli rol oynamıştır. Temel düşünce olarak bölgesel güvenlik amacını taşıyan oluşum 30 Temmuz 1999'da Saraybosna'da kurulan Güneydoğu Avrupa İstikrar Paktı'nı (GAİP) örnek almıştır. Zaten GAİP'in kurulmasındaki amaçlardan biri de doğuya doğru, özellikle Kafkasya'da, uzanacak yeni oluşumlara örnek olabilmesidir. Bu doğrultuda 15 Ocak 2000 tarihinde kurulması için girişimlerin başlatıldığı Kafkasya İstikrar Paktı'nda Türkiye önemli rol oynamıştır.

Oluşuma yönelik ilk somut girişim 15 Ocak 2000 tarihinde dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ve dönemin Gürcistan Devlet Başkanı Eduard Şevardnadze'nin Gürcistan'da düzenledikleri basın toplantısında atılmıştır. Bu basın toplantısında AGİT gözetimi altında "Kafkasya İstikrar Paktı" kurulması teklif edilmiştir. AGİT gözetiminde olması ve İran'ın AGİT üyesi olmaması nedeni ile İran konu dışında tutulmuştur. Sonraki dönemlerde Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel uluslararası kamuoyuna bu paktın detaylarını ve nedenlerini içeren mektuplar göndermiş ve Kafkasya İstikrar Paktı için destek istemiştir. Demirel'in destek arayan söz konusu bu mektubunda şu konular yer almıştır. "Balkanlar'daki istikrarın sağlanması için oluşturulan Balkan İstikrar Paktı'nın olumlu bir örnek oluşturduğunu, uluslararası toplumun Ortadoğu ve Güney Avrupa ile ilgili sorunlara giderek daha fazla ilgi gösterdiğini, pakt önerisinin Gürcistan ve

¹³⁴ Emin Yılmaz, a.g.m.

Azerbaycan tarafından da desteklendiğini belirtmiş ve AGİT zemininde destek istemiştir. Ayrıca Demirel, Balkanlar'dan sonra istikrar arayan ikinci bölge durumundaki Kafkasya'da yaşanan sorunların ve sıcak çatışmaların bölge barışını tehdit ettiğini, Kafkasya'da çözümsüz kalan bazı sorunların yalnızca bölgemizde istikrarın oluşmasını engellemekle kalmayıp, çok taraflı ve güçlü bir işbirliğinin geliştirilmesi yönünde kullanılabilir imkânların da geri planda kalmasına yol açtığını vurgulamıştır.” Bu girişimler Türkiye'yi bir anlamda bu oluşumun kurulmasında en önemli devlet konumuna getirmiştir. BDT'nin olağan toplantısı öncesi yaşanan bu gelişmelere ABD, Fransa, Almanya, İngiltere, Ukrayna, Azerbaycan, Rusya ve Gürcistan'dan olumlu yanıt gelmiştir. Ancak 24–25 Ocak 2000 tarihlerinde Moskova'da yapılan BDT toplantısı sonrasında Rusya'nın bu konuya mesafeli yaklaşması ve Rusya Federasyonu'nun yer almadığı bir Kafkasya İstikrar Paketi düşüncesinin Güney Kafkasya Cumhuriyetleri tarafından kabul edilmesinin zor olacağı belirtilmiştir. Türk Dışişleri Bakanlığı'nda bu gelişme karşısında Rusya Federasyonu'nun bulunmadığı bir bölgesel oluşuma dönemin koşulları itibarı ile olumlu yaklaşmamıştır.¹³⁵

2.3. Ekonomik İlişkiler

Türkiye ile Gürcistan arasındaki ekonomik ilişkilere yönelik veriler ve bir takım tespitler (İstatistiksel ticari veriler, Gürcistan'da Türk yatırımcıların karşılaştığı sorunlar, başlıca işbirliği yapılabilecek alanlar) TİKA Ülke Raporlarında yer aldığı kadarıyla şu şekildedir.

Gürcistan Devlet İstatistik İdaresi'nin verilerine göre, Gürcistan ile 2003 yılında gerçekleştirilen toplam ticaret 186,3 milyon ABD Doları olup, Gürcistan'ın toplam ticari faaliyetinin % 12,4'üne karşılık gelmektedir. Bu rakamlarla Ülkemiz, Rusya Federasyonu'ndan (% 15) sonra ikinci önemli ticari partner konumundadır. Gürcistan, Rusya Federasyonu'ndan daha çok enerji ithal etmektedir. Gürcistan, Ülkemizden daha çok hazır giyim, gıda,

¹³⁵ Hasan Kanbolat, ASAM Kafkasya Uzmanı, “Kafkas İstikrar Paketi Projesi” Türkiye Kafkasya'da ne yapabilir?, <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=726347&title=kafkas-istikrar-pakti-projesi-turkiye-kafkasyada-ne-yapabilir>

temizlik malzemeleri ve kâğıt, karton ithal etmekte, Ülkemize demir çelik, mineral yakıtlar ve metal cevherleri ihraç etmektedir. Gürcistan'ın ürettiği demir alaşımları ve demir içeren hurda metallerin tamamına yakını Ülkemiz tarafından ithal edilmektedir. Gürcistan'ın bağımsızlık ilanından bugüne kadar geçen süre içerisinde Ülkemizle olan toplam ticaret hacminin önemli ölçüde arttığı gözlenmekle beraber, iki ülke arasındaki mevcut ticaret olanakları yeterince değerlendirilememiştir. 2003 yılı sonu itibariyle Türk Eximbank Gürcistan'a yönelik olarak 41,5 milyon Dolarlık kredi kullandırmıştır. Geri ödemede gecikme olması nedeniyle, 1998 yılında bir Borç Erteleme Anlaşması imzalanmıştır. Gürcü tarafı söz konusu anlaşmada kabul edilen plan çerçevesinde düzenli olarak ödeme yapmaya başlamıştır.

2.3.1. Gürcistan'da Türk Yatırımcıların Karşılaştığı Sorunlar

- Bürokratik işlemlerde zorluk çıkarılması
- Yabancılar için güvenlik sorunu
- Alacak tahsilinde sorun yaşanması ve Siyasi ve ekonomik istikrarsızlık sonucu, Gürcistan'ın yüksek riskli bir ülke olması ve yabancı yatırımcıda oluşan belirsizlik ve güvensizlik
- Ulaşım altyapısının yetersizliği
- “Çifte Vergilendirmeyi Önlemeye İlişkin Anlaşma”nın henüz sonuçlandırılmamış olması
- Modern sigortacılık anlayışının henüz yerleşmemiş olması
- Türk mallarının Gürcistan'da olumlu bir imaja sahip olmaması ciddi bir sorun olarak görülmektedir. Gürcistan vatandaşları genelde Türk mallarını kalitesiz mal olarak bilmektedirler.
- Gürcistan'da faaliyet gösteren Türk firmaları çoğunlukla Küçük ve Orta Ölçekli firmalardan oluşmaktadır. Büyük ölçekli firmaların Gürcistan'a fazla ilgi göstermediği bilinmektedir.

• Artan ticaret hacmine rağmen, iki ülke arasında mevcut ticaret olanaklarının yeterince değerlendirilemediği düşünülmektedir.¹³⁶

2.3.2. Başlıca İşbirliği Yapılabilecek Alanlar

Ülkenin en önemli potansiyeli olan, ancak şu an yeterince değerlendirilemeyen tarım sektöründe işbirliği yapılabileceği düşünülmektedir. Söz konusu işbirliği çeşitli tarım ürünlerinin yetiştirilmesi, işlenmesi ve pazarlanması şeklinde olabilir. İki ülke arasında tamamlayıcı tarımsal politikaların izlenmesi yerinde olacaktır. Ayrıca şu konular da iki ülke arasındaki işbirliği için fırsatlar sunmaktadır.

- Orman ürünlerinin ithalatı veya yerinde işlenmesi ve pazarlanması
- Et ve süt ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanması
- Ham post ve deri ithalatı veya yerinde işlenmesi
- Tekstil
- Turizm
- Telekomünikasyon
- Hurda metal ithalatı
- İnşaat ve taahhüt
- Hidroelektrik santrallerinin inşası/ ortak işletilmesi¹³⁷

3. Kazakistan

SSCB'nin dağılmasından sonra bölgede, topraklarının büyüklüğü ve doğal kaynaklar açısından zenginliği ile olduğu kadar dış politikasındaki dengesi yaklaşımlarıyla da Kazakistan Avrasya coğrafyasında önemli bir ülkedir. Kazakistan'ın çok yönlü dış politika geliştirme isteğinin yanında Özbekistan ve Kazakistan arasında yaşanan rekabet bölgesel bütünleşme projeleri oluşturma isteği içinde olan Türkiye için zaman zaman sıkıntılı dönemlerin yaşanmasına neden olmuştur. Türkiye'nin "Adriyatik'ten Çin

¹³⁶ TİKA Gürcistan Ülke Raporu, www.tika.gov.tr/TR/Icerik.ASP?ID=276 ,s.30

¹³⁷ TİKA Azerbaycan Ülke Raporu, www.tika.gov.tr/TR/Icerik.ASP?ID=276 ,s.31

Seddi'ne kadar" söylemine karşılık Kazakistan "Orta Asya Ülkeler Birliği" fikrini sürekli dile getirmiş ve savunmuştur. Kazakistan'ın dengesi ve zaman zaman şüpheli politikalarının sebepleri arasında barındırdığı büyük orandaki Rus azınlığı, coğrafi olarak Rusya ve Çin gibi iki nükleer gücün arasında kalmış olması, enerji kaynaklarının kullanımı konusunda ABD'yi göz ardı etmeme isteği yer almaktadır.¹³⁸ Kazakistan'ın jeopolitik konumunu artırıcı özelliklerini başarılı bir dış politikaya dönüştürmesinin başlıca uygulayıcısı şüphesiz Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'dir. Bağımsızlığını kazandığı ilk yıllardan bugüne kadar iki ülke arasındaki önemli gelişmeleri şu şekilde sıralamak mümkündür.

3.1. Siyasi İlişkiler

Eylül 1991'de Türkiye'yi ziyaret eden Kazak lider Nursultan Nazarbayev, 21. yüzyılı "Türk Yüzyılı" olarak tanımlamıştır. Nazarbayev'in sıcak mesajları ile başlayan bu gezi sırasında iki ülke arasında ortak bir danışma mekanizması oluşturulmasına ve parlamentolar arası ilişki kurulmasına karar verilmiştir. İki ülke arasında yapılan bu işbirliği anlaşmaları ve özellikle danışma mekanizmasının oluşturulması Türkiye'ye geniş bir bakış açısı sağlamış ve Orta Asya Cumhuriyetleri'nin Türkiye'den beklentilerini belirlemek üzere bölgeye bir Türk Heyeti gönderilmiştir. Sırası ile Azerbaycan - Kırgızistan - Özbekistan - Kazakistan - Tacikistan ve Türkmenistan'ı ziyaret eden heyet beklentilerin belirlenmesi ve Türkiye'nin iyi niyetini iletme konularında çalışmalar yapmıştır.¹³⁹

Nazarbayev'in Türkiye ziyaretinden kısa bir süre sonra Türkiye, henüz SSCB dağılmadan 16 Aralık 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan eden Kazakistan'ı aynı gün tanımış ve tanıyan ilk ülke olmuştur. İki ülkenin uluslararası alanda birbirini tanımasının ardından 2 Mart 1992 tarihinde diplomatik ilişkiler kurulmuş ve kısa bir süre sonra 18 Nisan 1992 tarihi

¹³⁸Esra Hatipoğlu, "Türkiye-Kazakistan İlişkileri, Türkiye'nin Avrasya Macerası (Avrasya Üçlemesi II)", Der: Mustafa Aydın, Nobel Yayınları Ankara Eylül 2007, s.370-371-372

¹³⁹ Esra Hatipoğlu, a.g.m. s.377-278

itibariyle de Büyükelçiliğimiz faaliyete geçmiştir. Bu doğrultuda Kazakistan'ın Ankara Büyükelçiliğine Kanat Saudabayev atanmış ve 20 Mayıs 1992 tarihinde görevine başlamıştır. 10 Temmuz 1992 tarihinde güven mektubunu Dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı'na sunmuştur. Yeni Almatı Büyükelçimiz Mehmet Çınar Aldemir ise, 4 Ağustos 1999 tarihinde güven mektubunu Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'e sunarak, görevi eski Almatı Büyükelçimiz Kurtuluş Taşkent'ten almıştır.¹⁴⁰

Türkiye, SSCB'nin dağılmasından sonra Orta Asya ülkelerine yönelik genel bir politika izlemiş ve bu ülkeleri hızla tanımıştır. Bölgeye gerçekleştirdiği üst düzey ziyaretler ile kendisine yakın olduğunu düşündüğü yeni kurulan Cumhuriyetlerle işbirliği arayışına gitmiştir. Türkiye – Kazakistan ikili ilişkileri bu açıklamalar doğrultusunda, Türkiye'nin bölgeye yönelik genel yaklaşımı içerisinde gelişmiştir. Siyasi ve kültürel ortak yanlar ile bölgede işbirliği arayışları içerisinde olan Türkiye'nin bu amacına yönelik somut ve önemli girişimi “Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirve Toplantısı” yapılması yönündedir denebilir. Bu zirvenin Türkiye – Kazakistan ilişkileri içerisinde yer almasının nedeni Kazakistan'ın izlediği dış politikanın yansımalarının bu zirvede görülüyor olmasıdır.

Ekim 1992'de Ankara'da Türkiye, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan ve Azerbaycan'ın katılımı ile I. Türkçe Konuşan Devlet Başkanları Zirvesi gerçekleşmiştir. Zirve sonucunda açıklanan bildirge beklenen sonuçları içermemiş ve genel ifadelerin ötesine geçememiştir. Beklentilerin karşılanamamasında Kazakistan Cumhurbaşkanı Nazarbayev'in zirve esnasında yaptığı açıklamalar etkili olmuş olabilir. Nazarbayev söz konusu açıklamalarında dinsel veya etnik bir temele dayanan herhangi bir yapının oluşturulmasını veto edeceğini açıkça ortaya koymuştur. Ayrıca Nazarbayev zirve bildirgesinde KKTC'nin bağımsız bir devlet olarak tanındığını ileri sürerek bu açıklamayı imzalamayı reddetmiştir.¹⁴¹ Türkiye'nin

¹⁴⁰ “Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Türkiye İle Türk Cumhuriyetleri ve Bölge Ülkeleri İlişkileri” Özel İhtisas Raporu, Ank. 2000, www.dpt.gov.tr/DocObjectsDownload3195oik528pdf, s.32-33

¹⁴¹ Esra Hatipoğlu, a.g.m., s.379

dış politikada büyük önem verdiği KKTC'nin bağımsızlığının tanınması konusunun böyle bir zirvede sorun oluşturması Türkiye açısından beklentilerin karşılanmadığı düşüncesini destekler niteliktedir.

Zirve beklenen olumlu sonuçları doğurmamış olmasına rağmen Türkiye'nin bölgeye olan ilgisi devam etti. Ankara'da gerçekleşen I. Türkçe Konuşan Devlet Başkanları Zirvesinde Kazakistan Cumhurbaşkanı Nazarbayev'in takındığı tavır karşısında ikili ilişkilerin devamı açısından dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal Nisan 1993'de Kazakistan'a resmi bir ziyarette bulundu. Ziyaretle ilgili resmi kaynaklara göre, bu olay iki devletin ekonomi, siyaset, kültür ve diğer alanlardaki ilişkilerini mümkün olduğu kadar genişletme ve geliştirme çabalarını onaylamıştır.¹⁴²

II. Türkçe Konuşan Devlet Başkanları Zirvesi'nin 1994'de Bakü'de toplanması planlanmıştı. Ancak toplantıdan iki gün önce Özbekistan ve Kazakistan Rusya'nın baskısı ile zirvenin ertelenmesini önerdi. Türkiye bu durum karşısında yoğun bir diplomatik çaba içerisine girerek dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in Özbek ve Kazak liderlerle yaptığı toplantılarla iki lideri ikna etmek üzere çaba harcadı. Nazarbayev zirve hakkındaki endişelerinin devam ettiğini ve Türki Devletlerarasındaki işbirliğinin BDT'ye yönelik sorumluluklarını unutturmaması gerektiğine inandığını açıkladı. Buna rağmen ve Türkiye'nin girişimleri ile Türkçe Konuşan Devlet Başkanları Zirvesi Ekim 1994 yılında İstanbul'da toplandı. Söz konusu zirvenin son toplantısı 26 – 28 Nisan 2001 tarihlerinde İstanbul'da yapıldı. Ağırlıklı olarak bölge ülkelerindeki petrol ve doğalgazın dünya pazarlarına taşınması ile ilgili çalışmalardan duyulan memnuniyet, ilişkilerin güçlendirilmesi, ekonomik işbirliğinin gerekliliği gibi konulara değinildi. Ayrıca bu toplantıda bir sonraki toplantının Antalya'da olması kararlaştırıldı fakat Orta Asya Cumhuriyetleri'nin isteği ile iki kez ertelenen toplantı bir tarih üzerinde anlaşılamayınca toplantı gerçekleştirilemedi. Son olarak Türkiye bu zirvenin 2006 yılında gerçekleştirilmesi için katılımcı

¹⁴²Dr. Dosım Satpayev, "Kazakistan-Türkiye İlişkilerinin Dinamizmi: On Yıllık Deneyim", Çev: Suale Baycaun, Avrasya Dosyası Kazakistan-Kırgızistan Özel, „Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, Cilt 7, Sayı 4, Asam Yayınları Ankara Kış 2001-2002, s.116

ülkelere yeni bir öneri götürdü. Antalya'da Eylül 2006'da toplanan Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı'nın sonuç bildirisinde söz konusu zirvenin 17 Kasım 2006 tarihinde Antalya'da toplanacağı bildirildi.

Türkiye'nin tüm girişimlerine rağmen Rusya'nın gölgesinde gerçekleşen bu zirvelerin Türkiye'nin beklentilerini yansıtamadığı ortadadır. Karşılanamayan beklentilerde bölgede yeni kurulan Cumhuriyetlerin hala Rusya'nın etkisinden tam olarak kurtulamamış olmaları etkili olmuştur. Bu duruma, kendi aralarında veya Türkiye ile yapılan toplantılar için her defasında bu toplantıların Rusya karşıtı düşünceler içermediğini belirtmiş olmaları örnek gösterilebilir. Bu örnekle açıklanmaya çalışılan endişe özellikle Kazakistan için çok belirgindir. Kazakistan'ın sahip olduğu büyük Rus nüfusu Rusya'nın bu ülke üzerindeki etkinliğini arttırmaktadır. Bu doğrultuda Rusya ile ilişkilerde hassas davranmakta ve kendini herhangi bir dinsel ve etnik oluşum içinde gösterebilecek tutumlardan kaçınmaya özen göstermektedir.¹⁴³

Bu çekincelerin bir nedeni de Kazakistanlı analistlerin Türkiye'nin Orta Asya bölgesindeki ve kısmen Kazakistan'daki faaliyetlerine olan şüpheli yaklaşımıdır. Bu şüpheliğin başlıca sebebi SSCB'nin parçalanmasından sonra, bölgede oluşan otoriter, ideolojik ve ekonomik boşluğu doldurma politikası ile ilgilidir. Kazakistanlı analistlere göre Türkiye ile müttefik ilişkilerin geliştirilmesi Rusya'nın Kazakistan üzerindeki etkisini azaltma ihtimaline sahiptir fakat Türkiye'nin Kazakistan'ı stratejik bir ortak seçmesinin ardında başka sebepler olduğu düşünülmektedir. Bu da Orta Asya'da Rusya'nın üstünlük çabasını önlemek için Türkiye'nin ABD tarafından destekleniyor olması ihtimalidir.¹⁴⁴

Kazakistan'ın Türk dış politikasındaki bu şüpheli yaklaşımının bir yansımasını da Türk dış politikasında Kazakistan'a karşı görmek mümkündür. İki ülke arasındaki ve bölge ülkeleri ile geliştirilmek istenen ilişkilerde Kazakistan'ın mesafeli tavrının ardında Kazakistan Cumhurbaşkanı

¹⁴³ Esra Hatipoğlu, a.g.m., s.381-382

¹⁴⁴ Dr. Dosım Satpayev, a.g.m., s.116-117

Nazarbayev'in Avrasyacılık Anlayışının¹⁴⁵ yattığı düşünülebilir. Ayrıca konuya dair bir başka görüş de şu şekildedir; "Nazarbayev'in temel hedefi Türkiye'nin resmen dahil olmadığı, Kazakistan'a bölgede lider olma şansı verecek şekilde bir Orta Asya Cumhuriyetleri İşbirliği Platformu oluşmasına öncülük etmektir. Bu doğrultuda Nazarbayev daha SSCB dağılmadan, yeni oluşmakta olan Slav topluluğu karşısında dengeleyici bir unsur olabilecek Orta Asya Topluluğu kurulması üzerinde ısrar etmiş ve bu fikir ne o dönemde ne de daha sonrasında tam olarak uygulamaya geçirilememiştir."¹⁴⁶

Kazakistan ile çeşitli alanlarda ilişkilerimizin ve işbirliğimizin esaslarını düzenleyen 80'i aşkın anlaşma ve protokol imzalanmıştır. Bu anlaşmaların, eğitim ve kültürel işbirliği alanlarındaki yansımaları Devlet Planlama Teşkilatı'nın hazırlamış olduğu "Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri ve Bölge Ülkeleri İlişkileri Özel İhtisas Raporu" 'da yer aldığı şekliyle kısaca şöyledir;

1992 yılı itibarı ile Kazakistan'a 2700'den fazla burs verilmiştir. Bu burslardan yararlanan 2500 den fazla öğrenci ülkemizde öğrenim görmeye gelmiştir. Ayrıca Kazakistan Hükümetinin bursu ile 30'dan fazla Türk öğrenci Kazakistan'da eğitim görmektedir. Kendi imkânlarıyla okumakta olan ve öğrencilikleri Milli Eğitim Bakanlığımızca tanınan Eğitim Müşavirliğine kayıtlı öğrencilerin sayısı 600 civarındadır.

Bununla beraber, Kazakistan'da yaklaşık 1000 Türk öğrenci yüksek öğrenim görmektedir. Kazakistan'da Kazak - Türk Liseleri Genel Müdürlüğü tarafından açılan 29 lise ve bir ilkokul ile Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı'na bağlı olarak faaliyet gösteren 2 üniversitede birer Türk Dili ve Edebiyatı Bölümleri ile 3 lise mevcuttur. Bu 35 eğitim kurumunda toplam 5200 öğrenci eğitim görmektedir.

31 Ekim 1992 tarihinde Ankara'da imzalanan "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Kazakistan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Türkistan Şehrinde Uluslararası Hoca Ahmet Yesevi Türk - Kazak Üniversitesi Kurulmasına Dair

¹⁴⁵ Detaylı bilgi için bkz. Aleksandr Dugin, "Nursultan Nazarbayev'in Avrasya Misyonu", Çeviren: Lazzat Urakova, Nehriban Gençkal, Yeni Avrasya Yayınları 2006 Ankara

¹⁴⁶ Esra Hatipoğlu, a.g.m., s.382

Anlaşma" ile Hoca Ahmet Yesevi Türk-Kazak Uluslararası Üniversitesi (HAYÜ) kurulmuştur. HAYÜ'nin bazı bölümleri faaliyete geçmiştir. Türkiye Türkçesi ve Kazakistan Türkçesi ile öğretim veren fakültenin tüm Türk Dünyasına hizmet edebilecek kapasiteye ulaşabilmesi için çalışmalar sürdürülmektedir.¹⁴⁷

3.2. Ekonomik İlişkiler

Türkiye ile Kazakistan arasındaki ekonomik ilişkiler TİKA'nın Kazakistan Ülke Raporunda yer aldığı şekliyle ve istatistiksel veriler doğrultusunda aşağıdaki gibidir.

Türkiye ile Kazakistan arasındaki ticaret ve yatırım ilişkisi Kazakistan'ın bağımsızlığının ardından başlamıştır. İlk yıllardan itibaren Türk işadamları Kazakistan ekonomisi ile yakından ilgilenmiş ve hemen her alanda yatırım yapmışlardır. Türkiye Kazakistan'a yatırım yapan ülkeler arasında yaklaşık 1,5 milyar dolar yatırım hacmi ile ABD, Güney Kore ve İngiltere'den sonra dördüncü sırada bulunmakta olup aynı zamanda ülkedeki en çok sayıda yabancı sermayeli şirkete sahiptir. Hazine Müsteşarlığı tarafından 9 Kasım 2004 tarihinde açıklanmış olan verilere göre Kazakistan'a bugüne kadar 72 firma toplam 434,5 milyon dolarlık sermaye ihracı yapmış ve bu sayede Kazakistan, Türk sermayesinin en fazla gittiği beşinci ülke olmuştur. Türk işadamlarınca gerçekleştirilen yatırımlar daha çok ticaret, telekomünikasyon, otel işletmeciliği, tarım ürünleri üretimi, süpermarket işletmeciliği, matbaacılık, petrol ürünleri, gıda, demir-çelik, bakır, tekstil ve hizmet sektöründe de büyük yatırımlar gerçekleştirmek suretiyle Kazakistan ekonomisinin büyüme ve kalkınmasında önemli görevler üstlenmişlerdir. Diğer yabancı sermaye yatırımcıları Kazakistan'ın sahip olduğu petrol rezervlerinin ispatlanması ve istikrarlı bir ekonomik trendin sergilenmesinden sonra ülke ekonomisine yatırım konusuna ilgi duymaya başlamalarına karşın, Türk iş adamlarımızın bağımsızlığın ilk yıllarından itibaren bu yatırımlara

¹⁴⁷ "Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Türkiye İle Türk Cumhuriyetleri ve Bölge Ülkeleri İlişkileri" Özel İhtisas Raporu, Ank. 2000, www.dpt.gov.tr/DocObjectsDownload3195oik528pdf, s.34

başlamış olmaları, Onların Kazakistan ekonomisinin gelişimine olan emek ve gayretlerini çok daha net ortaya koymaktadır. Türk işadamlarımız, taahhüt işleri ile başta sanayi ve ulaştırma olmak üzere Kazakistan'ın altyapısının yenilenmesinde son derece önemli işleri başarmışlardır. Bugüne kadar 54 Türk müteahhitlik firması 3,2 milyar dolarlık 147 proje üstlenmiştir. Kazakistan ve Türkiye arasındaki dış ticaret hacmi 1992 yılında 30 milyon dolar iken 2000 yılında 465 milyon dolara ve 2004 yılının ilk dokuz ayında 519 milyon dolar seviyesine çıkmıştır.¹⁴⁸

4. Kırgızistan

Türkiye ile Kırgızistan arasındaki ilişkiler uzun yıllara dayanmasına rağmen, ilişkilerde geline aşama ilk yıllarda belirlenen hedeflerin gerisinde kalmıştır. İki ülke arasındaki siyasi ilişkiler genel olarak istikrarlı olarak tanımlanabilir. Kırgızistan'da iç politikada yaşanan gelişmeler ve muhalif grupların Türkiye'den demokratik destek arayışları iki ülke ilişkilerinde önemli sayılabilecek konulardandır. Ayrıca Kırgızistan'ın dış politikadaki "batıya uzak doğuya yakın" tavrı Türkiye – Kırgızistan ilişkilerinin şekillenmesinde etkili olabilecek unsurlardandır. Günümüzde geline noktada Mehmet Seyfettin Erol*'un tabiri ile "iki ülke ilişkileri özel gayretlerle belirli bir noktaya gelmişse de halen ne Kırgızlar Türkleri ne de Türkler Kırgızları tam olarak tanımıyorlardır. Buna ek olarak ortak dil oluşturma çabası daha en baştan ortak alfabe konusunda yaşanan hayal kırıklığına takılıp kalmıştır. Türkiye - Kırgızistan ilişkilerinin geleceği, Türkiye'nin Türk dünyası politikalarının gelişimi ile yakından ilgilidir. Stratejik bakımdan sahip olduğu konum bu ülkeyi Türkiye açısından ön plana çıkarmakla birlikte, Türkiye'de bu konuda yapılan çalışmaların yetersizliği, geçen yıllara rağmen telafi edilememiştir."¹⁴⁹

¹⁴⁸ TİKA Kazakistan Ülke Raporu, www.tika.gov.tr/TR/Icerik.ASP?ID=276 , s.15-16

* Yrd. Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi

¹⁴⁹ Mehmet Seyfettin Erol, "Bağımsızlıktan Günümüze Türkiye – Kırgızistan İlişkileri", Türkiye'nin Avrasya Macerası 1989 – 2006 Der Mustafa Aydın, Nobel Yay.Eylül 2007 – Ank. S.401

4.1. Siyasi İlişkiler

Türkiye Orta Asya coğrafyasında bağımsızlıklarını kazanan ülkelere karşı hızlı bir tanıma sürecine girmiş ve bu süreç içerisinde 16 Aralık 1991 tarihinde Kırgızistan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülke olmuştur. Kırgızistan, SSCB dönemi içerisinde diğer cumhuriyetlerden farklı olarak uluslararası faaliyetlerden tamamen soyutlanmış ve merkeze bağlı kalmıştır. Bağımsızlık sonrası dönemde bu soyutlanmışlığın etkisi ile uluslararası diplomaside zor durumda kalan Kırgızistan Türkiye'nin bölgeye yönelik politikaları çerçevesinde Türkiye'den destek almıştır. İçinde bulunduğu durumdan kurtulabilmek ve başta bölge ülkeleri olmak üzere uluslararası alanda ilişkiler kurmak isteyen Kırgızistan'a tanınması, uluslararası ve bölgesel kuruluşlara katılması konularında Türkiye destek sağlamıştır. Bu girişimleri nedeniyle dönemin Kırgızistan Dışişleri Bakanı Roza Otonbayeva' "Türkiye Kırgızistan'ın bağımsızlığının ilk gününden itibaren güvenebildiği, uluslararası toplumun üyesi olma çabaları sırasında büyük desteğini gördüğü dost bir ülkedir" yorumunu yapmıştır. Türkiye siyasal anlamda Kırgızistan'a verdiği desteğin yanı sıra ekonomik açıdan da Kırgızistan'ın yapılanmasında rol oynamıştır. Ayrıca Kırgızistan'ın BM, AGİK ve Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyine üyelikleri Türkiye'nin yardım ve desteği ile sağlanmıştır.

Türkiye ile Kırgızistan ilişkilerinin başlangıç süreci bu şekildeki bir temele dayanırken iki ülke arasındaki ilişkilerin esaslarını düzenleyen anlaşma ve protokoller şu şekilde sıralanabilir. Kırgızistan ile Türkiye arasında imzalanan 29 Ocak 1992 tarihli Diplomatik İlişkilerin Tesisine İlişkin Protokol gereği, T.C. Büyükelçiliği faaliyete geçmiş, Kırgızistan Büyükelçiliği ise, 31 Ekim 1992 tarihinde Ankara'da faaliyetlerine başlamıştır. Kırgız Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Askar Akayev Türkiye'ye ilk resmi ziyaretini diğer Orta Asya Türk Cumhuriyetleri Devlet Başkanları ile birlikte 1991 yılı sonbaharında gerçekleştirmiştir.¹⁵⁰

Türkiye Cumhuriyeti ile Kırgız Cumhuriyeti arasında, bağımsızlıktan sonra başta Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Bakan düzeyinde olmak üzere

¹⁵⁰ TİKA Kırgızistan Ülke Raporu, www.tika.gov.tr/TR/Icerik.ASP?ID=276

çeşitli düzeylerde karşılıklı ziyaretler yapılmış, çeşitli alanlarda ilişkilerin ve işbirliğinin esaslarını düzenleyen pek çok anlaşma ve protokol imzalanmıştır. İki ülke arasındaki karşılıklı ziyaretler devam etmekte, kurulu mekanizmalar işletilmekte ve ilişkiler her alanda gelişmeye devam etmektedir

İki ülke ilişkileri incelendiğinde bağımsızlığın ilk yıllarında yoğunlaşan ilişkilerden söz edilebilir. Kırgızistan'ın tanınmasından sonra geçen iki yıl içerisinde taraflar arasında 23 anlaşma imzalanmıştır. Söz konusu anlaşmalar ile birçok alanda Kırgızistan ile Türkiye işbirliğine gitmiştir. Ayrıca 1991 kışında zor şartlar içerisinde bulunan Kırgızistan'a Türkiye 500 milyon dolar civarında gıda ve ilaç yardımında bulunmuştur.

Türkiye'nin Kırgızistan ile olan ilişkilerinde, bölge coğrafyasında İran ve Rusya ile olan rekabeti etkili olmuştur. Dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal bu durumu dikkate alan ve Kırgızistan'ı işaret eden "Size yardım etmemiz için bize yardım edin. Eğer Türkiye ile işbirliği yaparsanız aydınlık dünyanın kapıları size açılacaktır. Fakat İran çizgisine kayarsanız kendinize zarar verirsiniz." açıklamalarında bulunmuştur.

Genel anlamda Kırgızistan'ın Türk dış politikasında önceliğe sahip olduğunu söylemek zordur. Fakat iki ülke ilişkileri Türkiye'nin girişimleri ile başlamış ve gelişmeyi sürdürmüştür. Bu doğrultuda 1995 yılında dönemin Başbakanı Tansu Çiller Kırgızistan'a resmi bir ziyarette bulunmuş ve iki ülke arasında ekonomik ilişkilere yönelik anlaşmalar imzalanmıştır. Bunu takip eden dönemlerde karşılıklı ziyaretler gerçekleştirilmiş Ekim 1997 yılında "Ebedi Dostluk ve İşbirliği Anlaşması" ile iki ülke ilişkileri üst seviyeye taşınmıştır. Ekim 2000'de dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in Kırgızistan'ı ziyareti ile devam eden iki ülke ilişkileri bu ziyaret sırasında imzalanan "Terörle İşbirliği Anlaşması" ile işbirliği alanlarını genişletmiştir. Ayrıca bu ziyaret sırasında Sezer Kırgızistan'da yaşayan Ahıska Türkleri'nin temsilcileriyle de görüşmüştür.¹⁵¹

¹⁵¹ Ayça Ergun, a.g.m., s.406-407-408

Bu tarihten sonra, Kırgızistan'da meydana gelecek iktidar değişikliği sürecine kadar iki ülke arasındaki ilişkiler üst düzey ziyaretler ile devam etmiştir. Karşılıklı temaslar içerisinde imzalanan anlaşmalar ve protokoller bu süreçte de varlığını sürdürmüştür. Tarafların birbirleriyle olan işbirliğini arttırmalarına, Kırgızistan Türkiye Büyükelçisi Doğan Akdura Kırgız Cumhurbaşkanı Akayev tarafından verilen "Dank Madalyonu" ödülü katkıda bulunmuştur. Yapılan açıklamada ödülün Kırgızistan'ın en yüksek ödülü olduğu ve iki ülke ilişkilerinin geliştirilmesine olan katkılarından dolayı Büyükelçimize verildiği belirtilmiştir.

İki ülke ilişkileri bu tür dostane tavırlar içerisinde sürerken 2005 yılının ilk zamanlarında, mevcut Akayev muhaliflerinin önderliğinde başlatılan hareket Kırgızistan'da iktidar değişikliği ile sonuçlanmış ve Akayev dönemi sona ermiştir. Bu gelişmeler sırasında Türkiye tarafsız kalarak sonucu beklemiş ve iktidar değişikliğini yeni rejimi desteklediğini açıklayarak ikili ilişkilerini devam ettirmeyi amaçlamıştır. Ayrıca Türkiye bu açıklamalarının yanı sıra ülkedeki reform sürecine katkıda bulunmaya hazır olduğunu da belirtmiştir.

Gerçekleşen iktidar değişikliğinin ardından iki ülke arasındaki üst düzey ziyaretler devam etmiş ve karşılıklı güven içeren açıklamalar yapılmıştır. Özellikle dönemin Kırgızistan Dışişleri Bakanı Alibek Cekşenkulov'un Şubat 2006 Türkiye ziyaretinde, Kırgız dış politikasının bir önceki dönemde olduğu gibi Türkiye ile işbirliği içerisinde olacağını açıklaması önemlidir. Buna ek olarak dönemin Cumhurbaşkanı Kurmanbek Bakiyev Eylül 2006'da Türkiye'yi ziyaret etmiş ve benzer açıklamalarda bulunarak iki ülke arasında birtakım anlaşmalara imza atmıştır.¹⁵²

4.2. Ekonomik ve Ticari İlişkiler

İki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler 29 Mayıs 1991'de imzalanan "Ekonomik ve Ticari İşbirliğine Dair Protokol" temelinde gelişmiştir. Bu anlaşma ile temelde şu alanlarda ticaretin gelişmesi amaçlanmıştır. Pamuk,

¹⁵² Ayça Ergun, a.g.m., s.410-411

yün, kürk gibi hammaddelerin işlenmesi ve mamul madde haline getirilmesi, hafif sanayi maddeleri, kâğıt, seramik, çimento, kiremit, boya, cam mamullerinin işlenmesi, hafif sanayi tesislerinin modernizasyonu, ilaç hammaddelerinin işlenmesi, bina inşaatı, petrol arama ve çıkartılması ve büyük İpek Yolunun gerçekleştirilmesi.

Türkiye Kırgızistan arasındaki ekonomik ilişkilere dair diğer anlaşmalar, dış ticaret hacmine yönelik bir takım istatistiksel veriler ve bölgeye yönelik inşaat taahhüt yatırımları TİKA'nın Kırgızistan Ülke Rapor'unda yer aldığı kadarıyla şu şekildedir.

4.2.1. Nitelikli Anlaşma ve Protokoller

- Ekonomik ve Ticari İşbirliğine İlişkin Protokol (23 Aralık 1991)
- Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması (Bişkek–28 Nisan 1992)
- Karma Ekonomik Komisyon Kurulmasına Dair Anlaşma (Bişkek–1995)
- Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Kırgız Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması (Ankara–1997)
- Türkiye-Kırgızistan Karma Ekonomik Komisyonu (KEK) I. Dönem Protokolü (14 Ekim 1997)
- Türkiye Cumhuriyeti ile Kırgız Cumhuriyeti Arasında Gelir Üzerinden Alınan Vergilerde Çifte Vergilendirmeyi Önleme ve Vergi Kaçakçılığına Engel Olma Anlaşması (Ankara–02 Temmuz 1999)
- Türkiye-Kırgızistan Karma Ekonomik Komisyonu (KEK) II. Dönem Protokolü (13 Nisan 2001)
- Türkiye-Kırgızistan Karma Ekonomik Komisyonu (KEK) III. Dönem Protokolü (14 Mayıs 2003)¹⁵³

¹⁵³ TİKA Kırgızistan Ülke Raporu, www.tika.gov.tr/TR/Icerik.ASP?ID=276

4.2.2. Dış Ticaret

Kırgızistan ile 1992 yılında 3,2 milyon ABD Doları olan ticaret hacmimiz, 1997'de 57,1 milyon ABD Doları'na ulaşmıştır. Türkiye'nin Kırgız Cumhuriyeti'ne ihracatı 1995 – 1997 yılları arasında artış eğilimi göstermiş, ancak Rusya Krizi sonucu 1998 yılından itibaren büyük ölçüde gerilemiştir. Söz konusu gerileme 2001 yılında sona ermiş ve 2002 yılında bu ülke ile ticaretimiz hızla yükselmeye başlamıştır. İhracatımız bu dönemde 2001 senesine oranla % 36,5, ithalatımız ise % 149,7 oranında artmış, 2003 yılında ihracattaki artış hız kazanırken, ithalat azalmıştır. İhracattaki artış % 69,6 olarak gerçekleşmiş, ithalat % 32,9 oranında azalmıştır. 2003 yılında Türkiye'nin Kırgızistan'a halı ve plastik ürünler ihracatında büyük bir artış görülmektedir. Bu artış 2004 yılında hız kazanmış ve Türkiye'nin Kırgızistan'a ihracatı bir önceki yıla göre % 78'lik bir artış göstermiştir.

2004 yılı itibariyle Kırgızistan'a ihracatımızdaki başlıca kalemler; halılar, kıymetli taşlar, metaller, plastikler, kazanlar, makineler, mobilyalar, şeker ve şeker ürünleri, elektrikli makineler, örme giyim eşyası, kakao ve kakao ve özel dokunmuş mensucattır. Başlıca ithalat kalemleri ise; yenilen sebzeler, ham postlar, örme giyim eşyası, yenilen meyveler, yağlı tohum ve meyveler, diğer hayvansal ürünler, adi metallerden aletler, örülmemiş giyim eşyası, ipek ve sentetik suni devamsız liflerdir.

4.2.3. İnşaat, Taahhüt ve Yatırımlar

Dış Ticaret Müsteşarlığı'nın verilerine göre, 2004 yılının başı itibariyle Kırgızistan'da 13 Türk müteahhitlik firması toplam 330,6 milyon ABD Doları değerinde 19 proje tamamlamışlardır. Türkiye'de Kırgızistan sermayeli 6 firma kayıtlıdır. Bu firmaların toplam sermayesi 345 bin ABD Dolarıdır ve bunun içerisinde yabancı sermaye payı % 74.17'dir. Dış Ticaret Müsteşarlığı'nın verilerine göre, Kırgızistan'daki Türk yatırımlarının toplam tutarı ise, 2002 yılı itibariyle yaklaşık 75 milyon ABD Doları tutarındadır.

Yatırım alanları arasında otelcilik, gıda ve içecek üretimi, bankacılık, mobilya, çay paketleme, plastik, eğitim ve inşaat bulunmaktadır.¹⁵⁴

4.2.4. Eximbank Kredileri

İki ülke hükümetleri arasında imzalanan 28.04.1992 tarihli Mutabakat Zaptı kapsamında National Bank of the Kyrgyz Republic'e 75 milyon ABD Doları tutarında mal ve proje kredisi açılmış ve toplam 48,13 milyon ABD Dolarlık kullandırım gerçekleştirilmiştir. Geri ödemelerde yaşanan problemler nedeniyle, 43,57 milyon ABD Doları tutarındaki tüm alacaklar konsolide edilerek 2020 yılına kadar geri ödenecek şekilde ertelenmiştir. 2002 yılı Paris Kulübü Protokolü neticesinde, IMF'nin 3 yıllık programı döneminde National Bank of the Kyrgyz Republic'nin vadesi gelen 5,13 milyon ABD Doları tutarındaki borcunun 20 yıl süreyle ertelenmesine karar verilmiştir. 10–11 Mart 2005 tarihlerinde Kırgız Cumhuriyeti'nin borçlarının yeniden yapılandırılmasına yönelik toplanan II. Paris Kulübü toplantısında varılan mutabakat neticesinde, National Bank of the Kyrgyz Republic'nin 01.03.2005 tarihi itibarıyla toplam borcunun ertelenmesine karar verilmiştir. Bu kredi çerçevesinde bugüne kadar, bir otel ve bir trafo merkezi inşası ile zirai ilaçlar, kürk fabrikası için kimyasal madde, mobilya fabrikası makineleri, ekmek fırınları, telekomünikasyon sistemleri, otobüs, minibüs, araba ve haberleşme cihazlarının ihracatının finansmanı sağlanmıştır.¹⁵⁵

Türk-Kırgız İş Konseyi 25 Aralık 1991 tarihinde Türk - Avrasya İş Konseyleri çerçevesinde kurulmuştur.

5. Tacikistan

SSCB'nin dağılmasından sonra kurulan yeni cumhuriyetler içerisinde en çok sorun yaşayan ülke Tacikistan olmuştur. Bu durumun sebepleri arasında Tacikistan'ın SSCB bünyesinde iken geri kalmış ve gelişmemiş olmasının yanı sıra bağımsızlık sonrası dönemde yaşadığı iç savaş etkili olmuştur. 1992 – 1997 yılları arasında yaşanan iç savaş yaklaşık 50 bin

¹⁵⁴ TİKA Kırgızistan Ülke Raporu, www.tika.gov.tr/TR/Icerik.ASP?ID=276

¹⁵⁵ TİKA Kırgızistan Ülke Raporu, www.tika.gov.tr/TR/Icerik.ASP?ID=276,

kişinin ölümü ve yüz binlerce kişinin buldukları bölgeyi terk etmesiyle sonuçlanmıştır.¹⁵⁶ Tacikistan'daki iç savaş taraftarları bölgeye nüfuz etmeye çalışan bölge dışı güçler tarafından zaman zaman desteklenmiş ve Tacikistan'ı askeri açıdan güçsüz bırakmıştır. Bu doğrultuda Tacikistan Rusya'dan askeri olarak destek almış hatta sınırların güvenliği konusunda Rusya ile işbirliği içerisine girmek zorunda kalmıştır.

Tacikistan'ın iç politikasında istikrarı sağlaması 1997 yılında muhafazakar kesim ile devlet arasında imzalanan bir anlaşma ile gerçekleşebilmiştir. Karşılıklı varılan ortak kararlar doğrultusunda anayasa değişikliğine gidilmiş ve seçimlere ait yeni uygulamalar kabul edilmiştir.¹⁵⁷

5.1. Siyasi İlişkiler

16 Aralık 1991'de Türkiye Tacikistan'ın bağımsızlığını tanımış ve iki ülke arasındaki ilişkiler resmi olarak başlamıştır. Türkiye 29 Ocak 1992'de "Diplomatik İlişki Tesisine İlişkin Protokol" anlaşmasına imza atarak bu ülkede elçilik açan ilk ülkelerden biri olmuştur. Diplomatik ilişkilerin kurulmasına dair atılan bu adımdan sonra 1 Mart 1992'de Duşanbe'de "Kültür İşbirliği Anlaşması" imzalanmış ve bu anlaşma ile kültürel işbirliği amaçlanmıştır. Ayrıca 5 Nisan'da "Ekonomik ve Ticaret İşbirliği Anlaşması", 8 Nisan 1993'te Ankara Eximbank ile Tacikistan Dış Ekonomik İlişkiler Bankası arasında "Mutabakat Muhtırası" imzalanıp ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi hedeflenmiştir. Yine aynı tarihte "Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması" imzalanırken bu anlaşma gereğince Türk Tacik Karma Ekonomi Komisyonu kurulmuştur.¹⁵⁸

Tacikistan'ın tanınmasının ardından gelişen hızlı ilişkiler süreci kısa bir zaman aralığında kalmış, bahsedilen bu ilişkilerden öteye geçememiştir. Bölgede bulunan diğer bölge ülkeleri ile Türkiye ilişkilerine bakıldığında

¹⁵⁶ Turgut Demirtepe, "İstikrarsızlık Tehdidinin Gölgesinde Tacikistan Muhalefeti", <http://www.usakgundem.com/yazar/591/%E2%80%9Cistikrarsizlik-tehdidinin%E2%80%9D-g%C3%B6lgesinde-tacikistan-muhalefeti.html>

¹⁵⁷ Fazıl Ahmed BURGET, "Avrasya Jeopolitiğinde Tacikistan: ABD-Rusya Arasında Ayakta Kalabilme Mücadelesi", <http://www.turksam.org/tr/a117.html>

¹⁵⁸ Pınar Akçalı, "Bağımsızlıktan Günümüze Türkiye-Tacikistan İlişkileri", Türkiye'nin Avrasya Macerası 1989-2006, Der: Mustafa Aydın, Nobel Yayınları 2007 Ankara, s.441-442

Tacikistan ile kurulan ilişkilerin göreceli olarak geri planda kaldığı söylenebilir. Bu dönemde Türkiye ile Tacikistan arasındaki ilişkilerin gelişimini engelleyen nedenlere bakıldığında şu üç konudan söz edilebilir; “Tacikistan’ın Türk olmaması, ekonomik koşullar ve iç savaş, Tacikistan’ın İran ve Rusya ile olan yakın ilişkileri.”

Bağımsızlığını izleyen ilk yıllarda Tacikistan ile karşılıklı olarak yeteri derecede ilişkiye geçilmemiş, Orta Asya ülkeleri ile işbirliğini amaçlayan çeşitli kurum ve örgütlerde Tacikistan ile ilgili çalışmalar yapılmamıştır. Örneğin, Türkiye İşbirliği ve Kalkınma Dairesi Başkanlığı (TİKA), Türk Kültür ve Sanat Ortaklığı Genel Müdürlüğü, Türk Devlet ve Topulukları Dostluk Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı bünyesindeki çalışmalarda Tacikistan yer almamaktadır.

Tacikistan’ın Türk kökenli ülkeler arasında geri planda kalmasının bir nedeni de o dönemlerde içinde bulunduğu olumsuz ekonomik koşullardır. Diğer Orta Asya ülkelerine oranla yeraltı zenginlikleri ve doğal kaynakları kısıtlı olan Tacikistan diğer ülkelere cazip gelecek ekonomik işbirliklerinden uzak bir portre çizmektedir. Bu olumsuz tabloya ek olarak 1992 – 1997 arasında yaşanmış olan iç savaş da eklenince Tacikistan’ın siyasi ilişkiler kurma anlamında önceliği çok daha gerilere düşmüştür.

Tacikistan ile Türkiye arasındaki ilişkilerin yeterince gelişmemiş olmasının bir nedeni de, Tacikistan açısından Türkiye’nin öncelikli ülke olmamasıdır. Tacikistan bağımsızlığın hemen ardından sahip olduğu Farsi kökenleri itibarı ile İran ile diyalog içine girmiştir. Böylelikle Tacikistan İran ile bağlarını güçlendirmeye önem vererek bölgede etkili olan Türkçülük akımının dışında kalmıştır.

Eylül 1995 tarihinde dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in Tacikistan’ı da kapsayan bölge ziyaretleri sonrasında iki ülke arasındaki ilişkiler bu döneme kadarki ilişkilere nazaran hızlı bir ivme kazanmıştır. Bu ziyaretten birkaç ay sonra Aralık 1995’te ülkesinin ilk elçiliğini açmak üzere Ankara’ya gelen dönemin Dışişleri Bakanı Talbak Nazarov yaptığı bir

açıklamada iki ulusun yakınlaşmasına dair bir takım ifadelerde bulunmuştur. Karşılıklı bu ziyaretlerin sonrasında hareketlenen Türkiye Tacikistan ilişkileri, Tacikistan'daki iç savaşın sona ermesi ile daha da hızlanmıştır.

7 Kasım 2001'de dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in Tacikistan'a yaptığı ziyarette terörizm ile savaş konusunda karşılıklı görüşmelerde bulunuldu. Sezer; bu ziyaretinin ardından Orta Asya'da terörizm ile mücadele konusunda Türkiye'nin Tacikistan ile beraber hareket etmek istediğini vurgulayarak Türkiye'nin güvenlik açısından Tacikistan'a ilgisini ortaya koydu.¹⁵⁹

Bu zamandan 2003 yılına kadar geçen süre içinde iki ülke arasında gerek eski anlaşmalar gereği gerekse yeni oluşan ticari fırsatları değerlendirme hedefleri doğrultusunda birçok ticari ilişki kurulmuş ve birtakım anlaşmalar imzalanmıştır. Bu ilişkiler neticesinde iki ülke ekonomik ilişkileri başlangıçtan geline nokta itibarı ile oldukça büyük bir yol kat etmiştir. 1995 yılından sonra iki ülke ilişkilerinin hızlanmasında Tacikistan'da iç savaşın sona ermesi ve 11 Eylül saldırıları sonrasında Afganistan ile olan komşuluğu nedeni ile terörizme karşı işbirliği yapılmak istenmesinin etkisi olmuştur.

5.2. Ekonomik İlişkiler

Tacikistan bağımsızlık sonrası süreçte yaşadığı sorunlar ve içerisinde bulunduğu durum nedeniyle, SSCB'nin dağılmasının ardından kurulan diğer cumhuriyetler kadar ilgi çekmemiştir. Bu sorunların yanı sıra Tacikistan ekonomik açıdan herhangi bir avantaja sahip olmaması ile de uluslararası arenada diğer ülkelere bir fırsat sunamamıştır. Ayrıca coğrafi konumu sebebiyle ulaşım imkanlarının güç ve masraflı olması, iç savaş nedeniyle yaşanan riskler, bürokratik engeller ve bankacılık işlemlerinin yetersizliği ekonomik ilişkilerin kurulması önündeki diğer engellerdir. Tüm bu olumsuzluklara rağmen Türkiye Orta Asya politikası gereği Tacikistan ile ekonomik ilişkiler kurma çabasında olmuştur. Ayrıca ABD'nin küresel terörle mücadele kapsamında Tacikistan'a desteğinden ve bu durum karşısında

¹⁵⁹ Pınar Akçalı, a.g.m. s.451-452

Rusya'nın da Tacikistan'a yardımlarından söz edilebilir. Türkiye ile Tacikistan arasındaki ekonomik ilişkilere ait birtakım istatistiksel veriler, ticari - ekonomik nitelikli anlaşmalar ve işbirliği imkanları - karşılaşılabilecek sorunlar, "Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu'nun Tacikistan Ülke Raporunda yer aldığı kadarıyla şu şekildedir.

Türk firmalarının Tacikistan'daki toplam yatırım tutarı 30 milyon dolar ile sınırlıdır. Buradaki firmalarımız daha çok tekstil, gıda, temizlik malzemeleri ve inşaat alanlarında faaliyet göstermektedirler. Bu firmalar tamamen Türk sermayeli olup, Türk-Tacik ortak girişimi henüz bulunmamaktadır. Türkiye ile Tacikistan arasındaki ticaret, özellikle 2000 yılından sonra ivme kazanmıştır. 2001 yılında 21 milyon dolar olan ticaret hacmi, 2004 yılında 100 milyon doları aşmış, 2005 yılı itibari ile ise 93,9 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Tacikistan Hükümeti tarafından açıklanmış olan ticaret rakamları ile Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından açıklanmış olan rakamlar arasında büyük farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin, 2002 yılı Türkiye-Tacikistan arasındaki dış ticaret hacmi, TÜİK tarafından 51,5 milyon dolar olarak açıklanmışken, Tacikistan'ın açıkladığı rakam 109 milyon dolardır. Bu farkın sebebi, Tacikistan'dan üçüncü ülkeler üzerinden Türkiye'ye yapılan ihracatın Tacik makamları tarafından Türkiye ile yapılan ticaret olarak gösterilmesidir. Müteahhitlik alanında Türk firmalarının Tacikistan'da son dönemlerde yeni işler almaya başladıkları gözlemlenmektedir. Nisan 1993'te Ankara'da imzalanan Mutabakat Zaptı'na dayanarak bu ülkeye 50 milyon dolarlık kredi açılması öngörülmüştür.¹⁶⁰ 1998 yılında ise Tacikistan'ın yasadığı ödeme sorunları nedeniyle 12 yıllık bir erteleme anlaşması yapılmıştır. Su anda Tacikistan, ödemelerini düzenli bir şekilde yapmakta olup, halen bu ülkeye kullandırılacak yaklaşık 14 milyon dolarlık bir Eximbank kredi bakiyesi bulunmaktadır.

Türkiye ile Tacikistan arasında "Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması", 8 Nisan 1993 tarihinde Ankara'da imzalanmış ve 3 Temmuz 1994 tarihinde yürürlüğe girmiştir. "Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve

¹⁶⁰ Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, Ülke Raporları, s.9 - 10, www.deik.org.tr

Korunması Anlaşması”, 6 Mayıs 1996 tarihinde Ankara’da imzalanmış ve 24 Temmuz 1998 tarihinde yürürlüğe girmiştir. 6 Mayıs 1996 tarihinde Ankara’da imzalanan “Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması”, 26 Aralık 2001 tarihinde yürürlüğe girmiştir. İki ülke arasındaki “Ticaret, Ekonomi ve Sanayi Alanlarında Uzun Vadeli İşbirliği Anlaşması”, 4 Mart 2002 tarihinde yürürlüğe girmiştir.¹⁶¹

5.2.1. Ticari ve Ekonomik Nitelikli Anlaşmalar

Türkiye ile Tacikistan arasında “Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması”, 8 Nisan 1993 tarihinde Ankara’da imzalanmış ve 3 Temmuz 1994 tarihinde yürürlüğe girmiştir. “Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması”, 6 Mayıs 1996 tarihinde Ankara’da imzalanmış ve 24 Temmuz 1998 tarihinde yürürlüğe girmiştir. 6 Mayıs 1996 tarihinde Ankara’da imzalanan “Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması”, 26 Aralık 2001 tarihinde yürürlüğe girmiştir. İki ülke arasındaki “Ticaret, Ekonomi ve Sanayi Alanlarında Uzun Vadeli İşbirliği Anlaşması”, 4 Mart 2002 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Türkiye-Tacikistan Karma Ekonomik Komisyonu (KEK) I. Dönem Toplantısı, 20–25 Eylül 2000 tarihlerinde Duşanbe’de, II. Dönem Toplantısı 24–25 Aralık 2001 tarihlerinde Ankara’da, III. Dönem Toplantısı 29 Eylül–3 Ekim 2003 tarihlerinde Duşanbe’de, IV. Dönem Toplantısı 22–24 Kasım 2004 tarihlerinde Ankara’da, V. Dönem Toplantısı ise 21–22 Aralık 2005 tarihlerinde Duşanbe’de gerçekleştirilmiştir.¹⁶²

5.2.2. İşbirliği İmkanları ve Karşılaşılabilecek Sorunlar

Tacikistan’ın altyapı konusunda büyük eksiklikleri bulunmaktadır. Karayolları ve demiryollarının modernize edilmesi ve yeni hatların açılması sayesinde ülke içinde ulaşım kolaylaşacak ve bu durum ticareti de olumlu yönde etkileyecektir. Tacikistan, otel ve konferans salonu sıkıntısı çekmektedir. Topraklarının % 93’ü dağlık arazi olan Tacikistan, kısıtlı turizmi açısından çok elverişlidir. Dusanbe zengin su kaynaklarına sahip olsa da altyapı yetersizliği nedeniyle nehir suları doğrudan musluklara verilmektedir.

¹⁶¹ Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, Ülke Raporları, s.11-12, www.deik.org.tr

¹⁶² Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, Ülke Raporları, s.13-15, www.deik.org.tr

Bu nedenle ülkede su arıtma sistemlerine ihtiyaç duyulmaktadır. Diğer Orta Asya ülkelerinin aksine zengin su kaynakları bulunan Tacikistan'da hidroenerji konusunda projeler mevcuttur. Bu projelere Türk firmaları dahil olabilirler.

100 kişiye sadece 3,6 telefon hattının düştüğü Tacikistan'da telekomünikasyon alanında önemli is imkanları mevcuttur. Tacikistan'da internet altyapısının geliştirilmesi de ülkenin ekonomik anlamda küresel entegrasyonuna yardımcı olacaktır. Ayrıca havaalanları için de haberleşme ve navigasyon sistemlerinin geliştirilmesi gerekmektedir.¹⁶³

Tacikistan'da özelleştirme kapsamında satılacak bazı tesisler Türk firmalarının ilgisini çekmektedir. Özelleştirme sürecinin hızlandırılması ile birlikte Türk firmalarının özellikle tekstil, iplik üretimi gibi sektörlerde yatırım yapabilecekleri düşünülmektedir. Ekonomide en büyük paya sahip olan tarım sektöründe Tacikistan'ın tarım ürünlerinin islenmesinde, paketlenmesinde ve ihracatında işbirliği mümkündür. Burada özellikle pamuk üretimi, et ve süt ürünlerinin islenmesi, yeni tarımsal ürünlerin yetiştirilmesi gibi konularda ortak çalışmalar desteklenmelidir.

Türkiye ile Tacikistan arasında ulaştırma konusunda işbirliği yapılması, iki ülke arasındaki ticari ve ekonomik ilişkileri olumlu yönde etkileyecektir. Türkiye'ye tanınan 300 ücretsiz geçiş belgesi hakkının 500'e çıkartılması oldukça faydalı olmuştur. Bunun yanında ortak taşımacılık şirketlerinin kurulması da düşünülmektedir.

Tacikistan, halen makroekonomik istikrarın sağlanması ve özel sektörün geliştirilmesi için gerekli altyapıyı oluşturmak için çalışmakta ve bu çalışmalarının sonuçlarını da almaktadır. Son 2–3 yıllık dönem içerisinde istikrar yönünde büyük adımlar atılmıştır. Pazar ekonomisine geçiş, özelleştirme, anayasal reformlar konularında gelimseler sağlanmakta ve yatırım ortamı iyileştirilmektedir. Ancak yine de gelinmiş olan noktanın yeterli olduğunu söylemek mümkün değildir.

¹⁶³Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, Ülke Raporları, s.10, www.deik.org.tr

Finansman konusu, Tacikistan'da gerçekleştirilecek olan projeler için önemli bir sıkıntı yaratmaktadır. Ülkenin mali imkânları yetersizdir. Uluslararası finansman kuruluşları ve kalkınma bankaları ise ülkenin borç koşulları nedeniyle büyük projelere finansman sağlama imkanına sahip değildir. IMF'nin sınırlaması nedeniyle hükümet, projelere devlet garantisi verememektedir.¹⁶⁴

6. Özbekistan

Özbekistan Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından 31 Ağustos 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan ederek Sovyetler Birliğinden ayrılmış bir takım yapısal ve sosyal değişikliklere yönelmiştir. Sovyetler Birliğinden ayrılan diğer cumhuriyetlerde olduğu gibi Özbekistan'da bağımsızlığının ilk yıllarında özellikle dış politika alanında kararsız bir dönem geçirmiştir. 21 Aralık 1991'de BDT'ye kurucu üye olarak katılmış Rusya'nın BDT üzerindeki etkisinden endişe ettiğini bildiren açıklamalarda bulunmuştur.

Uluslararası arenada bağımsızlığının tanınması için çaba içerisine giren Özbekistan 10 Ocak 1992'de Birleşmiş Milletlere üyelik için başvurmuş ve bu doğrultuda nükleer silahsızlanmaya yönelik bir anlaşma imzalamıştır. 30 Ocak 1992 yılında AGİK tarafından tanınan Özbekistan BM genel toplantısında üye olması için önerilmiştir. Özbekistan uluslararası kamuoyunda tanınmak amacıyla yürüttüğü bu çalışmaların yanı sıra bölgesel ilişkilerine de önem vermiş ve bölge ülkeleriyle birtakım anlaşmalar imzalamıştır.¹⁶⁵

1996 yılında kurulan Şanghay İşbirliği Örgütü'ne 2000 yılında gözlemci olarak katılan Özbekistan, Haziran 2001'de örgüte tam üye olmuştur. Özbekistan'ın bölgesel işbirliği ve ticari ilişkilerini arttırmak amacıyla ŞİÖ 17 - 18 2004 tarihinde Taşkent'te liderler zirvesi toplantısını gerçekleştirmiş ve bu toplantıda terörle mücadele konusunda işbirliği, örgütün etkinleştirilmesi, örgütün yürütme organlarının düzenlenmesi gibi önemli konularda kararlar

¹⁶⁴ Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, Ülke Raporları, s.11-12, www.deik.org.tr

¹⁶⁵ İrfan Ülkü, "Moskova'yla İslam Arasında Orta Asya", Kum Saati yayınları, İstanbul, 2002, s.279-280.

alınmıştır. Ayrıca alınan karar gereği Taşkent Terörle Mücadele Merkezi'nde üye ülkelerden 50 güvenlik uzmanının sürekli çalışmalarda bulunması da kabul edilmiştir

Özbekistan'ın bölgesel faaliyetleri içerisinde, hukuki altyapıya sahip bir örgüt olmayan, sadece Afganistan sorununun çözümüne yönelik oluşturulan ve ABD, Rusya, Çin, Türkmenistan, İran, Tacikistan ve Pakistan'ın yer aldığı 6+2 Grubu'ndan da bahsetmek gerekir. Söz konusu bu grubun üyesi olan Özbekistan bölgedeki güvenlik ve istikrarın sağlanmasına taraf olduğunu göstermiştir. Ayrıca Avrupa ile Asya'yı Kafkasya üzerinden birbirine bağlayacak olan ulaşım koridoru projesinde de (TRACECA) projesinde de aktif şekilde yer almaktadır.¹⁶⁶

Bağımsızlığından sonra ikili ilişkiler kurmak için siyasal olduğu kadar ekonomik açıdan da değişikliklere giden Özbekistan uluslararası ekonomik sisteme uyum sağlayabilmek için birçok kanun ve kararnameler çıkarmıştır. Yapılan bu değişiklikler ve kabul edilen yasalar ile Özbekistan serbest piyasa ekonomisine sahip demokratik bir ülke olmayı amaçlamıştır.¹⁶⁷

Ekonomik açıdan değerlendirildiğinde Sovyet sonrası cumhuriyetler içerisinde Özbekistan ve Tacikistan alt sıralarda yer almaktadır. Yaşanan kuraklık nedeniyle büyük sıkıntı yaşayan Tacikistan tarımsal ekonomi açısından da olumsuz etkilenmiştir. Bu sıkıntılarını aşmak adına yukarıda belirtilen düzenlemelere önem veren Özbekistan serbest piyasa ekonomisine geçme amacını bağımsız BDT ülkeleri ile de paylaşmış ve olumlu tepkiler almıştır.¹⁶⁸

Bunların yanı sıra Özbekistan, zengin yeraltı kaynaklarına sahiptir. Başlıcaları; altın, alüminyum, doğalgaz, mermer, molibden, tungsten ve kömürdür. Kişi başına GSMH çok yüksek sayılamayacak olmasına rağmen enerji tüketimi oldukça fazladır. 1991'de 41 milyar metreküp doğalgaz

¹⁶⁶ TİKA Özbekistan Ülke Raporu, www.tika.gov.tr/TR/Icerik.ASP?ID=276

¹⁶⁷ Abdullah Demir, "Tarihten Günümüze Rus Yayılmacılığı ve Yeni Kurulan Cumhuriyetler", Ötüken Yayınları, İstanbul, 1998, s.164.

¹⁶⁸ İrfan Ülkü, "Moskova'yla İslam Arasında Orta Asya", Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2002, S.279-280.

üreterek eski SSCB'nin üçüncü büyük doğalgaz üreticisi olmuştur. Doğalgaz toplam enerji miktarının %67'sini oluşturmaktadır.

Özbekistan madencilik sektörü de önemli bir potansiyele sahiptir. Dünyanın en kaliteli altını Özbekistan'da üretilmektedir. Yılda 60–70 ton altın üretimi ile dünyanın en büyük on altın üreticisi arasında yer almaktadır. Aynı zamanda Özbekistan, tüm Asya'da üretilen pamuğun dörtte üçüne sahip durumdadır.¹⁶⁹

6.1. Siyasi İlişkiler

Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında Orta Asya ve Kafkasya'da kurulan yeni Türk devletleri üzerine olan Türk dış politikası içerisinde Özbekistan, Azerbaycan ve Türkmenistan'da olduğu gibi ayrı bir yer tutmuştur. Özbekistan açısından da Türkiye dış politikada öncelikli bir yer bulmuş, özellikle bağımsızlığının ilk yıllarında iki ülke ilişkileri ülkeleri yakınlaştırmıştır.¹⁷⁰

16 Aralık 1991 tarihinde Özbekistan'ı tanıyan Türkiye, 04 Mart 1992 tarihinde imzaladığı anlaşma ile iki ülke arasında diplomatik ilişkiler kurulmasını sağlamıştır. Bağımsızlıktan sonraki ilk zamanlarda hızla gelişen iki ülke arasındaki ilişkiler üst düzey devlet görevlilerinin ziyaretleri ile sürmüştür. Hızla gelişen bu ilişkiler Ekim 1992'de Ankara'da toplanan "Türk Dünyası" toplantısında Özbekistan'ın da katılımıyla gelişmesini devam ettirmiştir.¹⁷¹

Bu gelişmelere ek olarak 1990'lı yıllarda iki ülkenin iyi ilişkilerinde yaşanan gelişmeler askeri alanda da kendini göstermiştir. Türkiye'de eğitim görmek üzere gelen subay adaylarının yan sıra Türkiye ile ortak düzenlenen askeri tatbikatlar bu duruma örnek gösterilebilir.

Türkiye – Özbekistan ilişkileri diğer bölge ülkelerinde olduğu gibi ilk zamanlarda hızlı ve "heyecanlı" bir süreç içerisinde başlamıştır. Ancak

¹⁶⁹ Abdullah Demir, a.g.e., s.164-165

¹⁷⁰ Natalya Ulçenko, "Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya Politik, Ekonomik ve Kültürel İlişkiler", Derleyenler, Gülten Kazgan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003. s.217

¹⁷¹ www.altinmiras.com, 07.05.2009

Türkiye'nin bölge üzerinde olan projelerini hayata geçirememesi ve beklentilerin karşılanamaması yeni cumhuriyetlerde hayal kırıklığına yol açmış ve ilişkilerin gelişimini yavaşlatmıştır. Bu genel duruma Özbekistan'da yaşanan iç politika sorunları da eklenince iki ülke ilişkilerinde 1990'ların ikinci yarısında diplomatik krizler hakim olmuştur.

Söz konusu bu krizlere yol açan en önemli etkilere biri Özbekistan muhalefetinin önemli isimlerinden olan Muhammed Salih nedeniyle yaşanan sıkıntılardır. Özbekistan'da yaşanan iç politikadaki gelişmeler doğrultusunda Özbekistan'ı terk eden Muhammed Salih 1993 yılında Türkiye'ye sığınmış ve bu sığınmanın ardından 1994 yılında iki ülke arasında ilk gerginlik yaşanmıştır. Bu gerginliğe Muhammed Salih'in Türkiye'de yürüttüğü iddia edilen Özbekistan hükümeti karşıtı faaliyetler sebep gösterilmiştir. Bu faaliyetleri nedeniyle Özbekistan'da hakkında dava açılan Muhammed Salih 12 yıl hapis cezasına çarptırılmış ve bu karar doğrultusunda iadesi talep edilmiştir. Bu talep karşısında olumsuz yanıt alana Özbekistan Türkiye'den büyükelçiliğini çekmiş ve iki ülke arasında diplomatik bir kriz yaşanmıştır. Türkiye'nin Muhammed Salih'in faaliyetleri adına garanti vermesine rağmen kriz aşılamamış, yaşanan gerginliğin uzaması ve baskılar sonucu Muhammed Salih Türkiye'yi terk ederek Almanya'ya sığınmıştır. Bu terk ediş sonrasında yaşanan bunalım aşılmış ve iki ülke ilişkileri tekrar normalleşmiştir. Fakat bu durum uzun sürmeyecektir.¹⁷²

Muhammed Salih'in 1996 yılında tekrar Türkiye'ye dönmesi ve Özbekistan hükümetinin Türkiye'de eğitim gören öğrencilerinin radikal akımların etkisine girdiği gerekçesiyle bu öğrencilerini geri çağırması, Özbekistan'daki Türk okullarını kapatacağını duyurması yeni bir gerginlik ortamı oluşturmuştur. Eğitim konusundaki sorunlar dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in girişimleriyle aşılrken Muhammed Salih krizi Türkiye'den ayrılmak zorunda kalmasıyla çözülmüştür. Bu doğrultuda 1999 yılında Muhammed Salih Türkiye'den ayrılarak Norveç'e yerleşmiştir.

¹⁷² Cengiz Sürücü, "Türkiye – Özbekistan İlişkilerinin Üç Evresi", Türkiye'nin Avrasya Macerası 1989-2006, Nobel Yayınları, 2007, Ankara, s.352-353-354

Özbekistan yeni kurulan diğer cumhuriyetlerde olduğu gibi Sovyetler Birliğince dini açıdan soyutlanmış ve bu durum Özbekistan'ın dini gelişmelere mesafeli yaklaşmasına neden olmuştur. Ülkedeki faaliyet gösteren dini akımların faaliyetlerini kontrol edememek Özbekistan hükümetince şüpheyle karşılanmış ve kontrol sağlayabilmek için aşırı tepkiler geliştirilmiştir. Karşılaştığı tepkiler sonucunda Özbekistan'dan Tacikistan'a sığınan Tahir Yuldaşev ve Cuma Namangani liderliğindeki bir grup Özbek kurdukları Özbekistan İslami Hareketi ile Özbekistan'ın dini gelişmeler karşısındaki tutumunun daha da sertleşmesine neden olmuşlardır.

Süreç içerisinde bu ve benzeri dini temelli akımlar ile Özbekistan hükümeti arasında birtakım çatışmalar gerçekleşmiş ve Özbekistan bu çatışmalarda Türkiye Cumhuriyeti'ni İslamcı akımların desteklenmesinden sorumlu tutmuştur. Özellikle 16 Şubat 1999 tarihinde Özbekistan'da İslam Kerimov'a karşı düzenlenen bombalama olaylarında Özbek hükümeti geniş bir uluslararası şebekeyi sorumlu tutmuş ve bu şebeke arasında Türkiye'yi de saymıştır. Türkiye'nin bu şebeke içerisinde maddi yardımlar yaptığını iddia eden Özbek hükümeti konuyu daha da detaylandırarak bu eylemin Türkiye'de planlandığını iddia etmiştir. Türkiye üzerine olan iddiaların açık bir dille ortaya konması krizin derinleşmesine etki etmiştir. Dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in kişisel garanti vermesine rağmen Özbek hükümeti iddialarına devam etmiş ve Türkiye'ye karşı dış politika ve iç politikada bir takım önlemler almıştır. Bunlara somut bir örnek olarak Özbekistan'daki Türk iş adamlarına ait yatırımların durdurulması ve 21 Türk şirketinin çalışma izninin iptal edilmesi örnek gösterilebilir. Ayrıca Özbekistan'da faaliyet gösteren Fethullah Gülen cemaatine ait 6 lisenin kapatılması, Türkiye'de öğrenim gören Özbek öğrencilerin geri çağırılması Özbekistan'ın Türkiye'ye karşı tepkilerindedir.¹⁷³ Türkiye bu süreçte ilişkilerin düzeltilmesi için çabalarına devam etmiş olsa da 8 Nisan 2000 tarihinde Bakü'de düzenlenen Türk Devletleri zirvesine Özbekistan'ın katılmaması iki ülke arasında krizin devam ettiğini düşündürmüştür.

¹⁷³ Cengiz Sürücü, a.g.m, s.357-358

Söz konusu bu krizlerin aşılması için Türkiye'nin ısrarlı girişimlerine rağmen Özbek hükümetinin suçlamalarına devam etmesi Türkiye'nin Taşkent Büyükelçisi'ni geri çağırması ile sonuçlanmış ve iki ülke ilişkileri geçici olarak kopmuştur. Bu sürecin öncesinde Amerika Dışişleri Bakanı'nın Özbekistan'ı ziyaret etmesi ve sonrasında da Rusya'nın Özbekistan'ı ziyaret etmesi Özbekistan'ın uluslararası ilişkilerini bambaşka bir seviyeye getirmiştir. Geline nokta uluslararası kamuoyu tarafından terörizme karşı desteklenen Özbekistan 11 Eylül saldırıları sonrasında ülkesindeki hava alanlarını ABD'nin kullanımına açmış ve ABD ile bir ittifak içerisine girmiştir. Bu noktadan sonra Türkiye Özbekistan ile olan ilişkilerini terörizm karşıtı konularda yoğunlaştırmış ve Özbekistan'a terörle mücadele konusunda koşulsuz destek verme teminatında bulunarak iki ülke ilişkilerindeki krizi bir anlamda soğuma sürecine sokmuştur. Sonraki dönemlerde karşılıklı ziyaretler ve anlaşmalarla süren Özbek – Türk ilişkileri düzelmeye eğilimi içerisine girmiş ve birtakım iyileşme sinyalleri vermiştir. Krizi izleyen yıllarda Türk iş adamlarına karşı uygulanan tedbirler kaldırılırken kapatılan Türk okulları sorunu aşılammıştır.¹⁷⁴

Bu girişimlere rağmen geçen süre boyunca iki ülke arasında, Özbekistan'dan Türkiye'ye resmi bir ziyaret gerçekleşmemiştir. Özbekistan'dan Türkiye'ye resmi bir ziyaret gerçekleşmemesinde, Türkiye'nin Özbekistan yönetimine muhalif bazı çevrelere gösterdiği yakınlığın rolü olduğu düşünülmektedir. Ayrıca 2005 yılında meydana gelen Andican olayında Türkiye'nin Özbekistan'a destek vermemesi, Andican'da yaşanan olaylardan sonra Batı'nın takındığı tavır ve Avrupa Birliği'nin yönelttiği insan hakları eleştirileri, Özbekistan ile Türkiye arasındaki gerginliği tekrar gündeme getirmiştir. Bunlara ek olarak Andican olayı sonrasında Birleşmiş Milletler'in Özbekistan'a yönelik kabul ettiği "eleştiri raporuna" Türkiye'nin destek vermesi ikili ilişkileri daha da zora sokmuştur.¹⁷⁵

¹⁷⁴ Cengiz Sürücü, a.g.m., s.361-362

¹⁷⁵ www.altinmiras.com, 07.05.2009

6.2. Ekonomik İlişkiler

Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni kurulan cumhuriyetlerle olan ekonomik ilişkileri tüm bölge ülkeleri ile imzalanan ticari – ekonomik işbirliği anlaşmaları ile yürütülmüştür. Bu amaca yönelik teknik yardım programları Türkiye İhracat Kredi Bankası kredileri açılmıştır.¹⁷⁶ Bu doğrultuda Türkiye, Türki Cumhuriyetlerinin ulusal bankacılık sistemlerinin güçlendirilmesine özel bir önem vermiştir. Türkiye Ziraat Bankası tarafından “Türk Özbek Bankası” kurulmuş ayrıca yine Ziraat Bankası ile Özbekistan Ticaret Tarım Endüstri Bankası A.Ş (The Joint Stock Agroindustrial Bank) arasında UT-Bank kurularak, 13 Ocak 1993 tarihinde Taşkent'te faaliyetlerine başlamıştır. 2 milyon ABD Doları sermayeli UTBANK daha sonra bu sermayesini 5 milyon dolara yükseltildi. Özbekistan-Turkish Bank perspektif ileriye yönelik avantajları olan mali bir kuruluş olarak faaliyetine devam etmektedir. Özbekistan ve Türk Cumhuriyetleri arasındaki ticari işbirliğinde hizmet sunulması alanında kendi yerini günümüzde korumaktadır.¹⁷⁷

Türkiye ve Özbekistan arasındaki ticari ilişkilere ait birtakım anlaşmalar, istatistiksel veriler ve iki ülke ticaretini etkileyen sorunlar TİKA Özbekistan Ülke Raporu'nda yer aldığı kadarıyla şu şekildedir.

İki ülke arasında şu anlaşmalar yürürlükte. Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması, Eximbank Kredilerine İlişkin Anlaşma, Uluslararası Karayolu ve Havayolu Taşımacılığı Anlaşması ve Çifte Vergilendirilmenin Önlenmesi Anlaşması. Ayrıca Türk-Özbek Karma Ekonomik Komisyonu (KEK) Kurulmasına İlişkin Anlaşma da 1995 yılında imzalanmış ve karşılıklı olarak KEK toplantıları gerçekleştirilmiştir.

Türk Eximbank, yapılan kredi anlaşmaları çerçevesinde, 125 milyon dolar ihracata yönelik mal kredisi, 250 milyon dolar proje kredisi olmak üzere toplam 375 milyon dolarlık kaynak sağlamış, bunun 339,9 milyon dolarlık kısmı tahsis edilmiş ve 347 milyon dolarlık kısmı kullanılmıştır. Ayrıca şeker ve hububat kredisi olarak toplam 345 milyon dolarlık kredi açılmış,

¹⁷⁶ Fatih Turhan, “Türkiye - Türk Cumhuriyetleri Ekonomik Ve Ticari İlişkileri”, (www.dtm.gov.tr)

¹⁷⁷ Natalya Ulçenko, a.g.e., s.223

şeker kredisinden 47,8 milyon dolar, hububat için ise 83,4 milyon dolar kullanılmış ve bunların geri ödemeleri tamamlanmıştır. Türkiye, Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası ile Avrupa Birliği'nin maddi ve teknik desteği ile Özbekistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Türkmenistan tarafından Taşkent'te kurulan Taşkent Bölgesel Bankacılık Eğitim Merkezi için 1 milyon ECU ve Türkiye Bankalar Birliği'nce de 500.000 ECU olmak üzere toplam 1,5 milyon ECU (1,6 milyon dolar) yardım sağlamıştır.¹⁷⁸

Türkiye ile Özbekistan arasında siyasi ve iktisadi ilişkiler paralel olarak olumlu bir biçimde gelişmekteydi. Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın 1993 yılının Nisan ayında Özbekistan'ı ziyaret etmesinin ardından Türkiye'nin 1993'ün ilk on bir ayında Özbekistan ile olan ticaret hacmi 237 milyon 327 bin dolara ulaştı. 24 Haziran 1994 tarihinde ikinci kez Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov'un Türkiye'yi ziyaretleri, iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesinde önemli rol oynadı. 9-14 Temmuz 1995 tarihleri arasında Başbakanı Tansu Çiller, 6 - 8 Mayıs 1996 tarihleri arasında, ise Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel Özbekistan'ı ziyaret etmişlerdir. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in Özbekistan'a yaptığı bu ziyarette iki devlet arasında Ebedi Dostluk anlaşması imzalandı.

Ancak 1997 yılından sonra Türkiye ile Özbekistan arasında gerçekleşen ticaret hacminde bir düşüş görülmektedir. Ticari ilişkilerin zayıflamasında en önemli neden olarak Özbekistan Hükümetinin 1996 yılında uygulamaya koyduğu sıkı para politikası (Konvertasyon) olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu uygulamanın neticesinde kotalar getirilmesi ve döviz transferinde engellerin çıkması ihracatçı ve ithalatçıları olumsuz yönde etkilemiştir.¹⁷⁹

Başlangıçta Batılı işadamları güvenlik sorunları ve yüksek ekonomik riskler nedeniyle bölgeye ihtiyatlı yaklaşırken, Türk işadamları tüm bölgede aktif bir şekilde yerlerini almışlardı. Ancak, bu dönemde yürütülen çalışmalarda duygusal ağırlığın hakim olması ve ikili ve bölgesel ilişkilerin

¹⁷⁸ TİKA Özbekistan Ülke Raporu, www.tika.gov.tr/TR/Icerik.ASP?ID=276

¹⁷⁹ www.altinmiras.com, 07.05.2009

sürdürülebilir bir strateji çerçevesinde koordine edilememiş olması, başlangıçtaki beklentilerin gerisinde bir ilerleme sağlanması sonucunu doğurmuştur.

Örneğin diğer Orta Asya Türk Cumhuriyetleri gibi Özbekistan da ticari ilişkileri açısından önemli ölçüde Rusya'ya bağlı bulunmaktadır. Hammadde ihracatçısı konumunda olan bu ülkeler gibi Özbekistan'ın da hammadde fiyatlarında yaşanan düşüş nedeniyle alım gücü azalmıştır. Ayrıca, global kriz nedeniyle pahalı hale gelen doğrudan yabancı sermaye de riskli bölgelerden kaçmaya başlamış, bu nedenle yabancı sermaye ve kredi girişleri bu yıllarda düşüş göstermiştir. Özbekistan'ın yıllardır en büyük ticari ortağı Rusya olduğundan; Özbekistan ekonomisi Rusya ekonomisine olan bağımlılığı nedeni ile bu ülkede meydana gelen ekonomik krizden kolayca etkilenmiştir.¹⁸⁰

İki ülke arasında ticareti ve yatırımı etkileyen başlıca temel sorunlar ise vize ve konvertrasyon problemleridir. Vize almak oldukça zor bir prosedürün takibini gerektirdiği için, Özbekistan'la ticari ilişkiler kuran ve kurmak isteyen Türk iş adamları bu konuda büyük sıkıntı yaşamaktadırlar. İkinci problem ise konvertasyonda yaşanmaktadır. Bütün işlemler Sum üzerinden yapılmaktadır. Konvertasyon işlemleri Merkez Bankası aracılığıyla olmakta ve açılan ihalede ancak % 10–30 arası bir miktar dolara çevrilmekte ve geri kalan ödemeler Sum üzerinden yapılmaktadır. Sum olarak kalan kısım ise enflasyonist baskı ortamında değerini yitirmektedir.

İki ülke arasındaki ticareti etkileyen bu iki temel sorun dışında, diğer bazı sorunlar da söz konusudur. İkili ekonomik ilişkilerde karşılaşılan diğer sorunlardan biri, ülkede bankacılık sisteminin gelişmemiş olmasıdır. Bankaya yatırılan ve şirketin hesabında var olan nakit, ücret ödemek için bile büyük miktarlarda talep edildiği zaman, istenilen günde ve istenilen zamanda çekilememekte ve para transferleri uzun sürmektedir. Ziraat Bankası'nın kurduğu ortak banka, istenilen düzeyde çağdaş bankacılık hizmeti sunmadığı gibi, tek başına yatırımcıların ihtiyacını karşılamakta da yeterli

¹⁸⁰ Fatih Turhan, “Türkiye - Türk Cumhuriyetleri Ekonomik Ve Ticari İlişkileri”, (www.dtm.gov.tr)

olmamaktadır. Bu nedenlerden dolayı Özbekistan’da faaliyet gösteren Türk firmaları, finansman açısından faaliyetlerinde Batılı rakiplerine göre dezavantajlı durumdadırlar.¹⁸¹

7. Türkmenistan

Bugün Türkmenistan olarak bilinen bölge uzun yıllar İran coğrafyasında sayılan Horasan eyaletinin bir parçası konumundaydı. İpek Yolu’nun geçtiği ülkelerden birisi olan Türkmenistan, 1865–1885 yılları arasında Çarlık Rusya tarafından işgal edilerek Rusya’ya bağlanmıştır.¹⁸²

Türkmenistan SSCB’nin dağılmasının ardından bölgede kurulan yeni cumhuriyetler içerisinde sahip olduğu tarihsel geçmiş ve doğal kaynakları açısından farklılaşmaktadır. Türklerin Oğuz grubundan gelen Türkmenlerin nüfusun %87’sini oluşturduğu Türkmenistan’da %8 Özbek, %3 Rus, %2 diğer gruplar bulunmaktadır. Bağımsızlığını kazanmasından sonra iktidar değişikliğine gitmemiş olan Türkmenistan’da 21 Aralık 2006 tarihine kadar Saparmurad Niyazov (Türkmenbaşı) iktidarda kalmıştır. Sovyetler sonrası birçok iktidar değişikliğine sahne olan diğer cumhuriyetlere göre Türkmenistan bu yönüyle de farklılaşmaktadır.¹⁸³

Türkmenistan toplam yüzölçümünün 1/4’ü çöl topraklarından oluşmaktadır. Tarıma elverişli alan ise sadece %3’tür. Buna rağmen ciddi oranda pamuk üretim kapasitesine sahip olan Türkmenistan aynı zamanda doğal kaynaklar açısından da son derece zengindir. Diğer alanlardaki kısıtlılık bu durumu ülke ekonomisi açısından çok önemli kılmaktadır.¹⁸⁴ Türkmenistan içinde bulunduğu bu durum karşısında geleneksel kalkınma modelleri yerine sahip olduğu doğal kaynakları dünya pazarlarına ulaştırma ve satma üzerine kurulu bir yöneme odaklanmıştır. Beklide bu durumun getirdiği hassasiyetle uluslararası ilişkilerde tarafsız kalma konusunda dikkatli olmuş ve işbirliklerini

¹⁸¹ TİKA Özbekistan Ülke Raporu, www.tika.gov.tr/TR/Icerik.ASP?ID=276

¹⁸² Oya Akgönenç, a.g.m., s.4

¹⁸³ İsmail Birer-Bircan Dokuzlar, “Türkiye – Türkmenistan İlişkileri”, Türkiye’nin Avrasya Macerası 1989-2006, Der:Mustafa Aydın, Nobel Yayınları, 2007, s.325-326

¹⁸⁴ Abdullah Demir, “Tarihten Günümüze Rus Yayılımcılığı ve Yeni Kurulan Cumhuriyetler”, Ötüken Yayınları, İstanbul 1998, s.184

tercih etmiştir.¹⁸⁵ Türkmenistan'ın temelde bölgesel olarak başlayan uluslararası ilişkileri BM, AGİK, IMF, ECO gibi kuruluşlara katılmasıyla devam etmiştir. Bu organizasyonlar ve kuruluşlar tarafından kabul edilen Türkmenistan birçok ülke tarafından da tanınmıştır. Zaten Türkmenistan Devlet Başkanı Niyazov Türkmenistan'ı tanımlarken, laik ve demokratik bir ülke olarak belirtmiş ve Türkmenistan'ın başlıca amacının Orta Asya Devletleri ile diğer İslam ülkeleri başta olmak üzere doğu ve batı arasında fark gözetmeden iyi ilişkiler kurmak olduğuna dikkat çekmiştir.¹⁸⁶ Tarafsız ve barışçı bir görüntü çizen Türkmenistan bu görüntüsünü destekler bir politika izlemiştir. Ancak sahip olduğu doğal kaynaklar ve bunların dağıtımına adına zaman zaman sert politikalar izlemekten de geri durmamıştır. Aynı zamanda Türk, Rus, İran arasında nüfuz edinebilme adına yaşanan soğuk savaşta da Türkmenistan'ın etkisini görmek mümkündür. Türkiye'nin bölgeye yönelik politikalarının yanı sıra Rusya'nın bölgeyi kendi nüfuz alanı olarak görmesi ve İran'ın komşu ülkeleri ile iyi ilişkiler içine girme çabaları bu soğuk savaşın temellerini oluşturmuştur.¹⁸⁷

7.1. Siyasi İlişkiler

27 Ekim 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan eden Türkmenistan'ı ilk tanıyan ülke Türkiye olmuştur. Ayrıca ilk büyükelçiliği de 26 Mart 1992 tarihinde Türkiye açmıştır.¹⁸⁸ Bu tarihten önce de iki ülke arasında birtakım anlaşmalar ve ilişkiler söz konusudur. Bu tarihten sonra ise Türkiye bölgeye yönelik politikası çerçevesinde Türkmenistan'ın dünya kamuoyunda tanınması için gerekli girişimlerde bulunabilmesine yardım etmiştir. Bu doğrultuda iki ülke arasında birçok anlaşma imzalanmıştır.

İki ülke arasında imzalanan birçok anlaşmadan söz edilebilse de Ekim 1994'te Türkmenistan'ın bağımsızlık kutlamalarına katılan dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in, Türkmen gazının Türkiye üzerinden

¹⁸⁵ İsmail Birer-Bircan Dokuzlar, a.g.m., s.327

¹⁸⁶ İrfan Ülkü, a.g.e., s.258-259

¹⁸⁷ Prof. Saadettin Gömeç, "Türk Cumhuriyetleri ve Topulukları Tarihi", Akçağ Yayınları, Ankara, 2003, s.219

¹⁸⁸ TİKA Türkmenistan Ülke Raporu, www.tika.gov.tr/TR/Icerik.ASP?ID=276

Avrupa'ya taşınması konusundaki boru hattının temelini atmış olması önemlidir. 1994'de temeli atılan bu boru hattı ile yılda yaklaşık 30 milyar metreküp doğalgaz pompalanması hedeflenmiştir. Ancak uluslararası politikadaki gelişmeler ve Türkmenistan'ın tutumu sonucunda bu proje önemini kaybetmiş ve de Mavi Akım projesinin hayata geçmesiyle ikinci planda kalmıştır. Türkiye'nin 1999 yılında Rusya ile Mavi Akım anlaşmasını imzalamış olması iki ülke ilişkilerinde ciddi bir sorun yaratmıştır. Zira dünya gaz rezervlerinin %3,5'luk gibi bir kısmını elinde tutan Türkmenistan, bu durumu değerlendirmek için Türkiye ile işbirliğine gitmek istemiş fakat gelinen noktada hayal kırıklığına uğramıştır. Bu durumun Türkmenistan açısından değerlendirilmesi Türkiye'nin stratejik tercihinin Türkmenistan olmadığı yönünde olmuştur. İki ülke ilişkilerinde soğukluk yaratan bir başka olay da Türkiye'nin iç politikasında meydana gelen birtakım gelişmelerdir. Türkiye'de meydana gelen Susurluk olayından sonra hazırlanan raporlarda Türkmenistan'ın adının geçmesi ve Türkmen liderler hakkında olumsuz ifadelerin yer alması bu durumun ana nedeni olmuştur. Bunlara ek olarak Türkmenistan Devlet Başkanı'na düzenlenen başarısız suikast girişiminde Türklerin adının geçmesi iki ülke ilişkilerine gölge düşüren bir başka nedendir. Bu nedenlerle iki ülke arasında oluşan soğukluk sonucu özellikle inşaat sektörü olumsuz etkilenmiştir.

Türkiye ile Türkmenistan arasında yaşanan bu sıkıntılı süreci aşmak için Türkiye enerji alanında Türkmenistan ile anlaşma yapma yoluna gitmiştir. Bu doğrultuda doğalgazını almadığı Türkmenistan'dan doğalgaz ile üretilen elektrik satın almak için iki ülke arasında anlaşma yapılmıştır. İki ülke enerji bakanlarının karşılıklı ziyaretleri sonucu imzalanan anlaşma ile Türkiye Türkmenistan'dan elektrik alımına başlamıştır.¹⁸⁹

7.2. Ekonomik İlişkiler

İki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerden söz etmeden önce Türkiye'nin Türkmenistan'daki ekonomik kuruluşların eğitilmesinde ve müşavirlik hizmetleri konusunda bu ülkeye yardımlarda bulunmuş olmasına değinmek

¹⁸⁹ İsmail Birer-Bircan Dokuzlar, a.g.m., s.330-331-332

gerekir. Ayrıca Türk Bankalar Birliği, Türkmen bankalarına eğitimler vermiş ulaştırma bakanlığı da Türkmenistan'da fiber optik sistemler ve santraller kurmuştur. Türkmenistan bağımsızlığından sonra ekonomik açıdan her alanda bir değişime gitmiş ve mevcut imkanlarının değerlendirilmesi için birçok proje hazırlatmıştır. Bu çalışmalar sonucunda Türkmenistan kısa sürede olumlu sonuçlar almış gıda, enerji ve tekstil alanlarında gittiği ortaklıklarla önemli bir yol almıştır. Bu noktada Türk yatırımcıları Türkmenistan'da önemli bir rol oynamıştır. Türkmenistan'ın yatırım ortamı henüz yeterince gelişmemiş olsa da Türk doğrudan yatırımları bu coğrafya içerisinde Kazakistan'dan sonra en çok bu ülkededir. Türk firmaları ülkede özelleştirme yeterince yapılmamış olması nedeniyle yerel ortaklar kullanarak faaliyetlerine kolaylık sağlamışlar ve büyük projelere imza atmışlardır. Bu doğrutuda Türk girişimciler tekstil sanayisinde büyük paya sahiptirler. Ayrıca tarım teknolojileri, bankacılık ve gıda sektöründe de Türk yatırımlarından söz edilmektedir. Bahsedilmesi gereken bir konu da Türkmenistan'daki Türk müteahhitlik firmalarıdır. Orta Asya'daki en büyük pazarı oluşturan Türkmenistan'da Türk firmaları yaklaşık 5 milyar dolarlık proje üstlenmiş durumdadırlar. Geline nokta itibarı ile Türkmenistan için Türkiye ekonomik ilişkiler açısından oldukça önemlidir. Hatta ihracat ve ithalat alanında BDT ülkeleri dışında en önemli ortağıdır denilebilir. Türk yatırımcıların Türkmenistan'daki yatırımları ihracat potansiyelinin artmasında etkili olmuştur. Ayrıca Türkiye ile Türkmenistan arasındaki ticaret hacmi 2005 yılı itibarı ile 340,3 milyon dolar olmuştur. Bu rakamın 180,4 milyon dolarını ihracat, 159,9 milyon dolarını ithalat oluşturmaktadır.¹⁹⁰

Türkmenistan'da 200 kadar Türk firması yatırım gerçekleştirmiştir. Türk firmaları iplik, tekstil, hazır giyim, gıda, inşaat, turizm, taşımacılık, petrol ve petrol ürünleri, süpermarket, mağaza, bankacılık, oto tamir servisi, lokantacılık gibi alanlarda faaliyet göstermekte olup, yatırım toplamı 2001 yılı itibarı ile 1.250 milyon dolar civarındadır. Bu yatırımların yaklaşık 1 milyar dolarlık bölümü tekstil sektöründe gerçekleştirilmiştir.

¹⁹⁰ İsmail Birer-Bircan Dokuzlar, a.g.m. s.339-340

Son olarak, Aşkaabat Ticaret Müşavirliğinden alınan bilgilere göre, Türkmenistan'ın, ülkesinde taahhüt işleri üstlenen yabancı firmalara, projenin %30'unun Türkmenistan firmalarınca gerçekleştirilmesi şartını getiren bir karar aldığı öğrenilmiştir. Ancak, Türkmen firmalarının teknik açıdan henüz yeterli olmamaları nedeniyle söz konusu kararın uygulamaya geçirilmesinde bir geçiş dönemine ihtiyaç duyulmaktadır.¹⁹¹

7.3. Türkiye İle Türkmenistan Arasında İmzalanan Ekonomik Ve Ticari Anlaşmalar

İki ülke arasında süren ekonomik ilişkilerin temelini oluşturan anlaşmalar TİKA Türkmenistan Ülke Raporunda yer aldığı şekliyle şöyledir.

- Türkiye ile Türkmenistan Arasında Ekonomik ve Ticari İşbirliğine Dair Anlaşma 3 Aralık 1991, Ankara
- Türkiye ile Türkmenistan Arasında Türkmenistan'dan Türkiye'ye Doğalgaz Gönderilmesi Hakkında Anlaşma 1 Mayıs 1992, Aşkaabat
- Türkiye ile Türkmenistan Arasında Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunma Anlaşması 2 Mayıs 1992, Aşkaabat (Anlaşma 1992 yılında imzalanmış, 13 Mart 1997 tarihinde yürürlüğe girmiştir)
- Türkiye ile Türkmenistan Arasında Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme Protokolü 4 Mayıs 1992, Aşkaabat
- Türkiye ile Türkmenistan Arasında Turizm Alanında İşbirliği Anlaşması 19 Ağustos 1992, Aşkaabat
- Türkiye ile Türkmenistan Arasında Karma Ekonomik Komisyon Kurulmasına Dair Anlaşma 17 Ağustos 1995, Aşkaabat
- Türkiye ile Türkmenistan Arasında Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması 17 Ağustos 1995, Aşkaabat (Anlaşmanın vergilere ilişkin hükümleri 1 Ocak 1998 tarihinde yürürlüğe girmiştir)

¹⁹¹ TİKA Türkmenistan Ülke Raporu, www.tika.gov.tr/TR/Icerik.ASP?ID=276

- Türkiye ile Türkmenistan Arasında Uzun Vadeli İşbirliğinin Esas Gelişme Yönleri Hakkında Memorandum 13 Şubat 1996, Ankara¹⁹²

C. AVRASYA SEÇENEĞİ

1. Türk Dış Politikasında Avrasya

Sovyetler Birliği dağıldığında Türk dış politikasının temel eksenini Batı idi. Dolayısıyla Sovyetlerin dağılması, Batı ile ilişkileri merkeze alarak küresel ve bölgesel gelişmeler ile değerlendirildi. Önce Sovyetlerin dağılmasının Türkiye'nin Batı açısından taşıdığı stratejik ve askeri değerini azalmasına yol açacağı fikri ortaya atıldı. Bu fikir aynı yöndeki endişeyle birlikte sunuldu. Koşullar değiştikçe ve zaman geçtikçe, Sovyet sonrası coğrafya Türk dış politika yöneticileri tarafından bir fırsat alanı olarak değerlendirilmeye başlandı. Ancak bu yorum değişikliği, bir mantık değişikliğine dönüşemedi. Türkiye Batı gözünde Soğuk Savaş sonrasında kaybettiği stratejik önemini yeniden kazanabilmek için; yani bizzat Batı ile olan ilişkilerinde kullanmak üzere Orta Asya ve Kafkasya'ya yöneliyordu. Bu demek oluyor ki Sovyet sonrası coğrafyayla ilişkilere yanlış bir mantıkla başlamış olabilirdi. Yanlış mantık, Batı'ya dönük bir üst bağlılıkla biçimleniyordu. Batı'yla ilişkiler prizmasından bakarak bölgesel politikalar üretilmesinden kaynaklanıyordu.¹⁹³ Çıkan sonuç itibarıyla; Türkiye dünya siyasetinde önemini azaldığına inandırılmış bir düşünce içindeydi. Stratejistler, Sovyetlere karşı vazgeçilmez olan Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrasında önemini azaldığını belirten yazılar kaleme alıyordu. Türkiye bu düşüncenin getirdiği endişe karşısında ortaya çıkan imkanları görememiş olabilirdi. Oysa dikkatli bir şekilde tahlil edilecek politikalar Türkiye'nin önemini azaltmak yerine, Türkiye'yi çok daha önemli bir konuma getirebilirdi. Buradan hareketle, kendi ekseninden ayrılamamasını isteme ihtimali güçlü olan Batı ülkeleri, bu görüşü ve beraberindeki endişeyi kendileri kurgulamış ve bilinçli olarak yaymış olabilirdi. Uzun vadeli ve

¹⁹² TİKA Türkmenistan Ülke Raporu, www.tika.gov.tr/TR/Icerik.ASP?ID=276

¹⁹³ Utku Yapıcı, "Bağımsız Avrasya Politikası", Hakimiyeti Milliye Gazetesi, 18.Haz.2007, www.hakimiyetimilliyeye.org

kendi çıkarlarına çok uygun olan bu kurgu, Türkiye'nin ilk zamanlardaki siyasi ilişkileri incelendiğinde çok uç bir senaryo olarak görülmemelidir.

Sovyetler Birliğinin dağılmasının ardından günümüze kadar (2006) geçen süre incelendiğinde; meydana gelen temel değişkenleri, Uluslararası güçlerin Avrasya olarak tanımladığımız coğrafyada hâkimiyet arayışlarını ve Türkiye'nin bu coğrafyadaki ülkeler ile ilişkilerini bu şekilde sıralamak mümkündür. Bu değerlendirmelerin ardından, Avrasya kavramının siyasi ve ekonomik anlamı dahilinde, dış politikada yeni bir anlayış olabilme ihtimalinin değerlendirilmesi yerinde olacaktır.

Az önce de ortaya konulduğu gibi, 1990'lara kadar Türkiye Cumhuriyeti dış politika açısından batıya yüzünü dönmüştür. Kurtuluş savaşı sırasında Moskova ile birtakım ilişkiler söz konusu olsa da Cumhuriyet tarihimizin dış politikası batı ile iyi ilişkiler kurmak üzerine odaklanmıştır. Batıyla iyi ilişkiler kurmaya ne kadar odaklanıldıysa bir o kadar da doğu ile olan ilişkilerde ilgisiz bir politika yürütülmüştür. Kafkasya ve Orta Asya'da tamamen SSCB yönetimi kabul edilmiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren yürütülen bu politika SSCB'nin dağılmasına kadar sürmüş ve soğuk savaş bitene kadar bölge Türkiye'nin ilgi alanı dışında kalmıştır.¹⁹⁴ Sovyetlerin yıkılıp soğuk savaşın sona ermesinin ardından Türk dış politikasında yeni açılımlar kaçınılmaz olmuş ve Avrasya olarak tanımladığımız, Orta Asya ve Kafkaslar merkezli olmak üzere, bu coğrafyada Türkiye etkin olmayı amaçlamıştır.

Türkiye'nin bu amaçları doğrultusunda, büyük bir hevesle başladığı Avrasya macerasında günümüzde gelinen noktaya bakıldığında, kendi ulusal çıkarları ve/veya etnik açıdan kurmayı planladığı çıkarları adına, büyük bir başarıdan söz etmek pek mümkün görünmemektedir. Gelinen noktanın buraya kadar olan açıklamalar eşliğinde, değerlendirilmesi sonucu mevcut durum şu şekilde özetlenebilir.

¹⁹⁴ Erel Tellal, "Türk Dış Politikasında Avrasya Seçeneği", Türkiye'nin Avrasya Macerası 1989-2006, Der:Mustafa Aydın, Nobel Yayınları 2007, Ankara, s.14

Türkiye Avrasyacılık kavramını ilk zamanlarda “Türk Dünyası” olarak algılamış ve bunu uzun vadeli bir politikaya dönüştüremeyerek, milliyetçi akımların güdümünden çıkaramamıştır. Kafkaslar ve Orta Asya’daki devletlerin bağımsızlıklarını kazanmaları ile “Türk Dünyası”, “Türk”, “Türki” gibi sıfatlarla nitelenen bu coğrafya ile etnik köken dil ve din temellerinde bağlar kurulmaya çalışılmış buda aynı coğrafyayı dış politikanın gündeminde tutmuştur. Türkiye bu çıkmazın yanı sıra, dünyadaki dengeleri dikkate alarak uzun vadeli politikalar üretmek yerine, ABD’nin politikalarının uygulayıcısı konumuna gelmiştir.¹⁹⁵ Oysa olması gereken dağılan Sovyetler Birliği’nin ardından ortaya çıkan fırsatları değerlendirmek, eski Sovyet Coğrafyasının kapitalist ekonomiye katılma sürecine dahil olarak AB ve ABD ye karşı elini güçlendirmektir. Bu tanımlama kapsamında Avrasya Politikası ve yönelimlerine geçiş yapacak olursak, bu kavramın kısa bir özgeçmişi ile başlamamız yerinde olur.

Avrasya tartışmaları Türk siyasi hayatına ve Türk stratejistlerinin gündemine Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra baskın olarak gelmiştir. Fakat bu kavramın ve içeriğinin farklı boyutlarda tarihsel bir geçmişi vardır. Bu bağlamda Avrasya seçeneği tartışmalarına yaklaşık 100 yıl önce Enver Paşa’nın “Turan” düşüncesi ile başlanmıştır demek yerinde olur. İlerleyen zamanlarda Ziya Gökalp’in “Kızıl Elma” ülküsü ile kuramsal temellerinin olduğu bu düşünce, soğuk savaş yıllarında Ulusçu akımların savunduğu bir görüş olmuştur. Her ne kadar sağ milliyetçi akımların söyleminde yer alan bir kavram olarak tarihe mal olmuş olsa da 1960’larda, çok fazla örneği olmamakla birlikte, Türk solu da emperyalizmin karşıtlığı çizgisinde Avrasya’ya yüzünü dönmüştür. Ancak bu noktada Erel Tellal’ın * deyiimiyle şu noktanın altını çizmek gerekir. “...Ne Enver Paşa’nın, ne Sultan Galiyev’in, ne Ziya Gökalp’in, ne de Alparslan Türkeş ve ülkücü akımın tanım ve özelemleri birbiriyle örtüşür. Hepsi başka zaman dilimlerinde ve koşullarda başka içeriklerde “Turan” kavramını kullanmışlardır. Belki de bu tartışmaların

¹⁹⁵ Erel Tellal, a.g.m.,s.15

* Doç. Dr., Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

başlangıcı olarak Yusuf Akçura'nın 1904 tarihli "Üç Tarz-ı Siyaset" çalışmasını kabul etmek gerekir. Zira Akçura'nın tartıştığı siyasetlerden üçüncüsü ırka dayalı bir Türk milletini teşkil etmektir."¹⁹⁶ Bu süreci günümüze kadar getirmek gerekirse de, dönemin Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreteri olan Kılınç Paşa'nın açıklamalarını da burada hatırlatmak gerekir. Öyle ki; Kılınç Paşa yaptığı bir konuşmasının ardından, Avrasya Seçeneği tartışmaları ayırım gözetmeksizin, siyasetin ve medyanın her alanın da yayılmıştır.

Bu kavramın tarihsel geçmişi ve gelişimi farklılıkları içinde barındırmakla beraber bu coğrafyaya bakış açısına dair dönüm noktası SSCB'nin yıkılması olmuştur. Bu yıkılışın ardından ortaya çıkan otorite boşluğu ve bağımsızlığına kavuşan dış politikada tecrübesiz olan cumhuriyetlerle (özellikle Türki Cumhuriyetlerle) Türkiye yakından ilgilenmiş ne var ki, büyük bir hızla başlatılan girişimler kısa sürede durağanlık seviyesine geçmiştir.

1991–1995 arasındaki ilişkilerin hızı sonraki yıllarda göreceli olarak azalmıştır. O yıllarda acele ile atılan, birçoğu da hedefine ulaşamayan adımların yerini, daha gerçekçi ve sakin bir dönem almıştır. Bu yeni dönem içinde daha verimli işler yapılmaya başlanmıştır. 1991'den sonraki on yıllık açılım içerisinde ekonomik durumun biraz daha iyi olmasının verdiği rahatlıkla Türkiye bu coğrafyaya yardım eli uzatma programları yapmıştır. Ne var ki bu heyecan içinde işin dozu kaçmış ve yardımı alanlara karşı "büyük abi" edası kullanılmıştır. O heyecan içinde büyük sözler verilmiş ama tutulmamıştır. Dolayısıyla karşı tarafta kızgınlık veya kırgınlık yaratılmıştır. Aslında Orta Asya Cumhuriyetleri'nin özellikle Rus ve komünist baskısından kurtulduktan sonra iyi niyetle de olsa, herhangi bir "büyük abi" imajına katlanacak durumda değildiler. Psikolojik olarak çok tepkili oldukları bu dönemde Türkiye bunu doğru tahlil edememiştir. Türkiye Cumhuriyeti yetkilileri tarafından dile getirilen ve gerçekleştirilemeyen sözlerin yanı sıra,

¹⁹⁶ Doç. Dr. Erel Tellal, a.g.m., s.16

Türkiye Cumhuriyetlerine giderek iş yapmak isteyen girişimcilerin neden olduğu bireysel ekonomik sorunlardan da söz edilebilir.¹⁹⁷

Bu noktada Türkiye'nin Avrasya politikasına ilişkin bir noktaya da değinmek gerekir. Türkiye'nin üstlendiği "büyük abi" modeli, ilk zamanlardaki ilişkilerin heyecanı ile atılan adımlardaki eksiklikler, bireysel girişimcilerin yol açtığı sorunlar ve beraberinde gelen kötü imaj bölge ülkelerinde Türkiye'ye karşı bir mesafe oluşmasına yol açmıştır. Dış politikada sürekli bir kuşkuculuk içerisinde olan Türkiye bağımsızlığını kazanan devletlerin yardımıyla dış politikadaki yalnızlığından kurtulacağını düşünmüştür. Oysa gerek Birleşmiş Milletler'de, gerek Avrupa kurumlarında bu devletler Türk dış politikasının temel sorunlarında Türkiye'nin arkasında yer almaktan çekinmişlerdir. Örneğin bu devletlerden hiçbiri Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni tanımamış, Ermeni soykırımını iddiaları karşısında destek vermemişlerdir.¹⁹⁸

Türkiye'nin Avrasya olarak tanımladığımız coğrafyadaki ilişkilerinde ortaya çıkan mesafeli devletlerarası durumu karşısında Aleksandr Dugin'in "Türkiye'nin, Avrasya'nın siyasi ve kültürel tanımında yer bulması kolay değildir." düşüncesini hatırlatmaktadır. Nitekim siyasi ya da kültürel bir tanıma dayalı Avrasya içerisinde Türkiye'nin Azerbaycan dışındaki eski SSCB ülkeleri ile Rusya çıkarlarını gözetmeden nüfuzunu arttırması pek mümkün görünmemektedir. Buna karşın Avrasya'ya ekonomik bir anlam yüklediği ölçüde Avrasyacılığın Türkiye açısından avantaj ifade etme ihtimali güçlenecektir. Kurulacak ekonomik ilişkilerin, Türk ihracatının bölgesel işbirlikleriyle güçlenmesi sonucunda Avrupa'ya yönelik aşırı bağımlılığı azalarak dengelenecektir. Bu noktada Avrasya Türkiye için siyasi bir dış politika alternatifi olmasının yanı sıra, dış ticareti açısından artan öneminden dolayı ekonomik açıdan da bir alternatif oluşturacaktır. Türkiye için Avrasya ihracata dayalı gelişimine ivme katacak bir coğrafya olması açısından stratejik öneme sahiptir. Türkiye Avrasya coğrafyasındaki ülkelere enerji ihtiyacı karşılamaya yönelik yapılacak işbirlikleri ile ekonomik kazançlar elde

¹⁹⁷ Oya Akgönenç, a.g.m., s.11-12

¹⁹⁸ Erel Tellal, a.g.m., s.25

edecek ve bölgeye yönelik ihracatları ile 1980 sonrasında görülen çarpık gelişmeye sağlıklı bir yapı kazandırabilecektir.

Türkiye'nin Avrasya ülkeleri ile ticaretini artırması karşılıklık prensibi içerisinde tüm taraflara önemli fırsatlar sunmaktadır. Buna karşın Türkiye SSCB'nin yıkılması ile dünya piyasalarıyla buluşan yeni devletlerin sunduğu ekonomik avantajlardan yeteri kadar faydalanamamıştır. Beklide Avrasya coğrafyasındaki siyasi ve kültürel nüfuz pekiştirme çabaları ekonomik fırsatların kaçırılmasına neden olmuştur. Türkiye'nin kalkınması için ihracatın önemi anlaşıldıkça Avrasya'nın ihmal edilemeyecek kadar önemli bir konu olduğu daha belirgin hale gelecektir.¹⁹⁹

Avrasyacılık kavramına bir başka açıdan değerlendirilmesi de şu şekilde ortaya konabilir. Türk dış politikasının 1990'lı yıllara kadar olan dönemine bakıldığında, genel anlamda, Türkiye'nin izlediği kayıtsız bir AB ve ABD çizgisinden söz edilebilir. Bu çizgideki bir politikanın dış nedenleri araştırıldığında, şüphesiz temel neden; soğuk savaş döneminde batı bloğu içerisinde yer alınmış olunmasıdır. Bu kayıtsız dış politika Cumhuriyet dönemi boyunca sürekli muhalefet tarafından eleştirilmiş olsa da, görev değişiklikleri bu çizginin Türkiye aleyhine olan gelişimini etkilememiştir. Ayrıca bu kısa değerlendirme günümüze kadar geçen dönem için de geçerlidir.

Türkiye'nin kendine sürekli "muasır medeniyet seviyesine" ulaşmak çizgisinde bir rota belirlemiş olmasına rağmen, bu hedefe ulaşmak için uyguladığı yol ve/veya bu hedefe hangi yollarla ulaşacağı her zaman tartışma konusu olmuştur. Önemli olan ise belirlenen bu Milli Vizyon doğrultusunda, Milli Çıkarların doğru teşhis edilerek, bu doğrultuda hareket edilebilmesidir.²⁰⁰ Tam bu noktada ortaya çıkan sonuç ise, Soğuk Savaş içerisinde belirlenen Milli çıkarlarımızın ve buna hizmet etmesi beklenen dış politikamızın tekrar gözden geçirilmesi ve değişmeyecek Milli Vizyonumuz

¹⁹⁹ Mert Bilgin, "Türkiye'nin İhracata Yönelik Ekonomi Politikalarında Avrasya'nın Stratejik Önemi", Türkiye'nin Avrasya Macerası 1989–2006, Der: Mustafa Aydın, Nobel Yayınları 2007, Ankara, s.74-75

²⁰⁰ Doç. Dr. Oya Akgönenç, "Türkiye'nin AB Stratejisi", Nobel Yayınları, Ankara 2009, s.11

olan, muasır medeniyetler seviyesine ulaşmak hedefi doğrultusunda düzenlenmesi gerektiğidir. Bu durumu gereklilik olarak tanımlamak belki bu çalışmanın temel savunusu olarak değerlendirilebilir. Ancak ortaya çıkan sonuçlara ve fırsatlara bakıldığında başka bir tanımın yetersiz kalacağı ortadadır. Bu doğrultuda devam edecek olursak. SSCB'nin yıkılmasından sonra ortaya çıkan yeni devletler ve yeni siyasi ilişkiler fırsatlarla doludur. Bütün dünyanın ihtiyacı olan enerji kaynaklarının önemli bir kısmını içinde barındıran bu coğrafya dış politikada tecrübesiz devletler tarafından yönetilirken Türkiye sahip olduğu doğal avantajlarla bu coğrafyadaki konumunu ikili ilişkilerle güçlendirme ihtimaline sahiptir. Özellikle Türki Cumhuriyetleri ile olan etnik bağlantıları Türkiye'yi ön plana çıkartmış ve Türkiye'ye çok yönlü bir politika izlenmesi yolunda imkan tanımıştır. Zira takip edilecek çok yönlü politikalar Türkiye'nin doğal avantajları ile birleştiğinde, Türkiye'yi güçlü ve önemli bir konuma taşıyacaktır. Ancak Türkiye'ye böyle bir konum kazandıracak kavramın sadece doğuya yönelik bir politika izlenmesi olduğu düşünülmemelidir. Böyle bir sonuç durumu sadece bir paradoksa dönüştürecektir. Zaten Türkiye'nin Batı yada Doğu (veya Avrasya) şeklinde bir seçim yapması gerekliliği günümüzde, hatta 1990 dan bugüne, söz konusu değildir. Ayrıca Böyle bir seçim ihtimali üzerine yürütülen tartışmalar, Türkiye'nin içinde bulunduğu sosyolojik durum göz önüne alındığında bir başka sıkıntıyı da beraberinde getirmektedir. Zira Türkiye'de çağdaşlaşma kavramı ile batılılaşıma kavramının barındırdığı ortak alan o kadar büyüktür ki, çoğu zaman birbirlerinin yerine dahi kullanılmaktadır. Durum bu noktadayken "Avrasya denen şey Cumhuriyetin üzerine kurulduğu çağdaşlaşma ülküsüne karşı çıkmak anlamına gelebilmektedir. Üstüne Avrasya seçeneği tartışmalarının daha çok muhafazakâr ve milliyetçi kesimler tarafından tartışılıp savunulunca, konu dönüp dolaşıp Cumhuriyetin temellerinin tartışılmasına dönüşebilmektedir."²⁰¹ Bu ihtimalden uzak bir bakış açısı yakın tarihte, daha önce belirtildiği gibi, MGK Sekreteri Kılınc Paşa'nın açıklamaları ile gündeme gelmiştir. Ayrıca bu kavram karmaşasının

²⁰¹ Erel Tellal, a.g.m. s.18-19

aşılması sonucunda; yurtsever olduğunu savunan sol siyasetçiler ile ulusçu olduğunu savunan sağ siyasetçiler ortak bir noktada buluşma imkânına sahip olacaklardır. Bu buluşmadan doğacak sonuç ise dış politikada Milli Çıkarları doğrultusunda, iç politikadan aldığı güç ile daha dengeli bir siyaset izleyecek olan Türkiye'dir.

Bu doğrultuda varılacak sonuç Türkiye'nin değişen ve gelişen dünya siyasetinde, Batı politikasına, bu bölüme kadar yapmaya çalışılan tanımı itibariyle, Avrasya politikasının bir seçenek olması algısı yanlıştır. Avrasya Politikası Türkiye için bir zorunluluktur. Bütünlüklü ve kararlı bir Avrasya Politikası, bugüne kadar ki dış politikamıza doğru eklemlendiği takdirde Türkiye'nin öneminin artacağı ortadır.

2. Bölgeye Yönelik Kültürel Girişimler

Türkiye bölgeye yönelik politikasını 1991'de henüz SSCB yıkılmadan bu Cumhuriyetlerin bağımsızlıklarını tanıyan ilk ülke olarak başlatmıştır. Bu bölüme kadar olan siyasi ve ekonomik ilişkilerin ortaya konulması ve analizlerinin ardından yürütülen kültür politikasının somut yansımalarını da şu şekilde sıralayabiliriz.

2.1. Türk İşbirliği Ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı (TİKA)

Türkiye Cumhuriyeti'nin Sovyetlerin dağılmasının ardından kurulan yeni devletlerle işbirliği içerisine gitmek ve birtakım ortak yollar aramak amacıyla oluşturduğu Türk İşbirliği Ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı önemli faaliyetlerde bulunmuştur. Kısa adı TİKA olan bu kuruluşun resmi internet sitesinde yer aldığı şekliyle kuruluşu ve görevleri şu şekildedir.

Kuruluşu

Bakanlar Kurulu'nun 24 Ocak 1992 tarihli kararıyla, 21124 sayı ve 27 Ocak 1992 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe giren 480 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Dışişleri Bakanlığı'na bağlı bir teşkilat olarak kurulan TİKA, 28 Mayıs 1999 tarihinde Başbakanlığa bağlanmıştır.

4668 sayılı "Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun" 12 Mayıs 2001 tarih ve 24400 Sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.²⁰²

Başta Türk dilinin konuşulduğu ülkeler ve Türkiye'ye komşu ülkeler olmak üzere, gelişme yolundaki ülkelerin kalkınmalarına yardımcı olmak, bu ülkelerle; ekonomik, ticari, teknik, sosyal, kültürel, eğitim alanlarında işbirliğini projeler ve programlar aracılığı ile geliştirmek amacına hizmet etmektedir.

TİKA'nın görevleri şunlardır:

a) Gelişme yolundaki ülkelerle ekonomik, ticari, teknik, sosyal, kültürel ve eğitim işbirliğini, bu ülkelerin kalkınmalarına katkıda bulunacak projelerle geliştirmek,

b) Gelişme yolundaki ülkelerin kalkınma hedefleri ve ihtiyaçlarını da göz önüne alarak, ekonomik, ticari, teknik, sosyal, kültürel ve eğitim işbirliği ve yardım konularını belirlemek ve bu amaçla gerekli proje ve programları hazırlamak veya özel kuruluşlara hazırlatmak,

c) Gelişme yolundaki ülkelerin bağımsız devlet yapılarının geliştirilmesi, mevzuatın hazırlanması, kamu görevlilerinin yetiştirilmesi, serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecinde bankacılık, sigorta, dış ticaret, bütçe ve vergi sistemi gibi alanlarda ihtiyaç duyacakları yardımları sağlamak, bu ülkelere uzmanlar gönderilmesi, bu ülkelere gelecek eleman ve öğrencilerin eğitim ve staj görmesi, bu kişilere burs tahsis edilmesi amacıyla gerekli düzenlemeleri ve koordinasyonu yapmak,

d) Eğitim ve kültür alanlarındaki işbirliği programlarının, yurtdışında, Türk Kültür Merkezleri aracılığıyla yürütülmesi için gerekli düzenlemeleri yapmak.

e) Ana hizmet ve görevleriyle ilgili konularda diğer kamu kurum ve kuruluşları ile gerekli işbirliği ve koordinasyonu sağlamak.

Bu çerçevede,

²⁰² <http://www.tika.gov.tr/TR/Icerik.ASP?ID=22>

- Bütün kesimleri kucaklayan, “Bölgesel İşbirliklerini Geliştiren” projeler uygulayarak, barışa ve işbirliğine uygun ortamlar oluşturmayı,
- Az gelişmiş bölgelerde (Afrika, Orta Doğu v.b.), öncelikli insani problemlerin çözümüne yönelik projeler uygulayarak, yaraların kısmen sarılmasını “Kalkınma Desteği” sağlayarak bu bölgelerde yeni işbirliği alanları oluşturmayı,
- Nispeten gelişmiş bölgelerde, (Doğu Avrupa, Orta Asya) Makro Projeler uygulayarak, işbirliği imkanlarını artırmayı ve “Kalkınma İçin Küresel Ortaklık Anlayışı” ile sistemleri uyumlu hale getirmeyi,
- Kültür coğrafyasının kültürel unsurlarını ve değerlerini evrensel boyuta taşıyarak, “Küresel İşbirliğini” kolaylaştırmayı benimsemiştir.

Bu ilkeler çerçevesinde TİKA'nın gerçekleştirdiği faaliyetler arasında;

- “Afganistan’ın Yeniden İmarı” başlığı altında çok sayıda eğitim ve sağlık kurumları inşası,
- Kırım Türklerine konut edindirme projesi,
- Türkiye ile Moldova arasında gerçekleştirilen “Gökoğuz Yeri İçme Suyu Projesi”,
- Moğolistandaki Türk Anıtları Projesi,
- Avrasya Ülkelerinde Girişimciliğin ve Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin Geliştirilmesi Projesi,
- Türkmenistan’da bulunan Sultan Sancar Türbesi’nin restorasyonu,
- Hoca Ahmet Yesevi Türbesi’nin Restorasyonu Projeleri bulunmaktadır.²⁰³

²⁰³ “Türk Dış Politikası 1919-2008”, Editör: Prof. Dr. Haydar Çakmak, Barış Platin Yayınları 2008, Ank., s. 1086

2.2. Eğitim Faaliyetleri

Türkiye bölgeye yönelik politikaları çerçevesinde bölgede eğitim konularında da faaliyetlerde bulunmuştur. Özellikle dil ve kültürel alanların birbirine yakın olması avantajını kullanmıştır. Bu doğrultuda bölgede M.E.B., Y.Ö.K., TİKA ve üniversitelerin yan kurumları eğitim faaliyetlerinde bulunmaktadır. Kazakistan'da bulunan Ahmet Yesevi Üniversitesi ve Kırgızistan'da bulunan Manas Kırgızistan – Türkiye Üniversitesi önemli ölçüde öğrenciye eğitim vermektedir. Bunlardan Ahmet Yesevi Üniversitesinde 29 binden fazla kayıtlı öğrenci olmasına rağmen son zamanlarda bu üniversite mezunlarının işe alım aşamasında sorun yaşamaları birtakım sıkıntılar doğurmuştur. Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'teki Manas Kırgızistan - Türkiye Üniversitesi ise itibarlı bir konuma ulaşmış ve öğrenci sayısını daha makul seviyelerde tutmuştur. Üniversiteler dışında Milli Eğitim Bakanlığı da 9 okul ve 182 Türk öğretmenle birlikte bölgede faaliyette bulunmaktadır.

Devlet kurumları dışında özel sektörün bölgede faaliyet gösteren 15 yüksek okulu ve 150'nin üzerinde lisesi bulunmaktadır. Özel kuruluşlar vakıflar - dernekler ve ticari şirketler olmak üzere iki grupta faaliyet göstermektedir. Fethullah Gülen tarafından desteklendiği tahmin edilen Türk okullarının sayısı çoğunluktadır. Bu grubun dışında Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı (TDAV) da eğitim alanında yer almaktadır. Okullarında diğerlerinden farklı olarak İngilizce eğitim yapmaması ile tanınan TDAV'ın kültür merkezleri, liseleri ve yüksek eğitim kurumları bulunmaktadır.²⁰⁴

2.3. Türk Kültür Ve Sanatları Ortak Yönetimi (TÜRKSÖY)

Bölgeye yönelik faaliyetler arasında Türk Kültür Ve Sanatları Ortak Yönetimi faaliyetleri ile bölge ülkeleri arasında birlikteliği arttırmayı amaçlamıştır. TÜRKSÖY'un kuruluşu ve amaçları kendi resmi internet sitesinde yer aldığı kadarıyla şu şekildedir.

²⁰⁴ Nadir Devlet, "Türkiye'nin Avrasya'ya Yönelik Kültür Politikaları", Türkiye'nin Avrasya Macerası 1989-2006, Der: Mustafa Aydın, Nobel Yayınları 2007 Ank., s.183-184

Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkiye ve Türkmenistan'ın Kültür Bakanları, 1992 yılında İstanbul ve Bakü'de bir araya gelerek kültürel işbirliği yapmayı kararlaştırdılar. 12 Temmuz 1993 tarihinde Almatı'da yaptıkları toplantıda da "TÜRKSÖY'un Kuruluşu ve Faaliyet İlkeleri Hakkında Anlaşma"yı imzalamak suretiyle Türk Kültür ve Sanatları Ortak Yönetimi'ni (TÜRKSÖY) kurdular.

Bu anlaşmayla oluşturulan TÜRKSÖY teşkilatına daha sonra gözlemci üye ülke statüsüyle Rusya Federasyonu'na bağlı Altay Cumhuriyeti, Başkurdistan Cumhuriyeti, Hakas Cumhuriyeti, Saha (Yakut) Cumhuriyeti, Tataristan Cumhuriyeti, Tıva Cumhuriyeti ile Moldova Cumhuriyetine bağlı Gagavuz Yeri Özerk Bölgesi ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti katıldı.

TÜRKSÖY, Türk dili konuşan ülkelerin kültür ve sanat alanlarında işbirliğini sağlayan, üye ülkelerin yönetimine, iç ve dış politikalarına karışmayan uluslararası bir teşkilattir.

TÜRKSÖY teşkilatının ev sahibi ülkesi Türkiye Cumhuriyeti'dir. Resmi dili Türkçe, yönetim merkezi Ankara'da yerleşiktir.

Üye ve gözlemci üyeler çalışmalarında eşit haklara sahiptir. Teşkilatın uluslararası ilişkileri sadece Türk dilinin konuşulduğu coğrafyayla sınırlı değildir. TÜRKSÖY, faaliyetlerinde ve uluslararası ilişkilerinde temel insan hak ve özgürlüklerinin korunmasını esas alan bütün resmi ve gayri resmi kurum ve kuruluşlarla işbirliği yapmaktadır. Amaçları, görevleri ve çalışma alanları itibarıyla UNESCO ile örtüşen TÜRKSÖY, kendi coğrafi alanında UNESCO işlevini yürütmektedir. Bu durum Türk dili konuşan ülkelerin milli dirilişine, devlet yapılanmasına ve demokratikleşme sürecine olanak vermektedir.²⁰⁵

2.4. Öğrenci Değişimleri

Türkiye'nin bölgeye yönelik cesur ve bir o kadar da risk taşıyan kültür projelerinden biri öğrenci değişim projesi olmuştur. Dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in desteği ile 1992–1993 ders yılında 3 bini orta öğretim, 7

²⁰⁵ <http://www.turksoy.org.tr/TR/BelgeGoster.aspx>

bini yüksek öğretim olmak üzere 10 bin kişilik öğrenci grubu burslu olarak Türkiye'ye gelmiştir. Bu projeye dahil olan öğrencilerin ilerleyen yıllarda yapılan değerlendirme sonuçları incelendiğinde başarı oranının oldukça düşük olduğu görülür. Bu anlamda başarıya ulaşamamış olan bu proje ayrıca Türkiye'ye gelen öğrencilerin yaşam şartlarının düşük olması nedeniyle öğrenciler üzerinde memnuniyetsizlik yaratmıştır. Ayrıca Türkiye bu proje için bugüne kadar 200 milyon dolar civarında bütçe kullanmış fakat yaşanan sıkıntılar nedeni ile projeye katılan gençleri Türkiye için kazanma fırsatını giderek azaltmıştır.²⁰⁶ Türkiye'nin bölge ile dil ve kültür alanında ortak yanları olmasına rağmen Türkçe eğitiminde yetersiz kalması öğrencilerin başarısızlığında temel nokta olmuştur. Ayrıca yaşanan maddi sıkıntılar sonucunda kısıtlı bir bütçe ile yaşamlarını sürdüren bu öğrencilerin çeşitli gruplar tarafından himaye edilmesi bölge ülkelerinde zaman zaman rahatsızlık oluşturmuştur. Bu sorunların yanı sıra bölge ülkeleri ve Rusya Federasyonu ile gerekli anlaşmalar yapılmadığı için yüksek öğrenim denkliği sağlanamamaktadır. Türkiye'de başarılı olup mezun olan öğrencilerin ülkelerine döndüklerinde aldıkları eğitimden yeteri kadar faydalanamama durumları söz konusudur. Bu durum zaman zaman iç politika malzemesi olarak kullanılmaktadır.²⁰⁷

2.5. TRT – Avrasya Kanalı

Türkiye'nin bölgeye yönelik faaliyetleri resmi televizyon kurumu, Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu aracılığıyla da kendini göstermiştir. 1992'de TRT - Avrasya (ilk başta TRT-int) kanalı oluşturularak Türk Cumhuriyetlerine ulaşılmak istendiyse de bunda başarılı olduğu söylenemez. Bunun başlıca nedenleri arasında yayın yaptığı bölgede "prime time" denilen yüksek izlenme saatlerinde yayın zamanı alamaması, yayın dilinin (Türkçe) anlaşılabilmesi, programların o ülkenin beğenisini kazanamaması gibi unsurlar sayılabilir. TV ilişkilerinde Azerbaycan istisna teşkil etmekte olup

²⁰⁶ Nadir Devlet, a.g.m., s.180

²⁰⁷ Erel Tellal, a.g.m., s.24-25

özel Türk TV programları çanak antenle seyredilmektedir. Türkiye’de ise Azeri kanalı kablolu TV yayınlarında izlenebilmektedir.²⁰⁸

Bu girişimlerin yanı sıra Diyanet İşleri Başkanlığı bölgede camiler yapmış, Diyanet Vakfı Azerbaycan, Kırgızistan ve Türkmenistan’da İlahiyat Fakültelerinin açılmasına yardım etmiştir. Sovyetler Birliği dönemi boyunca din kavramından soyutlanmış olan bölge üzerinde birtakım misyonerlik faaliyetleri söz konusudur. Genel anlamda dini akımlara mesafeli olan bölge halkı bu faaliyetler arasında yer alan Suudilerin Vahabiliği, Farisilerin Şiiliği karşısında Türkiye’nin laik İslam anlayışına daha yakın gözükmetedir.²⁰⁹

²⁰⁸ Nadir Devlet, a.g.m., s.189

²⁰⁹ Erel Tellal, a.g.m., s.23

SONUÇ

Soğuk Savaşın sona ermesi bölge ve dünya siyaseti açısından önemli değişimleri ve gelişmeleri beraberinde getirmiştir. Bu sonuçlar arasında en önemlisi şüphesiz, Türkiye'nin yakalamış olduğu bölgesel bir güç olma ihtimalidir. Sovyetler henüz dağılmadan birçok devleti tanıyan Türkiye, Orta Asya'da kurulan yeni cumhuriyetlerin beklentilerini tespit etmek için bölgeye heyetler göndermiştir. Türkiye gelinen noktada, Balkanlar, Kafkasya, Orta Asya bölgelerinde daha etkin bir rol oynayabilme ve Türk Dünyası ile yakın ilişkiler kurabilme imkânı elde etmiştir. Ayrıca Dünya enerji kaynaklarının bulunduğu bölgelerin ortasında yer almasıyla, bu kaynakların dünya pazarına sunulması konusunda önemli bir geçiş yolu oluşturarak, stratejik önemini artırma fırsatı ile karşı karşıyadır. Tüm bunlar Türk Dış Politikası için kökten değişimler anlamını taşımaktadır. AB'ye girmek için verilen çabaların ve de tavizlerin Batı politikasını çıkmazlara soktuğu bir ortamda, dış politika açısından yeni imkanlar ortaya çıkmıştır. Türkiye bu imkanlar karşısında 2000 li yıllardan sonra ancak somut adımlar atabilmiş ve bir takım işbirlikleri içerisine girebilmiştir.

Cumhuriyet tarihimiz boyunca Batıya yönelik yürütülen dış politikamız bu açıklamalar ile bir alternatifte sahip olmuştur. Tarihte bir daha karşılaşılmaması çok zor şartları bir arada barındıran bu durum karşısında, Türkiye'nin kendi çıkarları doğrultusunda fayda elde etmesi gerekliliği açıktır. Ortaya çıkan Avrasya imkanları karşısında Türkiye bu alternatifi değerlendirme durumunu zorunluluk olarak görmeli ve mutlaka kendi dış politikasına eklemelidir. Mevcut ekonomik imkanlar, siyasal birlik fırsatları Türkiye'yi bölgesel ve uluslararası siyasi arenada güçlendirecektir.

Avrasya ile olan ilişkilerin güçlendirilmesi Batı ile olan ilişkilerin tamamen kopartılması anlamını taşımamaktadır. Batı ile geleneksel bağlarına zarar vermeyip, tek bir devlete ya da bloğa bağlı kalmayan bir Türkiye bu seçenekleri iyi değerlendirebilir. Bu seçeneklerin faydaya dönüştürülebilmesi halinde, Türkiye'nin AB ile olan ilişkilerinde, üyelik takıntısı üzerindeki yük azalacaktır. Bu aynı zamanda, Türkiye'nin temel

hedefinin, diğer bütün alternatifleri bir kenara bırakarak sadece AB üyesi olmaktan ibaret olmadığını gösterecektir. Bu durum Türkiye'nin elini güçlendirecek ve Uluslararası siyasette itibarını artıracaktır.

Bu doğrultuda konuya Kafkasya İstikrar Paketi örnek gösterilebilir. Bölgesel istikrarı ve barışı desteklemek amacıyla olan Türkiye Kafkasya İstikrar Paketi kurulması için girişimlerde bulunmuş hatta başrol oynamıştır. Her ne kadar sonuçta başarı elde edilememişse de girişimleri uluslararası arenada olumlu sonuçlar doğurmuştur. Türkiye'nin ABD ve AB ile bölge üzerinde politikalar üretirken dikkat etmesi gereken dengeler bu örnekte kendini somut olarak göstermiştir. Özellikle Rusya bu noktada en önemli denge noktalarındadır. Rusya'nın etkisini azaltmak için ABD ve AB tarafından desteklendiği görünüşü çizen bir Türkiye bölge üzerinde tamamen yalnız kalacaktır. Zira Türkiye'nin iç ve dış politika konularında Rusya'nın doğrudan etki edebilme potansiyeli, daha da önemlisi bu konudaki istekliliği dikkatle izlenmelidir. Ayrıca diğer cumhuriyetler ile olan ilişkilerimizde Türkiye'nin ortak noktaları olduğu kadar Rusya'nın da bu cumhuriyetler üzerinde etkisi vardır.

Bölgede yeni kurulan cumhuriyetler ile olan ilişkilerde Rusya etkili bir faktördür. Rusya'nın Türkiye ile Türk Cumhuriyetlerinin yakınlaşmasını istemeyeceği ve bu konuda baskı uyguladığı ortadadır. Uzun yıllar Sovyet etkisinde kalmış bölge ülkelerinin, Türkiye ile yapılan ya da yapılacak görüşmelerde, işbirliklerinde, söz konusu girişimlerin Rusya aleyhine olmadığını açıklamaları bu baskının somut kanıtıdır. Bu genel endişenin yanı sıra, Türkiye'nin, Kazakistan ve Azerbaycan ilişkilerinde Rusya dikkatle izlenmelidir. Sahip olduğu büyük Rus nüfusu nedeniyle Kazakistan, yaşadığı Ermeni sorunu nedeniyle de Azerbaycan ilişkilerinde Rusya önemli bir dış faktördür. Ayrıca Rusya'nın içerisinde olduğu bir konuda Gürcistan'dır. Rusya'ya karşı Batı tarafından desteklenen Gürcistan için Türkiye Batıya ulaşmak için iyi bir partner konumundadır. Aynı şekilde Azerbaycan istisna kabul edildiğinde, bölgedeki belki de en masum müttefik Türkiye için Gürcistan görünmektedir. Ancak Rusya ile yaşadığı sorunlar, bu ülke olan

ilişkilere Rusya dengesini katmaktadır. Türkiye'nin enerji transferi konusunda ortaklık içinde olduğu Gürcistan, sınır komşusu olması ve Orta Asya'ya açılan kapısı olması nedeniyle de önemlidir. Bu doğrultuda uluslararası siyasette desteğinin sağlanması halinde Rusya Orta Asya siyasetinde Türkiye'nin işini kolaylaştıracak, hatta Kıbrıs meselesi gibi Türkiye için önemli konularda Türkiye'nin elini güçlendirecektir. Konuya tersten bakıldığında, BM de Kıbrıs için yapılan oylamada Veto hakkını kullanan Rusya'nın, bu tavrının desteğinin kazanılmamasından kaynaklandığı unutulmamalıdır. Bu noktada Rusya'nın Türkiye'nin güçlenmesi ve bölgede etkin olmasını istemeyeceği düşüncesi akıllara gelebilir. Ancak ABD ve AB desteğine veya bu güçlerin desteklediği başka bir ülkeye karşı Rusya kendi yanında bir Türkiye'yi tercih edecek ve bölge fırsatlarından yararlanması konusunda işbirliğine gidecektir. Bu çıkarsamaya, Türkiye'nin AB 'ye giriş sürecinin içerisinde krizlere girdiği dönemlerde Rusya'nın stratejik işbirliğine gitmek adına girişimlerde bulunması örnek gösterilebilir. Rusya'nın bu tavrının ve/veya politikasının "tesadüf olmadığı ve bir takım potansiyeller barındırdığı" görülmeli ve bu konu iyi analiz edilmelidir. Ayrıca Türkiye'nin uzun vadeli işbirlikleri kuramamış olması ve tercihleri konusunda başarılı olamamış olmasını da hatırlamak gerekir. Bunun en somut örneği de, AKKA anlaşması sonucunda, Türkiye'nin itirazlarına rağmen AB'nin Rusya'ya tavizler vermesidir. Bu durumda Türkiye'nin kimi kime tercih etmesi gerektiği sorusu önemlidir.

Türkiye'nin tercihleri noktasında çelişkili örnekler mevcut olsa da ağırlığın AB ile olan ilişkilerden yana olduğu belirtilmelidir. Azerbaycan'ın Karabağ sorunu karşısında, Azerbaycan'ın yanında olan Türkiye bu desteğini son zamanlarda azaltmış gibi görünmektedir. Ermenistan ile olan ilişki kurma ihtimali AB giriş sürecinin bir parçası olarak değerlendirilmektedir ve Azerbaycan tarafından endişe ile izlenmektedir. Batının Türkiye aracılığıyla Azerbaycan'ı, Rusya'nın ise doğrudan Ermenistan'ı desteklediği bu sorun karşısında, Türkiye ve Azerbaycan koşulsuz müttefikler olsa da gelinen noktada birtakım açmazlar ile karşı karşıyadırlar. Oysa Azerbaycan bölgede Türkiye için önemli ortaklardan biridir. Hatta Türkiye'nin

Azerbaycan'a olan desteğinden dolayı diğer Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye arasında soğukluk yaşanmıştır. Bu durum Türkiye'nin Azerbaycan politikasında başarısızlık getirirse, Türkiye'nin bölge üzerindeki bölgesel işbirliği ve güçlenme ihtimallerini zayıflatacaktır. Zira gelinen noktada, Rusya ile olan mesafeli ilişkiler, AB süreci dolayısıyla Azerbaycan ikili ilişkilerindeki soğukluk, diğer cumhuriyetler ile yaşanan muhtelif sorunlar Türkiye'yi tekrar AB süreci ile yalnız bırakacaktır. AB sürecinin ne şekilde sonuçlanacağı veya neler getireceğine dair haklı şüpheler söz konusuysen, tarihin bir daha sunmayacağı bu fırsatlar tekrar gözden geçirilmelidir.

AB'nin yanı sıra ABD ile olan ilişkilerde de, Batı dışındaki T.C. kimliği önemli rol oynayabilir. ABD'nin bölgedeki hakimiyet arayışları çerçevesinde incelediğimiz ilişkiler düşünüldüğünde, bölgedeki konumu ve gücü artacak bir Türkiye, ABD için stratejik ortaklıktan çok daha fazlasını ifade edecektir. Ancak ABD'nin çıkarları doğrultusunda hareket eden bir Türkiye, paha biçilmez bir piyon olmaktan öteye gidemeyecektir. Bu gerekçe Türkiye'nin batı dışı Türk Kimliğinden faydalanmasını gerekli kılabilir. Ayrıca Türkiye'nin izlediği ABD taraftarlığı, Türkiye'yi doğrudan Rusya Federasyonu ile karşı karşıya getirmektedir.

Bu anlamda, Türkiye'nin izlemesi gereken yol dış politikada ki dengeli hatta Avrasya lehine üstünlük içeren bir anlayış olmalıdır. Buraya kadar olan değerlendirmeler eşliğinde görüldüğü gibi Türkiye'nin Avrasya coğrafyasında stratejik bir ortağının olduğundan söz etmek pek mümkün değildir. Ortaya çıkan ekonomik ve siyasi fırsatların iyi değerlendirilemediği ve geliştirilemediği görülmektedir. Azerbaycan ile kısmen bir yakınlık söz konusu olsa da son gelişmeler bu ülke ile de giderek uzaklaşan bir dış politikaya işaret etmektedir. Bugün itibarıyla gelecekte ortaya çıkabilecek bölgesel işbirliklerinin Türkiye'yi kapsamama ihtimali yüksektir.

Türkiye Cumhuriyeti dış politikasına vereceği ivme ile bölge üzerinde uzun vadeli dış politikalar yürütmeli, bu politikasını mevcut batı ile olan ilişkilerine eklemelidir. Sovyetlerin dağılmasının ardından batılıların anlatımıyla ve Türk Dış Politikasının korkularıyla dile gelen "Türkiye'nin

stratejik öneminin azalması” gerçeği yansıtmamaktadır. Bu teorinin çıkış noktası ve Türkiye’yi götürdüğü nokta dikkate alındığında yanlışlıktan öte, bir kurgu, hatta hata yapmak üzerine bir kurgu, olduğu düşüncesi kuvvetlenmektedir.

Türkiye’nin öneminin azalmadığı hatta atılacak doğru adımlar ile artacağı ortadadır. Dış politikadaki şüpheli ve çekimsel düşünceleri bir tarafa bırakıp bölge içerisinde iyi ilişkiler kurarak güçlenmek zorunluluktur. Bu yönde güçlenecek bir Türkiye’nin zaten dostane ilişkiler içerisinde olmadığı komşuları ile konumu da değişecektir. En azından izlenecek politikalar bölgesel komşularımızla olan ilişkilerimizi doğrudan etkileyecektir. Bölgesinde güçlenen bir Türkiye’nin, Batı ile olan ilişkilerinde daha dengeli ve çıkarları korunması gereken bir konuma yükseleceği açıktır.

KAYNAKÇA

- AKÇALI Pınar, **Bağımsızlıktan Günümüze Türkiye-Tacikistan İlişkileri**, Türkiye'nin Avrasya Macerası 1989–2006, Der: Mustafa Aydın, Nobel Yayınları 2007 Ankara
- AKGÜL Fatih, **Rusya ve Türkiye'de Avrasyacılık**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık Mart 2009 İstanbul
- AKGÖNENÇ Oya, **Türkiye'nin AB Stratejisi**, Nobel Yayınları, Ankara 2009
- AKGÖNENÇ Oya, **Türk Dünyası ve Stratejik İşbirliğinin Analizi**, Aylık Strateji Dergisi: Jeopolitik, Çantay Kitabevi Yayınları, Haziran 2008
- AYDIN Mustafa, **Türkiye'nin Avrasya Macerası**, Nobel Yayınları Eylül 2007 İstanbul
- BAHARÇIÇEK Abdulkadir, **Soğuk Savaşın Anlamı ve Sona Ermesinin Türk Dış Politikası Üzerine Etkileri, 21.yy Eşiğinde Türk Dış Politikası**, Editör: Yrd. Doç. Dr. İdris Bal, Alfa Yayınları 2001 İstanbul
- BİLGİN Mert, **Türkiye'nin İhracata Yönelik Ekonomi Politikalarında Avrasya'nın Stratejik Önemi**, Türkiye'nin Avrasya Macerası 1989–2006, Der: Mustafa Aydın, Nobel Yayınları 2007, Ankara
- BİRER İsmail - DOKUZLAR Bircan, **Türkiye – Türkmenistan İlişkileri**, Türkiye'nin Avrasya Macerası 1989–2006, Der: Mustafa Aydın, Nobel Yayınları, 2007
- BRZEZINSKI Zbigniew, **Büyük Satranç Tahtası**, Çeviren: Ertuğrul Dikbaş ve Ergün Kocabıyık, Sabah Yayınları 1998 İstanbul
- Christopher J. Fettweis, Sir Halford Mackinder, **Geopolitics and Policymaking in the 21st Century, Parameters**, 2000
- ÇELİKPALA Mitat, **1990'lardan Günümüze Türk-Rus İlişkileri**, Avrasya Dosyası 2007, Asam Yayınları Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, Cilt:13, Sayı:1
- ÇELİKPALA Mitat, **Türkiye'de Kafkas Diasporası ve TDP'ye Etkileri**, Türkiye'nin Avrasya Macerası 1989–2006, Derleyen Mustafa Aydın, Nobel Yayınları Eylül 2007 Ankara

- DAĞI Zeynep, **Kimlik, Milliyetçilik ve Dış Politika Rusya'nın Dönüşümü**, Boyut Kitapları, İstanbul
- DEMİR Abdullah, **Tarihten Günümüze Rus Yayılmacılığı ve Yeni Kurulan Cumhuriyetler**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1998
- DEMİRAĞ Yelda, **Türkiye Gürcistan İlişkileri**, Türkiye'nin Avrasya Macerası 1989–2006, Der: Mustafa Aydın, Nobel Yayınları Ankara 2007
- DEVLET Nadir, **Türkiye'nin Avrasya'ya Yönelik Kültür Politikaları**, Türkiye'nin Avrasya Macerası 1989–2006, Der: Mustafa Aydın, Nobel Yayınları 2007 Ankara
- DUGİN Aleksandr, **Nursultan Nazarbayev'in Avrasya Misyonu**, Çeviren: Lazzat Urakova, Nehriban Gençkal, Yeni Avrasya Yayınları 2006 Ankara
- Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya Politik, Ekonomik ve Kültürel İlişkiler**, Derleyenler, Gülten Kazgan, Natalya Ulçenko, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003
- EFEĞİL Ertan, **Türk-Rus İlişkileri: Bölgesel İşbirliği veya Stratejik Kazanç**, 21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası, Editör: Yrd. Doç. Dr. İdris Bal, Alfa Yayınları İstanbul–2001
- ERIC Hobsbawm, **Kısa Yirminci Yüzyıl: Aşırılıklar Çağı**, Sarmal Yay, İstanbul, 2001
- ERDOĞDU Hikmet, **Avrupa'nın Geleceğinde Türkiye'nin Önemi ve NATO İttifakı**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2004
- EROL Mehmet Seyfettin, **11 Eylül Sonrası ABD'nin Küresel Güç Mücadelesinde Orta Asya**, Avrasya Dosyası, Küresel Değerlendirme Özel, Cilt:9, Sayı:3 Asam Yayınları 2003 Ankara
- EROL Mehmet Seyfettin, **Bağımsızlıktan Günümüze Türkiye – Kırgızistan İlişkileri**, Türkiye'nin Avrasya Macerası 1989 – 2006 Der Mustafa Aydın, Nobel Yay. Eylül 2007 – Ank.
- ERGAN Uğur, **“Karadeniz Gücü Kuruluyor”**, Hürriyet, 26 Aralık 2000
- ERGUN Ayça, **Türkiye - Azerbaycan İlişkileri**, Türkiye'nin Avrasya Macerası 1989–2006, Der: Mustafa Aydın, Nobel Yayınları 2007- Ankara

- GÖMEÇ Saadettin, **Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2003
- HALE William, **Türk Dış Politikası 1774–2000**, Çeviren: Petek Demir, 2003 İstanbul
- HATİPOĞLU Esra, **Türkiye-Kazakistan İlişkileri**, Türkiye'nin Avrasya Macerası (Avrasya Üçlemesi II), Der: Mustafa Aydın, Nobel Yayınları Ankara Eylül 2007
- İŞYAR Ömer Göksel, **Rusya Federasyonu İle İlişkiler, Türk Dış Politikası (1919–2008)**, Editör Haydar Çakmak, Barış Platin Kitap Yayınları, Ankara 2008
- KALKAN Mustafa, **Sovyetler Birliği'nin ve Rusya Federasyonu'nun Orta Asya Üzerindeki Stratejik Planları**, Bilge Kültür Sanat Yayınları, Mart 2007 İstanbul
- KAMALOV İlyas, **Asam Rusya-Ukrayna Uzmanı, Rusya Federasyonu İle İlişkiler**, Türk Dış Politikası (1919–2008), Editör Haydar Çakmak, Barış Platin Kitap Yayınları, Ankara 2008
- KASENOV Ömerserik, **“Orta Asya: Tehdit Algılamaları ve Bölgesel Güvenlik”, Stratejik Analiz**, Cilt. 2, Sayı. 25
- KULOĞLU Armağan, **Değişen Küresel Jeopolitikte Türkiye**, Avrasya Dosyası Jeopolitik Özel, Avrasya Dosyası Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, Kış 2002, cilt:8 Sayı:4
- KÜLEBİ Ali, **Altüst Olan Stratejik Öngörüler ve Türkiye**, Tusam-Ulusal Güvenlik Stratejileri Araştırma Merkezi Jeopolitik ve Stratejik Analizler Dizisi:3, Mart 2007-Ankara
- MESİMOV Ali, **Bağımsızlık Yıllarında Azerbaycan – Türkiye İlişkileri**, Avrasya Dosyası, Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, İlkbahar 2001 Cilt:7 Sayı:1,Asam Yayınları Ankara
- OĞAN Sinan, **Demografinin Gölgesi Altında Rusya-Kazakistan İlişkileri**, Avrasya Dosyası Kazakistan-Kırgızistan Özel, Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi Cilt:7 Sayı:4
- OĞAN Sinan, **Azerbaycan'ın Tanımlanamayan Ekonomisi ve Türkiye ile Ekonomik İlişkileri**, Avrasya Dosyası, Uluslararası İlişkiler ve

Stratejik Araştırmalar Dergisi, İlkbahar 2001 Cilt:7 Sayı:1,Asam Yayınları Ankara

SANDER Oral, **Siyasal Tarih**, İmge Yayınları, İstanbul, 1997

SATPAYEV Dosım, **Kazakistan-Türkiye İlişkilerinin Dinamizmi: On Yıllık Deneyim**, Çev: Suale Baycaun, Avrasya Dosyası Kazakistan-Kırgızistan Özel, Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, Cilt 7, Sayı 4,Asam Yayınları Ankara Kış 2001–2002

SÜRÜCÜ Cengiz, **Türkiye – Özbekistan İlişkilerinin Üç Evresi, Türkiye'nin Avrasya Macerası 1989–2006**, Nobel Yayınları, 2007, Ankara

Türk Dış Politikası 1919–2008, Editör: Prof. Dr. Haydar Çakmak, Barış Platin Yayınları 2008, Ankara.

TELLAL Erel, **Türk Dış Politikasında Avrasya Seçeneği**, Türkiye'nin Avrasya Macerası 1989–2006, Der: Mustafa Aydın, Nobel Yayınları 2007, Ankara

USLU Nasuh, **Türk Dış Politikası Yol Ayrımında, Soğuk Savaş Sonrasında Yeni Sorunlar, Yeni İmkanlar ve Yeni Arayışlar**, Ankara Yayınları 2006.

ÜLKÜ İrfan, **Moskova'yla İslam Arasında Orta Asya**, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2002

YAKIN Gaffar, **“Tek Yol AB” mi?** Yeni Avrasya Yayınları Ankara–2004

YANAR Savaş, **Türk-Rus İlişkilerinde Gizli Güç Kafkasya**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık Ağustos 2002 İstanbul

İnternet Erişimleri

ARAS Osman Nuri, **Hocalı Katliamı'nın 16. Yılında Dağlık Karabağ Sorunu**, <http://www.siyasetyuvasi.com/forum/arsiv-baslik532.0.html>

“Avrasya”, Wikipedia Online, <http://tr.wikipedia.org/wiki/Avrasya>

BURGET Fazıl Ahmed, **Avrasya Jeopolitiğinde Tacikistan: ABD-Rusya Arasında Ayakta Kalabilme Mücadelesi,**

<http://www.turksam.org/tr/a117.html>

DEMİRAGŖ Yelda, **Soğuk Savaş Sonrası Türkiye'nin Orta Asya Siyasetinde Geldiği Son Nokta,**

www.jeopolitik.org/index2.php?option=com_content&do_pdf=1&id=22

DEMİRTEPE Turgut, **İstikrarsızlık Tehdidinin Gölgesinde Tacikistan Muhalefeti,**

<http://www.usakgundem.com/yazar/591/%E2%80%9Cistikrarsizlik-tehdidinin%E2%80%9D-g%C3%B6lgesinde-tacikistan-muhalefeti.html>

Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, Ülke Raporları, www.deik.org.tr

DOKUZLAR Bircan, **Çin'in Orta Asya Enerji Politikası,**

<http://www.asam.org.tr/yazigoster.asp?ID=2111&kat1=58&kat2=>

EKREM Erkin, **Şanghay İşbirliği Örgütü Üzerinde Çin-ABD Sorunları,** Turksam 21 Haziran 2006, <http://www.turksam.org/tr/a946.html>

“Gürcistan”, Vikipedi Elektronik Ansiklopedi,

<http://tr.wikipedia.org/wiki/G%C3%BCrcistan>

GÜREL Şükrü S., **Karabag Sorunu Üzerine Bir Not,**

<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/454/5152.pdf>

“Gürcistan Türkiye İlişkileri Örnek Alınacak Düzeyde”, Diplomatik Gözlem, http://www.diplomatikgozlem.com/haber_oku.asp?id=2082

KANBOLAT Hasan, ASAM Kafkasya Uzmanı, “**KAFKAS İSTİKRAR PAKTI PROJESİ**” Türkiye Kafkasya'da ne yapabilir?, <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=726347&title=kafkas-istikrar-pakti-projesi-turkiye-kafkasyada-ne-yapabilir>

KANTARCI Şenol Genel Koordinatör, Ermeni Enstitüsü, **Karabağ Sorunu Diploması ile Çözülemez:Askeri Müdahale Şart**
<http://www.turksam.org/tr/a216.html>

KESKİN Arif, **İran ve Karabağ Sorunu**, <http://www.gunaz.tv/makaleler/iran-ve-karabağ-sorunu-arif-keskin>

KINALI Mustafa, “Karadeniz Gücü Kuruldu”, **Hürriyet**, 3 Nisan 2001.

KOHEN Sami, **Donmuş Sorun**, <http://www.turksam.org/tr/a789.html>

NASİROV Elnur , **Bir Millet, İki Devlet ve Birkaç Sorun**, <http://www.turansam.org/makale.php?id=455>

SELVİ Haluk, **Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan İlişkilerinde Ermenistan Faktörü**, <http://www.satemer.sakarya.edu.tr/pdf/azerbaycan.pdf>

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Türkiye İle Türk Cumhuriyetleri ve Bölge Ülkeleri İlişkileri Özel İhtisas Raporu, Ank. 2000,
www.dpt.gov.tr/DocObjectsDownload3195oik528pdf

SSCB'nin Yıkılması ve Milliyetçiliğin Canlanması,

www.academical.org/dergi/makale/s6rusyaetnopolitik2.htm

Şanghay İşbirliği Örgütü,

http://tr.wikipedia.org/wiki/%C5%9Eanghay_%C4%B0%C5%9Fbiri%C4%9Fi_%C3%96rg%C3%BCt%C3%BC

<http://azerbaycan.ihh.org.tr/insan/daglik/daglik.html>

TİKA Ülke Raporları, www.tika.gov.tr/TR/Icerik.ASP?ID=276

TURHAN Fatih, **Türkiye - Türk Cumhuriyetleri Ekonomik Ve Ticari İlişkileri**, (www.dtm.gov.tr)

YAPICI Utku, **Bağımsız Avrasya Politikası**, **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 18.Haz.2007, www.hakimiyetimilliye.org

YENİÇERİ Özcan, **Çatışan ve Örtüşen Stratejiler Odağında Avrasyacılık ve Türkiye**, <http://www.aysam.org/kurulus.php>

YILMAZ Emin, **Gürcistan-Rusya Gerginliği**, <http://www.stratejikboyut.com/>

www.altinmiras.com

<http://www.tika.gov.tr/TR/Icerik.ASP?ID=22>

<http://www.turksoy.org.tr/TR/BelgeGoster.aspx>

ÖZET

Türkiye Cumhuriyeti dış politika olarak her zaman Batı ülkeleri ile olan ilişkileri ön planda tutmuştur. Bu ilişkiler Türkiye'nin içinde bulunduğu siyasal durum kadar, Dünya siyaset ortamındaki dengeler ile de doğrudan ilişkilidir. Sovyetler Birliğinin dağılması ile bu ilişkiler değişmiş ve artık yeni bir dünya düzeni ortaya çıkmıştır. Türkiye, yeni düzen içinde alacağı yer ile Batıya olan bağlılığını ve dengesiz politikasını lehine düzeltme fırsatını yakalamıştır. Etnik ve kültürel açıdan ortak yanları bulunan eski Sovyetler Birliği ülkeleri ile ilişkiler kurmuş yeni fırsatlar yakalamıştır.

Genel olarak bu çalışmada, Sovyetler Birliğinin dağılmasının ardından ortaya çıkan yenedünya düzeni, bu düzen içerisindeki fırsatlardan faydalanmak için hakimiyet arayan dünya güçlerinin faaliyetleri değerlendirilmiştir. Bunlara ek olarak bu çalışmada Avrasya olarak tanımlanan bölge üzerindeki fırsatlar Türkiye açısından değerlendirilmiş ve bölge ülkeleri ile olan ilişkiler incelenmiştir. Bu incelemede Türkiye'nin özellikle, Rusya, Azerbaycan ve Gürcistan ile olan ilişkilere daha fazla yer verilmiştir. Ve Ortaya çıkan tablo üzerinden Türkiye'nin dış politikasında yakaladığı ekonomik ve siyasal fırsatların analizi yapılmaya çalışılmıştır. Son olarak da Türkiye'nin yürüttüğü Kültürel faaliyetlere yer verilmiştir.

Çalışmanın oluşturulmasında, siyasi tarih kitapları, strateji kuruluşları, birçok makale ve İnternet üzerinden faaliyet gösteren birçok düşünce kuruluşuna ait yayınlardan faydalanılmıştır. Ayrıca TİKA'ya ait olan ülke raporları ve Avrasya Etütleri başlıklı çalışmalarda bilgi toplama noktasında geniş yer tutmuştur.

Bu çalışmaya ait anahtar kelimeler;

Avrasya

Soğuk Savaş Sonrası Dönem

Hakimiyet Arayışları

Türkiye - Avrasya İlişkileri

Dış Politikada Avrasya

ABSTRACT

The Republic of Turkey always used to give priority to its relationships with Western countries in its foreign policy. These relationships were directly related to the balance of world politics as well as the political status of Turkey. The relationships changed with the break up of the Soviet Union, and a new world order started to emerge. Turkey, having taken its place within this new order, took the opportunity of amending its unbalanced politics and dependence on the West to favor itself. It established relationships with former Soviet Union countries that had common beliefs and cultural characteristics, and gained new opportunities.

Overall, this study aims to evaluate the emerging new world order after the break up of the Soviet Union, and the actions of the world powers that sought domination by exploiting the opportunities arising from this new order. Additionally, opportunities in the region know as Eurasia were considered, in terms of Turkey and its relationships with the countries in this region. In this review, Turkey's relationship with additional countries were also considered, especially with Russia, Azerbaijan and Georgia. An analysis of the economic and political opportunities with Turkey's foreign policy was also conducted. Lastly, the cultural policies carried out by Turkey were considered.

During the development of this study, political history books, strategy organisations, numerous articles, and publications from organisations from the Internet were reviewed. Furthermore, the country reports from TİKA and studies from "Avrasya Etütleri" were other sources used.

The key words for this study are:

Eurasia

Post-Cold War Era

The Quest for Sovereignty

Turkey-Eurasia Relationships

Eurasia in Foreign Policy